कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक

हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र. M-2462 विषय वेद

नाव आश्वलायन श्रौत सूत्र पूर्वार्ध

लेखक / लिपीकार

पृठ 80 काळ पूर्ण / अपूर्ण

M-2462

अथपूर्वषट्कसूत्रप्रारंभः

॥श्रीगणेशायनमः॥ हरिः ओम्॥ अथैतस्यसमाम्नायस्यवितानेयोगापत्तिंवक्ष्या
मोऽग्न्याधेयप्रभृतीन्याहवैतानिकानिदर्शपूर्णमासौतुपूर्वंव्याख्यास्यामस्तंत्रस्यतत्रा
म्नातत्वाद्दर्शपूर्णमासयोर्हविष्यासन्नेषुहोतामंत्रितः प्रागुदगाहवनीयादवस्थाय
प्राङ्मुखोयज्ञोपवीत्याचम्यदक्षिणाद्विहारंप्रपद्यतेपूर्वेणोत्करमपरेणप्रणीताद्
ध्यममपरेणाप्रणीतेचात्वालंचात्वालवत्स्वेतत्तीर्थमित्याचक्षतेतस्यनित्याः प्राचश्चेष्टा
अंकधारणाचयज्ञोपवीतशौचेचविहारादव्यावृत्तिश्चतत्रचैतस्मैकांगवचनेदक्षिणं
प्रतीयादनादेशेकर्मचोदनायांहोतारंद्दातीतियजमानंजुहोतिजपतीतिप्रायश्चि राम्
त्तेब्रह्माणमृत्वंपादग्रहणेसूक्तंसूक्तादौहीनेपादेऽधिकेतृचंसर्वत्रजपानुमंत्रणाप्या
यनोपस्थानान्युपांशुमंत्राश्चकर्मकरणाः प्रसंगादपवादोबलीयान्प्रपथाभिहनतरे १

णपादेनवेदिश्रोण्योत्तरयापश्चिमंसमांनिधायप्रपदेनबर्हिराक्रम्यसंहितौपाणी
धारयन्भाकाशवत्संगुलीहृदयसंमितावंकसंमितौवाद्यावापृथिव्योःसंधिमीक्षमा
णएतद्धोतुरुत्थानमासनंवासर्वत्रैवंभूतोवचनादन्यत्रोपेषितोजपति॥१॥नमःप्रव
क्त्रेनमउपद्रष्ट्रेनमोनुख्यात्रेऋद्दृमनुवक्ष्यतिसद्दृमनुवक्ष्यतिषण्मोवर्द्धिरंहसस्पा
तुर्घोश्वपृथिवीचाहश्वरात्रिश्चापश्चौषधयश्ववाक्समरुच्छितयज्ञःसाधुछंदांसि
प्रपद्येहमेवमामनुमित्तिसंनामादिशोलभूतेभविष्यतिजातेजनिष्यमाणआभ
जाम्यपाव्यंवाचोअशांतिंवहेत्सगुल्मयाण्यवरूप्यजानवेदोरमयापश्रून्मयीतिम
तिसंदध्याहृर्मेमेद्यावापृथिवीवर्माग्निर्वर्मेसूर्योवर्ममेसंतुतिरश्चिकाः॥नदव्यवा
चःप्रथमंमसीयेतिसमाप्यसामिधेनीरन्वाहेहिं३इतिहिंकृत्यभूर्भुवःस्वरोश्मि

सू॰ पू॰
२

त्निजपत्से षोऽभिहिंकारो भूर्भुवः स्वरित्येव जपित्वा कौत्सो हिंकरोति न च पूर्वं जपं जपु
त्यथ सामिधेन्यः प्र वो वाजा अभिद्यवो ऽग्न आ याहि वीतये गृणानो ईळेन्यो नमस्यस्तिरो
ग्निं दूतं वृणीमहे समिध्यमानो अध्वरे समिद्धो अग्न आहुतेऽत्तिद्वेतार कस्मान्निसंत
तमनु ब्रूयाद्द्वादशानुवाक्या न स्वरितानां परः सन्निकर्षः ऐ कस्मात्तस्य स्वराद्दिमृगं नमोका
रं त्रिमात्रं मकारां न स्तोत्तरस्या अर्द्धर्चे वस्येत्त त्सं न नमेन द्व वसानं मुत्तरादानम
विप्र मो हे स मा सो प्रणवे नावसानं चतुर्मात्रो वसाने न स्यां ना पत्तिः स्पर्द्धीषु स्ववर्ग्यमु
त्तमं मंत्र स्वा सुतां नामनु नासिकां रेफोष्म स्वनुस्वारं त्रिः प्रथमो त्तमे अन्वाहाध्वर्यु
कारमध्वर्यासु स्कावस्येदस्पहेद्वे प्रथमनुत्तमस्यामथाध्यर्द्धीनाः पंचदशाभ्य स्ताभि
रेतेन शास्त्रया ज्यानिगदानुवचनाभिष्टवनसंस्तवनानि नलन्यत्राध्वर्युकारं न जप

एमू
२

प्रागभिहिंकारान्नाभिहिंकाराभ्यासाव बहुषु प्रकृत्यानावच्छेदादेशःस्त्रेष्वेव होत्रका
णामभिहिंकारः सामिधेनीनामुत्तमेन प्रणवेनाग्नेमहां असि ब्राह्मण भारतेतीति
गदेवसायणः ॥२॥ ॥ यजमानस्यार्षेयान्प्रवृणीते यावंतस्युः परंपरं प्रथमं पौरोहि
त्यान्राजन्यविशांराजर्षीन्वाराज्ञांसर्वेषांमानवेत्तिसंशयेदेवे द्धोमन्विद्धऋषिष्टुतो वि
प्रानुमदितः कविशस्तोब्रह्मसंशितोघृताहवनः प्रणीर्यज्ञानांरथीरध्वराणामतू
र्तोहोतातूर्णिर्हव्यवाडित्यवसायास्यात्रंजुहूर्देवानांचमसोदेवपानोराइवाग्नेनेमिर्दे
वास्त्वंपरिभूरस्यावहदेवान्यजमानायेतिप्रक्षिप्य देवताद्वितीययाविभक्त्यादेशा
मादेशामावहेत्यावाहयत्याग्निंह्वावयंनग्न आवहेति प्रथमदेवतामग्निंसोममित्या
ज्यभागावग्निमग्नीषोमाविति पौर्णमास्यामग्नीषोमयोस्थानइंद्राग्नी अमावास्या

सू०पू०
२

यामसन्नयनइंद्रंमहेंद्रंवासंनयतोंतरेणाहवनीयंविष्णुमुपांश्वंतरेणाग्नीषोमी
यंपौर्णमास्यांवैष्णवममावास्यायामिकेंद्रेकंचनान्येषामुपांशुपांशूनामावहस्वाहा
याड्ग्नियाधामानीदंहविर्महोज्यायइत्केश्चैर्थन्येनहूवनाः परोक्षास्तानुपांशूश्चैर्वा
प्रत्यक्षमुपांशुप्रतिचोदनमावाहनंसर्वआदिष्टयसक्तदेकप्रदानास्तथोत्तरेषुनि
गमेष्वेकामिवसंस्तुयात्समानांदेवतांसमानार्थामिव्यवहितांसकृंनिगमेष्वोल्हा
स्वावापिकासुदेवतां२ आज्यपां२ आवहाग्निंहोत्रायावहस्वंमहिमानमावहावह
जातवेदःसुयजायजेत्यावात्ययथागत्तिनमूर्ध्वजानुरुपविश्योदमेदेंभ्युत्पत्तृणानि
भूमौप्रादेशंकुर्याद्दिनिर्मानास्यांतरिक्षांमाछेत्सीरिदमहमग्निनादेवेनदेवत
यात्रिवृतास्तोमेनरथंतरेणसाम्नागायत्रेणछंदसाग्निशोमेनयज्ञेनवषट्कारे

राम्
३

णवज्रेणयोस्मांद्वेष्टियंचवयंद्विष्मस्तंहन्मीत्याश्रावयिष्यंनमनुमंत्रयेताश्रावय
यज्ञंदेवेभ्याश्रावयमांमनुष्येषु॥कीर्त्यैयशसेब्रह्मवर्चसायेतिप्रवृणानंदेवसवि
तरेतंत्वावृणतेग्निंहोत्रायसहपित्रावैश्वानरेणद्यावापृथिवीमांपातामग्निर्होताहं
मानुषइतिमानुषइत्सध्वर्योःश्रुक्तोदासुषास्त्वासुषोहोषधीनांरसेनोत्सर्जन्यस्यधा
मभिरुद्रस्त्वाममृतांअग्निस्फाग्निश्वेत्सा श्वाध्वर्योनिवर्तिश्वपाशा अग्निंहोतारमंत
रावित्रूत्वाः॥सिनंतिपाकमतिधीरएतीत्क्रत्वायचरुतस्यपंथामन्वेमिहोतेस्यभिक्र
म्यांसेध्वर्युमन्वारभेतपार्श्वरूपेनपाणिनाग्नीध्रमंकदेशेनसव्येनवैद्गमन्वारभामहे
होतृवूर्येपुरोहितं॥येनायंनुनमंस्त्वदैवाअंगिरसोदिवामितिसंभागिनोरोत्र्यरभ्या
तेमुखंसंमृजीतसंभागोसिसंभांप्रजयापशुभिर्मृद्धीतिसरुन्मंत्रेतडिस्तूष्णींसर्व

सू॰पू॰
४

नैवं कर्मर्त्विजो स्पृष्ट्वोदकं होतृषदनमभिमंत्रयेताहे दैधिषव्योदतस्तिष्ठान्यस्यसद
ने सीद योस्मत्पाकतर इत्यंगुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यां होतृषदनात्तृणं प्रत्यग्दक्षिणा नि
रस्येन्निरस्तः परावसुरितीदमहमर्वावसोः सदने सीदामीत्युपविशेद्दक्षिणोत्तरि
णोपस्थे नैतेन निरसनोपवेशने सर्वासनेषु सर्वेषामहरहः प्रथमोपवेशनेपि समा
नेष्विति गौतमः॥ ॥३॥ ॥अग्नीद्धने प्राग्दोष्यमारोग्न्याधेये प्रत्नाबर्हिष्पवमाना
स्तसेत्ससोमे प्रसृप्य होतास्तगाराप्रनेथ ज्ञौनपत्नीसंयाजिकेनान्यत्र होतुरित्येको
त्सउपविश्यदेवबर्हिः स्वासस्थं त्वाध्यासदेयमिति सभिर्हिष होतः प्रतरां बर्हिषद्भवे
त्तिजानुशिरसा बर्हिरुपस्पृश्यांलऊर्ध्वं जपेद्भूपतये नमो भुवनपतये नमो भूतानांप
तये नमो भूलयेनमः प्राणं प्रपद्ये पानं प्रपद्ये व्यानं प्रपद्ये वाचं प्रपद्ये चक्षुः प्रपद्ये श्रोत्रं

राम्
४

प्रपद्ये मनः प्रपद्य आत्मानं प्रपद्ये गायत्रीं प्रपद्ये त्रिष्टुभं प्रपद्ये जगतीं प्रपद्येनुष्टुभं
प्रपद्ये छंदांसि प्रपद्ये सूर्यो नोऽदिवस्पातु नमो महद्भ्यो नमो अर्भकेभ्योऽविश्वेदेवाः शा
स्तन मा यथेहाराऽधि होताऽनिषद्वा यजीयाँस्त्वद्यवाचः प्रथमं मसीयेति समाप्य प्र
दीप्तइध्मे स्रुचावाहापयेऽग्निगदे नाऽग्निहोर्तावेत्त्वग्ने होत्रं वेत्तु प्राऽवित्रं साधुते यजमा
नदेवतायो अग्निमित्यवसाय होतारमवृथा इति जपेदथ समापयेद्धृतवतीमध्वर्युः
स्रुच मासस्वदेवयुवंऽविश्ववारे ईळामहे देवाँ ईळेन्यान् नमस्याम नमस्यान्यजाम य
ज्ञियानिति समाप्तेऽस्मिन्निगदे ध्वर्युराश्रावयति प्रत्याश्रावयेदाग्नीध्र उत्करदेशेऽति
ष्ठन्स्फ्यऽमिध्मसन्नहनानीत्यादाय दक्षिणामुख इति शाख्यायनकेमस्तुश्रौ३षळि
त्योंकारं प्लावयन् ॥ ॥४॥ ॥ प्रयाजेष्वंऽति पंचैते भवंत्येकैकं प्रेऽषितो यजत्याग्

यीज्यादिरनुयाजवर्जं येयजामहइत्यागूर्वषट्कारोंतः सर्वत्रोच्चैःस्वरां बलीयान्या
ज्यायास्तयोरादौ ह्यावषट्ये याज्यांतं च विविच्यै संध्यक्षराणाम कारान्तं चेद्वे वचनोव्यंज
नांतो वा विसर्जनीयोन स्यक्षरोपधोरिफ्यतं इतरस्वरे फी लुप्यतेरे फी प्रथमः स्वंतृ
तीयं निस्त्वं मकारे येयजामहे समिधः समिधो अग्न आज्यस्य व्यंतु २ वौषडिति वष
ट्कार इति प्रथमो वा गोजः सह ओजो मग्नि भाणापा नाऽवेति वषट्कारमुक्तो त्वकानु
मंत्रयते ऽदिवाकीर्त्ये विषट्कारस्त्थानुमंत्र एमित याज्याग्नि दत्त्वा नेन नूनपादग्न आ
ज्यस्य वेत्विति द्वितीयोन्यत्र वासिष्ठशुनकात्रिवध्र्यश्वराजन्येभ्यो नराशंसो अग्न आ
ज्यस्य वेत्विति तेषामिळो अग्न आज्यस्य व्यंत्विति तृतीयो बर्हिरग्न आज्यस्य वेत्विति
चतुर्थ आगूर्य पंचमे स्वाहामुं स्वाहामुमग्निर्यथा बर्हिन मनुर्हुतः स देवतानां यथा चोदि

तमनावाहितास्वाहादेवाआज्यपाजुषाणाअग्नआज्यस्यव्यंत्वित्यानोमंद्रेणोर्ध्वं
चशंयुवाकान्मध्यमेनहवींष्यास्विष्टकृतउत्तमेनशेषोऽग्निर्वृत्राणिजंघनदितिपू
र्वस्याज्यभागस्यानुवाक्यात्वंसोमाऽसिसत्पतिरित्युत्तरस्यजुषाणोअग्निराज्यस
वेत्वितिपूर्वस्ययाज्याजुषाणःसोमआज्यस्यहविषोवेत्वित्युत्तरस्यतावामूर्यादेशं
यजतिसर्वाश्चानुवाक्यावत्सोमेष्वन्याअन्वायात्याभ्यःसोमिकीभ्यश्चयाअंत
रेणवैश्वानरीयंपत्नीसंयाजांश्चैतौवार्त्रघ्नौपौर्णमास्यामनुवाक्येलिंगविशेषाभ्या
मृधेयान्नस्त्वंनतोविचारोनित्येयाज्येवृधन्वतावमावास्यायामग्निःप्रत्नेनमन्मनासो
मगीर्भिष्ट्वावयमित्यातोवाग्यमनमंतराचयाज्यानुवाक्येनिगदानुवचनाभिष्टवन
शास्त्रजपानांचारंभास्समाप्तेरन्यद्यज्ञस्यसाधनादापधानोदेवाअवंतुनइतिजपेद

सू०पू०
६

ऽपिवान्यांवेस्युवींगएगाउक्कादेवतास्तासांयाज्यानुवाक्याअग्निमूर्द्धाभुवोयज्ञस्यायम
ग्निः सहस्रिणाइग्नेवेदं विष्णुर्विचक्रमेत्रेदेवः पृथिवीमेषएतांमग्नीषोमासवेदसायु
वमेतानिदिविरोचनानींद्राग्नीअवसागतंगीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिच्छमानएन्द्रसान
सिंरयिंप्रसमसाहिषेपुरुहूतशत्रून्महांइंद्रोयओजसाभुवस्त्वमिंद्रब्रह्मणामहाग्नि
तियग्नीषोमीयउपांशुयाजोग्नीषोमावोअघवामान्यंदिवोमातरिश्वाजभारेत्यथ
स्विष्टकृतः पिप्रीहिदेवाँउशतोयविष्ठत्समनुवाक्यायेयजामहे ऽग्निंस्विष्टकृतमयाळ
ग्निरितस्त्कोषश्याविभक्यादेवतामादिरूपप्रियाधामान्ययाळिस्त्कपसंतनुयादेव
मुत्तराअयाळयाक्षिलेवतासांपुरस्ताद्राज्यपांतमनुक्रम्यदेवानामाज्यपानांप्रि
याधामाग्नेयक्षदग्नेहोतुः प्रियाधामाग्नेयक्षत्स्वंमहिमानमायजतामेज्याइषः ४

राम
६

कृणोतुसोअध्वराजातवेदाःजुषतांहविरग्नेयदुपवीतिनोअध्वरस्यहोतरित्युपनवा
नंयजतिप्रकृत्यावा ।। ।।६।। ।।अदेङ्गिरन्याः पर्वणीउत्तमे अंजयित्वौष्ठयोरभ्यासं
गनिमार्ष्टि वाचस्पतिनानेहुलस्से षे प्राणाय प्राग्नामी स्फत्तरमुत्तरे मनसस्पतिनालेहु
नस्योर्जे पानाय प्राग्नामौत्सधरमधरे स्पृष्ट्वोदकमंजलिनेकांप्रतिगृह्य सव्ये पाणौ
कृत्वा पश्चादस्याउदगंगुलिं पाणिमुपधायावांतरेणामवदायपश्चीनांतरेणांगुष्ठमं
गुलीश्च स्वयंगृह्णीयमाददीत प्रत्यालब्धामंगुष्ठेनाभिसंगृह्य प्रत्याहृत्यांगुलीरमु
ष्टिं कृत्वा दक्षिणनदकांपरिश्रित्यास्य संभितामुपकृयते भाल संभितां वा ।।७।। को पहू
तासहदेवासहगारहते नौपास्मां इष्टाकृयमांसहदेवाहृहतादत्तेन को पहूतासहो
तरिक्षेण वामदेव्येन वायुनो पास्मां इष्टाकृयतांसहांतरिक्षेण वामदेव्येन वायुनेलोप

सू०पू०
७

हूतासहपृथिव्यारथंतरेणाग्निनोपास्मांइडाह्वयतांसहपृथिव्यारथंतरेणाग्निना॥
उपहूतागावः सहाशिरउपमांगावः सहाशिराह्वयंतामुपहूताधेनुः सहऋषभोपमां
धेनुः सहऋषभाह्वयतामुपहूतागोघृतपदुपमांगोघृतपदीह्वयतामुपहूतादिव्याः
सप्तहोतारउपमांदिव्याः सप्तहोतारोह्वयंतामुपहूतः सखाभक्षउपमांसखाभक्षो
ह्वयतामुपहूतेव्याहृष्टिरुपमामभिकाहृष्टिर्ह्वयतामित्स्फपांश्वथोत्रैः॥इडोपहूतोपहू
तेडोपास्मांइडाह्वयतामिडोपहूता॥मानवीघृतपदीमैत्रावरुणीब्रह्मदेवकृत
मुपहूतंदैव्याअध्वर्यवउपहूतामनुष्याः॥इयमंयज्ञमवान्येवयज्ञपतिंव
र्धानुपहूतेद्यावापृथिवीपूर्वजेऋतावरीदेवीदेवपुत्रे॥उपहूतोयंयजमानउत्तर
स्यांदेवयज्यायामुपहूतोभूयसिहविष्करणइदंमेदेवाहविर्जुषंतामितितस्मिन्नु

राम
७

प्रहूतइत्कपहूयावांनरेळाश्राभ्रीयाद्दिळेभागंजुषस्वनः ॥ पिन्वगाज्जिन्वार्वतोरायस्पोषंस्वे
ज्ञिषेतस्यनोरास्वतस्यनोदास्तस्यास्तेभागमशीमहि ॥ सर्वासानः सर्वेतनवः सर्ववी
राः सर्वपूरुषाः सर्वपुरुषाइत्निवा ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मार्जयित्वानुयाजेभ्यवरंनिपरिस्तरेऐ
रंजलिमंतर्धायाप आसेचयतेतन्मार्जनंदेवादयोनुयाजाधीतवसदांतास्त्रयएकेकं
श्रेषितोयजति ॥ देवंबर्हिर्वसुवनेवसुधेयस्यवेतु ॥ देवोनराशंसोवसुवनेवसुधेयस्य
वेतु ॥ देवोअग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणामंद्रः कविः सत्यमन्मायजीहोताहोतुर्होतुराय
जीयानग्नेयांदेवानयाश्प्रियांअपिप्रेयेतेहोत्रेअमत्सतताससनुषींहोत्रांदेवंगमांदि
विदेवेषुयज्ञमेरयेमंस्विष्टकृच्चाग्नेहोताभूर्वसुवनेवसुधेयस्यनमोवाकेवीहीत्यनवा
नंवा ॥ ॥ ८ ॥ ॥ सूक्तवाकायसंप्रेषितइदंद्यावापृथिवीभद्रमभूदार्ध्मसूक्तवाकमु

सू॰पू॰
८

तन्नमोवाकमृध्यास्मसूक्तोच्यमग्नेत्वंसूक्तवागसि॥ उपश्रुतीदिवस्पृथिव्योरोमन्वतीते
स्मिन्यज्ञेयजमानद्यावापृथिवीस्तां॥ शंगयीजीरदानूअत्रस्नूअप्रवेदेउरुगव्यूती
अभयंकृतौ॥ वृष्टिद्यावारीतापाशंभुवौमयोभुवाऊर्जस्वतीपयस्वतीसूपचरणाच
स्वधिचरणाचतयोराविदीत्यवसायंप्रथमयाविभक्त्याऽग्नियदेवताऽमिदंहविरजुषता
वीवृधतमहोज्यायोकृतेस्कपसंततुयरिवमुत्तराअक्तालामकृतेऽनियथार्थमुकृमुपां
शोरावापिकांलमनुहुत्संदेवाआज्यपाआज्यमजुषंतावीवृधंतमहोज्यायोकृतवाग्नि
र्होत्रेणेदंहविरजुषतावीवृधतमहोज्यायोकृत॥ अस्यामृधेहोत्रायांदेवंगमायामा
शास्तेयंयजमानोसावसावित्स्याऽदिऽयनामनीउपांशुसन्निधौगुरोः॥ आयुराशा
स्तेसुप्रजास्त्वमाशास्तेरायस्पोषमाशास्तेसजातवनस्यामाशास्तेउत्तरांदेवयज्या

राम
८

माश्राण्स्तेभूयोहविष्करणमाश्राण्स्तेदिव्यंधामाश्राण्स्तेविश्वंप्रियमाश्राण्स्तेयदनेनहवि
षाश्राण्स्तेनतदश्यात्तदृध्यात्तदस्मैदेवारासंतांतदग्निर्देवोदेवेभ्योवनतेवयमग्नेर्मानु
षाः॥३॥इष्टंचवीतंचोभेचनोद्यावापृथिवीअंहसस्पातामिहगतिर्वामस्येदंनमोदेवेभ्य
इति॥ ॥१॥ ॥शंयुवाकायसंप्रेषितस्तच्छंयोरावृणीमहइत्याहानुवाक्यावदप्रण
वंवेदमस्मैप्रयच्छत्यध्वर्युस्तंगृह्णीयाद्वेदोसिवेदोविदेयैत्युदाशुषेतेतनोपोत्थाय
पश्चाद्गार्हपत्यस्योपविश्यसोमंत्वष्टारंदेवानांपत्नीरग्निंगृहपतिमित्याज्येनयजं
त्याप्यायस्वसमेतुतेसंतेपयांसिसमुयंतुवाजाइहत्वष्टारमग्रियंतन्नस्तुरीपमध
पोषयित्नुदेवानांपत्नीरुशतीरवंतुनइतिद्वेअग्निर्होतागृहपतिःसराजाहव्यवाळ
ग्निरजरःपितानइत्यग्निपत्नीसंयाजाअथप्रजाकामोराकांसिनीवालींकुहूमितिप्रा

सू०पू०
१

ग्गृहपतेर्यजेत राकामहं सिनीवाल्हिं कुहूमहमिति द्वे याज्यानुवाक्ये ॥ कुहूमहंसु
भृतं विद्मनापसमस्मिन्यज्ञे सुहवां जोहवीमि ॥ सानो ददातु श्रवणं पितॄणां तस्यै ते दे
वि हविषा विधेम ॥ कुहूर्देवानाममृतस्य पत्नी हव्या नो अस्य हविषः शृणोतु ॥ सं दा
शुषे किरतु भूरि वामं रायस्पोषं यजमाने दधाति स्याज्यं भागिन लेवहापयीनेलामु
पहूय सर्वां प्राश्नीयाच्छुभाको भवेन्नवा ॥ १० ॥ वेदं पत्न्यै प्रदाय यथा वाचयेद्धोताध्वर्युर्वा
वेदोऽसि वित्तिरसि विदेय कर्मासि करुणमसि क्रियासं सनिरसि सनितासि सनेयं
घृतवन्तं कुलायिनं रायस्पोषं सहस्रिणं वेदो ददातु वाजिनं ॥ यं बहव उपजीवन्ति
योजनानामसद्धुणी ॥ तं विदेय प्रजां विदेय कामायत्वेति वेदं द्वार सा नाभिदेशे भाल
मेन प्रजाकामा चेद्धास्यायोक्त्रं ॥ विचृतेलस्ता मुंचामि वरुणस्य पाशा इति तं स्रस्त

राम्
१

त्स ग्गार्हपत्यस्याद्दक्षिणं प्राक्ष्माग्रं निधायोपरिष्टाद्दस्योदग्ग्याग्रलिबेदतृणान्निकरोति
पूरस्तात्पूर्णपात्रं संश्लिष्टं वेदतृणैरभिमृश्य वाचयेत् पूर्णमसि पूर्णं मे भूयाः सदसि
सन्मे भूयाः सर्वमसि सर्वं मे भूया अक्षितिरसि मा मे क्षेष्ठाइत्यथैनां पूर्णपात्रात्प्र
तिदिशं प्रदक्षमुदकमुदुक्स्सं न हुस्सं तीं वाचयति ॥ प्राच्यां दिशि देवा ऋत्विजो मार्जयंतां द
क्षिणस्यां दिशि मासाः पितरो मार्जयंतां प्रतीच्यां दिशि गृहाः पशवो मार्जयंतामुदी
च्यां दिश्याप ओषधयो वनस्पतयो मार्जयंतामूर्ध्वायां दिशि यज्ञः संवत्सरः प्रजाप
तिर्मार्जयंतां मार्जयंतामिति वाथास्याउत्तानमंजलिमपस्त्वा घोत्कस्य निधायात्स
नश्रवसव्यं पूर्णपात्रं निनयन्वाचयेन्माहं प्रजां परासिचं यानः सयावरीस्थन ॥ समुद्रं
वोनिनयनानि स्वं पाथो अपीथेतिवेदतृणान्यग्नेर्गृहीत्वा विधून्वंतं संतमंस्तृणंन्सव्ये

सू॰पू॰
१०

नगार्हपत्यादाहवनीयमेग्निं तंतुं तन्वन्रजसो भानुमन्विहीति शेषं निधाय प्रत्युद
गाहवनीयादवस्थायस्थाल्याः स्रुवेणादाय सर्वप्रायश्चित्तानि जुहुयात्स्वाहाकारांतै
र्मंत्रैर्न चेन्मंत्रे पठितो यत्किंचाभ्रेषिणीयजेदन्यत्राप्येवं भूतो व्यक्तहोमाभ्याधानोप
स्थानानि च ॥ अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तीश्च सत्यमित्वमया असि ॥ अया सा वय
सा कृतो यासन्हव्यमूहिषे या नो धेहि भेषजं स्वाहा ॥ अतो देवा अवंतु न इति द्वाभ्यां
व्याहृतिभिश्च भूः स्वाहा भुवः स्वाहा स्वः स्वाहा भूर्भुवः स्वः स्वाहेति हुत्वा संस्थाजपेनोप
स्थायतीर्थेन निष्क्रम्य नियमं ओं च मे स्वरश्च मे यज्ञोपच ते नमश्च ॥ यत्ते न्यूनं तस्मै
त उप यत्तेतिरिक्तं तस्मै ते नम इति संस्थाजप इति होतुः ॥ ११ ॥ अथ ब्रह्मणो होत्रा
चमनं यज्ञोपवीतं शौचानि नित्यः सर्वकर्मणां दक्षिणतो फवाणां प्रजनां वा बहिर्वे

राम्
१०

दिपांदिशंप्रजेपुः सेवलत्र प्राचीनेशास्त्वमंत्रासुरुद्धा नासनयोगेविकस्यास्तिष्ठद्धोमा
श्वयेवषट्कारा आसीनान्यत्र समस्तपाण्यंशुष्ठोग्रेणाहवनीयंपरीत्यदक्षिणत४
कुशेषूपविष्टोबृहस्पतिर्ब्रह्माब्रह्मसदन आसिष्यन्नेबृहस्पतेयज्ञंगोपायेत्युपविश्य
जपेदेषब्रह्मजपः सर्वयज्ञतंत्रेषुसाग्नीध्रेपवेशनमुपविष्टमन्तिसर्जयतेब्रह्म
न्प्रणेष्यामीतिस्कत्वाभूर्भुवस्वर्बृहस्पतिप्रसूतइतिजपित्वों३प्रणयेत्यतिसृजे
त्सर्वत्रयथाक्रमेत्वादेशाः प्रणवायुश्चैवरूर्ध्वंवाप्रणवादनऊर्ध्वंवान्यतआस्तआह
विष्कलउत्थाय्दनादाभाजनास्त्रोसोमेपमात्दिचातेमेपादिनासुब्रह्मण्यायाः प्रातर
नुवाकायांतयोमाद्धरिवतोनुसवनमेकायास्तोत्रेष्वतिसर्जेमाघावषट्कारांहोहच४
पवमानेषुयत्र्वाकिंचमंत्रवद्धोमार्थेषु आपत्निश्चयत्रत्वग्नेः प्रणीयतेपिससोमे

सू॰ पू॰
११

नहोदितत्रभाग्यमनंदक्षिणश्चत्रजंजपत्सास्तुः ऽग्नि वागानइतिसूक्तंसमाप्योपवेशं
नाध्युक्तंनतुसोऽभिकेअणयनेब्रह्मजपोन्यत्रविसृष्टवागबहुभाषीयज्ञमनाऽविपर्या
सेतारितेमंत्रेकर्मणिवाख्यातेवोपलक्ष्यवाजात्वाव्याहृतिंजुहुयाद्दक्षिणेभूरितिगा
र्हपत्येयजुष्टोभुवइतिदक्षिणेआग्नीध्रीयेसोमेषुसामतस्स्वरित्याहवनीयेसर्वेता
विज्ञातेवाभूर्भुवःस्वरित्याहवनीयएवंप्राक्प्रयाजेभ्योगारंबहिष्परिधिनिर्दलं
स्रुवदंडेनाऽभिनिदध्यान्मानपोमायज्ञस्तपन्मायज्ञपतिस्तपत्॥ नमस्तेअस्त्वाय
तेनमोरुद्रपरायतेनमोयत्रनिषीदसीत्यमुंमाहिंसीरमुंमाहिंसीरितिचप्रतिदि
शमध्वर्युयजमानोपुरस्ताद्ब्रह्मयजमानोदक्षिणतोहोतृपत्नीयजमानान्पश्चाद
ग्नीध्रयजमानाउत्तरतोऽथैनमनुप्रहरेदाहंयज्ञंदधेनिर्ऋतेरुपस्थात्तंदेवेषुपरिद

राम्
११

हाऽभिविद्वान्॥ सुप्रजास्त्वंअग्नेऽहिमामदंतइहमोदेवाभयिश्यामेयछतेऽतिनमऽभिजु
हुयात्सहस्त्रश्वरंगोवृषभोजातवेदास्तोमपृष्ठोघृतवान्सुप्रतीकः॥ मानोऽहिंसीऽर्द्धिंस
तोनेत्वाजहाऽमिगोपोषंचनोवीरपोषंचयछस्वाहेऽति॥ ॥१२॥ ॥ प्राऽश्नित्रमाऽहृय
माणमीक्षतेऽमित्रस्यत्वाचक्षुषाप्रतीक्षइतिदेवस्यत्वासवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां
पूष्णोहस्ताभ्यांप्रतिगृण्हामीऽतितदंजलिनाप्रतिगृत्यपृथिव्यास्त्वानाभौसादया
म्यऽदित्याउपस्थइऽतिकुत्रोषुप्राग्दंडंऽनिधायांगुष्ठोपकनिष्ठिकाभ्यामसंखादन्प्राश्नी
याद्ग्नेष्ट्वास्येनप्राश्नाऽमिबृहस्पतेर्मुखेनेत्याचम्यान्वाचामेत्सत्येनत्वाऽभिजिघर्मीया
अप्स्वंतर्देवतास्त्वाइदंप्राणयंतुन्चक्षुःश्रोत्रंप्राणान्मेमाऽहिंसीऽरितींद्रस्यत्वाजठरेदधा
मीऽतिनाभिमालभेतप्रक्षाल्यप्राऽश्नित्रहरणंऽग्निरनेनाभ्यात्तमपोऽग्निनयतेमाऽर्जयि

सू०पू०
१२

त्वास्मिन्ब्रह्मभागंनिदध्यात्सप्राश्नात्कुशेषुयजमानभागमन्वाहार्यमवेक्षेतप्रजापते
र्भागोस्यूर्जस्वान्पयस्वानक्षितिरसिमामेक्षेष्ठाअस्मिंश्चलोकेमुष्मिंश्चप्राणापानौ
मेपाहिकामायत्वेत्युपस्पृश्यापनवधापांशुष्कोपकनिष्ठिकाभ्यांग्रिहंगृहीत्वाब्रह्मभागेनि
दध्याद्ब्रह्मन्प्रस्थास्यामइतिश्रुत्वातद्बृहस्पतिर्ब्रह्माब्रह्मसदनआशिष्टबृहस्पतेयज्ञं
मजूगुपःसयज्ञंपाहिसयज्ञपतिंपाहिसमांपाहिभूर्भुवःस्वर्बृहस्पतिप्रसूतइत्युज
पितौ३प्रतिष्ठेतिसमिधमनुजानीयात्संस्थितेजघन्यक्रत्विजांसर्वप्रायश्चित्तानिजु
हुयात्तमितरेन्वालभेरन्होतारंवैतयोर्नित्यहोमःसर्वसंस्थाजपेनोपतिष्ठंतउपतिष्ठंते
॥इत्याश्वलायनश्रौतसूत्रेप्रथमोध्यायः॥ ॥हरिःॐ॥ ॥पौर्णमासेनेष्ट्वापशुसो
माउपदिष्टास्तेरमावास्यायांपौर्णमास्यांवाजयेनराजन्यश्चाग्निहोत्रंजुहुयात्तपरि

राम
१२

नेब्राह्मणायेतरं कालं भक्षमुपहरेद्दनसस्य श्रीलः सोममसुत्सराणुहुयाद्‌ दृष्टुष बहू
नामनुदेशा आनंतर्ये योगेद्विद्वे तुयाज्यानुवाक्ये अद्द शरेशो नित्ये अग्न्याधेयं कृत्ति
कासु रोहिण्यां मृगशिरसि फल्गुनीषु विशाखयोरुत्तरयोः प्रोष्ठपदयोरेतेषां क
स्मिंश्चिद्वसंते पर्वणि ब्राह्मण आदधीत ग्रीष्मवर्षाशरत्सु क्षत्रियवैश्योपक्रुष्टाय
स्मिन्कस्मिंश्चिदृतावादधानः सोमेन यक्ष्यमाणो न तुं पृच्छेन्न नक्षत्रमश्वत्थाच्छमी
गर्भाद्धरणी आहरेदनपेक्षमाणो यो अश्वत्थः शमीगर्भ आरुरोह त्वे सचा ॥ तं त्वा
हरामि ब्रह्मणा यज्ञियैः केतुभिः सहेति पूर्णाहुत्यंतमग्न्याधेयं पदितिष्टयस्तनुयुः
प्रथमायामग्निरग्निः पवमानोग्न आयूंषि पवसेग्ने पवस्व स्वपाः सह व्य बाळ भस्मो ।
ग्निर्होतापुरोहितं इतित्रिष्टुभ्नः संयाज्ये इत्यक्के सोविष्टकृतीत्रतीथात्सर्वत्रदेव

सू०पू०
१३

तागमेनित्यानामपायोयाःस्विष्टकृन्तेमंतराज्यभागौचतास्तत्स्थानएषसमानआ
निथमौद्वितीयस्यांतृधन्वतोवग्निःपावकोग्निःशुचिःसनःपावकदीदिवोग्नेपाव
करोचिषा॥अग्निःशुचिव्रततमडदग्नेशुचयस्तवसाक्षान्विश्वाअभियुजोग्निमी
ळेपुरोहितमितिसंयाज्येतृतीयस्यांसामिधेन्यावावपतेप्रागुपोत्तमायाःपृथुपाजा
अमर्त्यइतिनिर्दधाय्येद्दत्स्कृकएतेप्रतीयास्तुभ्यमंतावग्निनारयिमश्नवद्ऊयस्फानोअ
मीवहेत्यग्नीषोमाविंद्राग्नीविष्णुरित्तिवेकस्मिकान्यदितिरुतत्वामदितेमहिमही
मूषुमातरंसुव्रतानामृतस्यपत्नीमवसेहुवेम॥तुविक्षत्रामजरंतीमुरूचींसुशर्मा
णमदितिंसुप्रणीतिं॥प्रेद्धोअग्नइमोअग्नइतिसंयाज्येविराजाविस्कृकएतेप्रती
याइतितनिस्त्वआघोत्तमेवेवस्यानामाघावातथासतितस्यामेवधाय्येविराजाव

राम
१३

तिमात्रेविकारेवैराजनंत्रेतानिप्रतीयादाधानाद्वाह्यग्न्यागारात्रमजस्राअस्तंनंतुगत
श्रियः॥ ॥१॥ ॥उत्सर्गेपराह्णेगार्हपत्यंप्रज्वल्यदक्षिणाग्निमानीयविहृत्कुला
द्धिनवनीवेकयोनयइत्येकेग्धिप्रयमाणंवाप्रज्वल्यारणिमंतंवामथित्वागार्हपत्या
दाहवनीयंज्वलंतमुद्धरेद्देवंतादेवेभ्यःश्रियाउद्धरामीत्यक्ष्दरेदुष्प्रियमाण्उ
द्धरपाप्मनोमायदर्विद्धान्यथाविद्धांश्चकार॥अक्षायदेनःकृतमस्तिकिंचित्सर्व
स्मान्मोत्स्वतःपाहितस्मादिनिप्रणयेदमृताहुतिममृतायांजुहोम्यग्निंपृथिव्या
ममृतस्ययोनौ॥तपानंतंकाममहंजयानिप्रजापतिःप्रथमोयंजिगायाग्नाव
ग्निःस्वाहेतितिनिदध्याहादित्यमभिमुखएवंप्रातर्व्युष्टायांतमेवाभिमुखोराज्या
पदेनइत्तितुप्रणयेदतऊर्ध्वमाहिताग्निर्व्रतचार्याहोमादनुदितहोमीचेदयाद

सू० पू०
१४

स्तमिते होमो नित्यमाचमनं नृतसत्याभ्यां त्वा पर्युक्षामीति जपित्वा पर्युक्षेत्त्रिस्त्रिरेकै
कं पुनः पुनरुदकमादायानंतर्ये भिकल्पो दक्षिणं त्वेव प्रथमं विज्ञायते पिता वा एषोऽग्नी
नां यद्दक्षिणः पुत्रो गार्हपत्यः पौत्र आहवनीयस्तस्मादेवं पर्युक्षेद्गार्हपत्यादविच्छि
न्नामुदकधारां हरेत्तं तु नन्वग्रज सोऽभात् मन्विहीत्याहवनीयात्सभ्यावगार्हपत्यस्योप
विद्ध्यादंगारानपोहेत्सुहुतकृतस्सुहुतं करिष्यपेतेति ध्यग्निहोत्रमधिश्रयेद
धिश्रितमभ्यधिश्रितमधिश्रितं हिं ३ उं इत्येतेन इळायास्पदं घृतवच्चराचरं जातवेदो
हविरिदं जुषस्व । ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपास्तेषां सप्तानां मयि पुष्टिरस्त्विति वान
ध्यधिश्रयेद्दधिश्रयेदित्येके ॥ २ ॥ पयसा नित्यहोमो यवागूरोदनो दधि सर्पि
र्ग्रामकामान्नाद्यकामेंद्रियकामतेजस्कामानो मधिश्रितमवज्वलयेदनधिश्रयंद

राम
१४

ध्यग्निष्टे तेजो मा हाषिद्रिरग्निस्रुवेणाग्नेः प्रतिषिंच्याभवाशांतिरस्य मृतमसीति तयो
रप्यतिचारः पुनर्ज्वलतापरिहरेत्त्रिरं तरितं रक्षोंतरितामरातय इति समुद्रं तं कर्ष
निवोदगुद्वासयेद्दिवे त्वांतरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति निरथं स्रुहुतरुं तरुं स्रुहुलम
काष्ठेत्यंगारानभिनिरस्य ज्यस्रुक्स्रुवं प्रतितपेत्प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयो निष्टप्तं
रक्षो निष्टप्ता अरातय इत्यत्र रतस्थाल्याः स्कंच मासाद्यो मुं नयानीत्यग्निसर्जयीताग्नि
तास्मिन्प्राच्यापरेणवेदिमभिव्रज्यदक्षिणत उपविश्यसेत्तच्छुत्तो मुंनये त्स्वाति स्रुजेदिति
सृष्टो भूरिकाभुवइलोस्वारिव्वारधइलेतिस्रुवपूरमुंनयेदग्निय माग्नेयं पूर्णतमं योनु
ज्येष्ठमृद्धिमिच्छेत्स्रुग्भ्यां यो स्य पुत्रः प्रियः स्यात्तं प्रतिपूर्णस्रुगुन्नये त्स्वाहुली मभिमृश्यस
मिधं स्रुचं चाध्यधिगार्हपत्यं हृत्वा प्राणसंमितामाहवनीयसमीपे कुर्योपूपसाधजा

न्वाच्य समिधमादध्यादृजनंतांताग्निज्योतिषं रात्रिमिष्टकामुपदधे स्वाहेति समिधमा
धायर्विधुरसि विधमे पाप्मानमग्नेऽभ्रहुं तस्य उपस्पृश्य प्रदीप्तां व्यंगुलमात्रेभिजुहु
याद्भूर्भुवस्स्वरो३मग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्निः स्वाहेति पूर्वामाहुतिं हुत्वा कुशेषु सादयित्वा
गार्हपत्यमवेक्षेत पश्मून्मे यच्छेत्यथोत्तरां तूष्णीं भूयसीमसंसृष्टां प्रागुदग्वा उत्तरतो वा
प्रजापतिं मनसा ध्यायन्तूष्णीं होमेषु सर्वत्र भूयिष्ठे स्रुक्काचेशिष्ट्वा त्रिरनु प्रकंप्याव मृ
ज्यकुशमूलेषु निमार्ष्टि पशुभ्यस्त्वेति तेषां दक्षिणत उत्ताना अंगुलीः करोति प्राची
नावीती तूष्णीं स्वधा पितृभ्य इति वा पो वा निनीय रुद्रशरसि विधूम्रमे पाप्मानमस्मुभ्रहुं
तस्य उपस्पृश्याहिताग्निरनुमंत्रयेताधानमुत्कालेन ऋषिणानेन ब्रह्मणा तथा देव
तयांगिरस्वद्ध्रुवासीदेति सामिधेनामस्य सूददोह सद्र इति पूर्वमाहुतिमुपोत्थायोत्त

रंकांक्षेनेक्षमाणो भूर्भुवः स्वः सुप्रजाः प्रजाभिस्यां सुवीरो वीरैः सुपोषः पोषैरग्
ग्नेयथाऽभिष्वाग्न आयूंषि पवस इतितिसृभिः ॥१२॥ संवत्सरे संवत्सरेऽयवाग्वापय
सावास्वयंपर्वीऽलिजुहुयादृत्विजामेकइतरंकालमंनेवाद्वीवास्पृष्ट्वोदकंमुदंञ्ञहस
भक्षयेदपरयोर्वाहुत्वाप्रुषेत्वाप्राश्नामीतिप्रथममंनापायत्वेस्फत्तरं तूष्णींसमिध
माधायाग्नयेगृहपतयेस्वाहेतिगार्हपत्येऽनित्योत्तरां तूष्णींसमिधमाधायाग्नयेसंवे
शपतयेस्वाहेतिदक्षिणेऽग्नयेऽन्नादायान्नपतयेस्वाहेतिवानित्योत्तरभक्षणेपित्वाभ्या
सपः स्रुचाग्निनयतेऽत्रिः सर्पदेवजनेभ्यः स्वाहेत्यथैनांकुशैः प्रक्षाल्यचतस्रः पूर्णाः
प्रागुदीच्योऽनिनयेदृतुभ्यः स्वाहाऽद्रिभ्यः स्वाहासप्तऋषिभ्यः स्वाहेतरजनेभ्यः स्वा
हेतिपंचमींकुशादेशे पृथिव्यामभृतंजुहोम्यग्नयेवैश्वानरायस्वाहेतिषष्ठींप्रश्वाङ्का

सू॰पू॰ १६ र्हपत्यस्य प्राणमभृतेजुहोम्यमृतं प्राणेजुहोमि स्वाहेतिप्रणाभ्यां नवैदिनिदध्यात्सरि
क्रमेणैवाग्रथघेदग्रेणाहवनीयंपरीत्यसमिधआदध्यात्तिस्रस्तिस्रउदस्तुस्वस्ति
ष्वन्त्रथमांसमंत्रा आहवनीयेदीदिहीतिगार्हपत्येदीदायेतिदक्षिणेदीदिहीत्यस्फक्त
पर्युक्षणं ताभ्यां परिसमूहने पूर्ववत्तु पर्युक्षणादेवं प्राजरूपोदय्यंब्रुषितउदरेनेवास
त्यस्कृताभ्यांत्वेतिपर्युक्षणेमोमुन्ते प्यामीत्यागनिसर्जनंहरिणींतान्सूर्यज्योतिषमह
रिष्टकामुपदधे स्वाहेतिसमिदाधानं भूर्भुवः स्वरों ३ सूर्योज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वा
हेतिहोमउन्मार्जनंच॥ ४॥ प्रवत्स्यंनग्नीन्प्रज्वल्याचम्यातिक्रम्योपतिष्ठते आहव राम्
नीयंप्रस्यपशून्मेपाहीतिगार्हपत्यंप्रजांमेपाहीतिदक्षिणमथर्वपितुंमेपाही
तिगार्हपत्याहवनीयावीक्षेतेमान्मेमित्रावरुणौगृहान्गोपायतंयुवं॥ अविनष्टा १६

नविहृतान्यूषेणानभिरक्षंस्तस्मात्कुंपुनरायनादिति यथेतं प्रत्येत्य प्रदक्षिणं परिय
न्नाहवनीयमुपतिष्ठते॥ ममनाम प्रथमं जातवेदःऽपितामाताचदधतुर्यदग्रे॥ तंत
ऽबिभृहि पुनरामेभेतोस्तवाहन्नामभविभराण्यग्नऽइति प्रव्रजेदनपेक्षमाणोमाप्रगा
मेति सूक्तंजपन्नारादग्निभ्योथावंविसृजेतस्तदासुगःऽपितुमौ अस्त्कृपंथाऽइतिपं
थानमवरुत्सानुपरुत्तुनाऽग्निश्चेत्स्रवासमापघेतेहेवसंतत्रसंतं त्वाग्नेहृदावाचा
मनसावाऽबिभर्मि॥ तिरोमासंतंमाप्रहासीज्योऽतिषात्तावैश्वानरेणोपतिष्ठतऽइति
प्रतिदिशामग्नीनुपरुत्याथाऽपिपंथानगन्महीति प्रत्येत्यसमिसारोऽवीग्यतोग्नीज्व
लतःऽऋत्वाऽभिक्रम्याहवनीयमीक्षेत॥ विश्वदानीमाभरंतोनातुरेणमनसा॥ अ
ग्नेमातेप्रतिवेशाऽरिषाम॥ नमस्तेअस्त्कमीव्हुषेनमस्तउपसद्वने॥ अग्नेसुंभस्त

तन्वः संभारय्यास्सृजेत्यग्निषु समिधउपनिधायाहवनीयमुपतिष्ठते ॥ ममनामतँ
वचजातवेदोवाससीइवविवसानौचराव: ॥ तेबिभ्रवोदस्ससेजीवसेवयंयथायथं
नौतन्वौजातवेदइतितत: समिधोभ्यादध्यादाहवनीये ॥ अगन्मविश्ववेदसमस्म
भ्यंवसुवित्तमं ॥ अग्नेसम्राळभिद्युम्नमभिसहआयछस्वस्वाहेतिगार्हपत्येयम
ग्निर्गृहपतिर्गार्हपत्य: प्रजायावसुवित्तम: ॥ अग्नेगृहपतेभिद्युम्नमभिसहआ
यछस्वस्वाहेतिदक्षिणेयमग्नि: पुरीष्योरयिमान्पुष्टिवर्धन: ॥ अग्नेपुरीष्याभि
द्युम्नमभिसहआयछस्वस्वाहेतिगार्हपत्याहवनीयावीक्षेतेमान्मेमित्रावरुणौ
गृहानजूगुपतंयुवं ॥ अविनष्टानविहृतान्पूषैनानभ्यरक्षीदास्माकंपुनरायना
दितिप्रयेतंप्रत्येत्यप्रोष्यभूयोदशरात्राच्चतुर्गृहीतमाज्यंजुहुयान्मनोज्योति

जुषतामाज्यंमेविछिन्नंयज्ञंसमिमंदधातु ॥ याइष्टाउषसो या अनिष्टास्ताः सं
तनोमिहविषाघृतेनस्वाहेत्यग्निहोत्राहोमेच प्रतिहोममने ऊँपरिसमुह्योदग्निहा
रादुपविश्यभूर्भुवः स्वरितिवाचंविसृजेतगृहानीक्षेतास्यनाहिताग्निर्गृहामा
बिभीतोपवस्वस्त्से वो स्मासुचप्रजायध्वंमाचवोगोपतीरिषदितिप्रपद्येनगृहा
नहंसुमनसः प्रपद्येवीरघ्नोवीरवतः सुवीरान् ॥ इरांवहंतोघृतमुक्षमाणास्ते
ष्वहंसुमनाः संविशामीतिशिवंशग्मंशंयोः शंयोरितित्रिरनुवीक्षमाणोविहृत
मप्यलौकिकंनतदहज्ञापियेयुर्विज्ञायतेभयंवोभयंमेस्त्वितिसेवोपतिष्ठेतप्रवसन्प्रत्ये
त्याहरहर्वेति ॥ ५ ॥ अमावास्यायामपराण्हे पिंडपितृयज्ञोदक्षिणाग्नेरेकोल्मुकं
प्राग्दक्षिणाप्रणयेयेरूपाणिप्रतिमुंचमानाः असुराः संतः स्वधयाचरंति ॥ पराप्

सू॰पू॰
१८

रोऽग्निपुरो ये भरंत्स्यग्निष्ठाह्लो कात्मणुद्दात्तस्मादग्निसर्वे कर्मीणितां गदेवामुपसमाधा
योभोपरिस्तीर्य दक्षिणाग्नेः प्रागुदक्प्रस्रवणदर्भे केकृत्त्रः पात्राणि सादयेत्त्व रुस्था
लिन्नूर्पस्प्योलूखलमुसले स्रुकवधुवकृष्णाजिनसकृदाच्छिन्नेध्ममेक्षणं कमंडलु
न्दक्षिणतोऽग्निछमारुत्वचरुस्थालीं व्रीहीणां पूर्णाग्निमृजेत्सगरिसन्नाग्भिदध्यात्कृ
ष्णाजिनउलूखलं कृत्वेतरान्पत्स्यवहन्यादवेवेच मवहतान्त्सकृत्प्रक्षाल्प दक्षि
णाग्नेऽभ्रपयेदवगिगनिश्रणीतां तस्मेनले खामुल्लिखेदपहता असुरारक्षांसिवे
दिषद इतिनाम प्युक्ष्यसकृदाच्छिन्नैरवस्तीर्यासादयेदभिघार्य स्थालीपाकमा
ज्यंसर्पिरनुस्तूलनवनीतं बोस्तूनं धुवायामाज्यंकृत्वा दक्षिणतआंजनाभ्यंजने रामृ
कशिपूपबर्हणांनिप्राचीनावीतीध्ममुपसमाधायमेक्षणेनादायावदानसंपदा १८

जुहुयात्सोमायपितृमते स्वधानमोऽग्नये कव्यवाहनाय स्वधानम इति स्वाहाकारे
ण वाग्निं पूर्वं यज्ञोपवीती मेक्षणमनुप्रहृत्य प्राचीनावीती लेखां त्रिरुदके नोपन
येच्छुंधंतां पितरः शुंधंतां पितामहाः शुंधंतां प्रपितामहा इति तस्यां पिंडान्निपृणी
यात्सराचीनपाणिः पित्रे पितामहाय प्रपितामहायैतत्ते सौये च त्वामन्विति
तस्मै तस्मै य एषां प्रेतास्युरिति गाणगारिः प्रत्यक्षमितरानर्चयेन्न ह्यर्थे तांस्तेभ्य
एव निपृणीयादिति तौल्वलिः क्रियागुणत्वादपि जीवांस्त आत्रिभ्यः सर्वेभ्य एव नि
पृणीयादिति गौतमः क्रियापार्थकारितोपायविशेषो जीवमृतानां न परेभ्यो नाधि
कारान्न प्रत्यक्षं न जीवेभ्यो निपृणीयान्न जीवांतर्हितेभ्यो जुहुयाज्जीवेभ्यः सर्वहु
तं सर्वजीविनो नामान्यविद्वांस्तत्पितामह प्रपितामहेति ॥ ६ ॥ निपृतानानुमंत्र

सू॰ पू॰
१९

ये नोऽत्र पितरो मादयध्वं यथाभागमावृषायध्वमिग्निस्वात्त दुरं ऽनरत्यं यथा श्रात्व
श्राणं नासित्वाऽभिप यश्चित्सा मीमदंत पितरो यथाभागमावृषायीषते ऽग्निवरोः श्राण
भक्षं भक्षयैनिस्यं निनयनं म सावभ्यंक्ष्वा सावंक्ष्वेति पिंडेष्वभ्यंजनांजने वासोद
या हृद्दूणामूर्णास्तुकां वा पंचाशद्वर्षनाया ऊर्ध्वं स्वलोमे नहुः पितरो वासोमानो ना
न्यत्पितरो युष्मद्धिस्त्यथैनानुपनिष्ठेनेन मो वः पितर इषे नमो वः पितर ऊर्जे नमो
वः पितरः शुष्माय नमो वः पितरो घोराय नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरो र
साय स्वधा वः पितरो नमो वः पितरो नम एतान् युष्माकं पितर इमा अस्माकं जीवा वो जी
वंत इह संतस्याम ॥ मनो न्वाहुवामहे इति चतसृभिरथैनान्प्रवाहयेत्परेतन पितरः
सोम्यासो गंभीरेभिः पथिभिः पूर्वेभिः । दत्तायास्मभ्यं द्रविणेह भद्रं रयिं च नः स

राम्
१९

वंवीरंऽनियछन्नेत्यग्निंप्रत्येयादग्नेनमयाश्वंनस्तोमेरिग्निगार्हपत्यंयदंतरिक्षंपृथिवी
मुत्तधांयन्मातरंऽपितरंवाऽजिहिंसिम। अग्निर्मातस्माद्देनसोगार्हपत्यः प्रमुंचतुक
रोतुमामनेनसं।।वीरंमेदत्तऽपितरऽइतिपिंडानांमध्यमंपत्नीप्राश्नीयेदाधत्तऽपितरोग
र्भंकुमारंपुष्करस्त्रजं।।यथायमरपाअसदिस्यऽत्विनरावनिप्रणीतेवायस्वचागुंत्तु
रंनकाम्याभावः सप्राश्नीयान्महारोगेणवाऽभिनतः प्राश्नीयादन्यंतरांऽगतिंगछत्येव
मनाऽहिंनिसेश्वपयित्वाऽनिप्रणीयजुहुयाद्द्विवसाचाराणामुत्सर्गस्त्रुणांद्वितीयमुद्रिक्ते
।।७।। दर्शपूर्णमासावारप्स्यमानोन्वारंभणीयामग्नाविष्णूसरस्वतीसरस्वानग्नि
र्भगी।।अग्नाविष्णूसजोषसेमावर्धंतुवांगिरः।। धूम्नेवाजेभिरागतं।।अग्नाविष्णू
मह्हिधामप्रियंवांवीथोघृतस्यगुह्याजुषाणा।।दमेदमेसुष्टुतिर्वावृधानाप्रतिवां

जिह्वा घृतमुच्चरण्यत्॥ पावका नः सरस्वती पावीरवी कन्याग्नित्रायुः॥ पीऽपिवां संस
रस्वतो दिव्यं सुपर्णं वायसं बृहंतं मासवं सवितुर्यथा सनो राधांस्याभरैत्साधाना यु
घामयावी यद्दिवार्थाव्यथेरन्नुनराधेयइष्टिस्तस्यां प्रयाजानुयाजा अन्विभक्तिभिर्यजे
त्समिधः समिधो ग्नेग्न आज्यस्य व्यंतु॥ तनूनपादग्निमग्न आज्यस्य वेतु॥ इडो अ
ग्निनाग्न आज्यस्य व्यंतु॥ बर्हिरग्निरग्न आज्यस्य वेत्विति समिधाग्निं दुवस्यते घृ
षुत्रवाणि नइत्याग्नेयावाज्यभागौ बुद्धिमदिंदुमंताविखाचक्षते तथानुहत्तिरिज्या
वनित्सं पूर्वमनु प्रालाणि नोग्न आयूंषि पवस इत्युत्तरं ग्निस्सस्तूत्तरे हविः शब्द आग्ने
यं हविरयोत्यग्ने कनोर्भद्रस्याग्निरे अथगीर्भिर्गृणंतरभिनो अर्केरग्नेतमद्याश्वं न
स्तोमैरत्निसंथाज्ये देवं बर्हिरग्नेर्वसुवने वसुधेयस्य वेतु॥ देवो नराशंसोग्नौ वसुव

नेवसुधेयस्यवेत्तिति ॥८॥ आग्रयणं व्रीहिश्यामाकयवानां सस्यं नाश्नीयादग्नि
होत्रमहुत्वा यदा वर्षस्य तृप्तस्यादथाग्रयणेन यजेत नोऽपिहि देवा आहुस्तृप्तो नूनं वर्ष
स्याग्रयणेनऽहियजत इत्यग्निहोत्रीवैनानारभ्यितावानस्याः पयसाजुहुयादपिवाग्नि
षायवेग्विशिष्टस्कराज्ञः सर्वेषांचेकेश्यामाकेष्टां सोम्यश्चरुः सोमयास्तेमयोभुवो
याने धामाऽनिदिविया पृथिव्यामित्यवांनरेता यामित्यंजपमुत्क्रासव्येपाणोकृत्वे
तरेणाभिमृशेत्प्रजापतयेत्वाग्रहं गृण्हामिमह्यं श्रियैमह्यं यशसेमह्यमन्नाद्याय
॥ भद्रान्नः श्रेयः समनैष्ट देवास्त्वयावशेनसमशीमहित्वा ॥ सनोमयोभूः पितवा
विशेहशंनोभवद्विपदेशंचतुष्पदइतिप्राश्याचम्यनाभिमालभेतामोऽसिप्राणान
हसंग्रवीम्यमाऽसिसर्वान्नसिप्रविष्टः ॥ समेजरारोगमपनुदशरीरादमामऽधि

सू॰पू॰
२१

मा मृथा मइंइदंत्ये तेन भक्षितासो भक्षान्त्स वंत्रन व भोजनेथ श्रीगृहि यवानां धाय्येवि
राजा व ग्नींद्रा विंद्राग्नी वा विश्वेदेवाः सोमो यदि तत्र श्यामाको द्यावापृथिवी आ घाये
अग्निमिंधते सुकर्माणः सुरुचो देवयंतो विश्वेदेवास आगतये केच ज्मा महिनो अ
गृहमायामहीयो: पृथिवी च नः प्रपूर्वजे पितरान व्यसीभिरगृने ॥१॥ अथ काम्या
आयुष्कामेष्ट्यां जीवातुमं तावाग्नो अग्ने सुचेतुना गत्वं सोम महे भगामि त्वग्निरायु
ष्मानिंद्रस्त्वा वायुष्टे विश्वेदेवा यस्य मग्निर्वरेण्यः ॥ पुनस्त्वे प्राण आ यातु परायस्सं
सु वाग्मित्ते ॥ आयुर्दा अग्ने हविषो जुषाणो घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि ॥ घृतं पीत्वा
मधु चारु गव्यं पितेव पुत्रमभिरक्षतादिमं ॥ आ नारमिंद्रमवितारमिंद्रं मा ते अस्यां
सहसावन्परिष्टौ पाहि नो अग्ने पायुभिरजस्रैरग्ने त्वं पारयानव्यो अस्मानिनिसं

राम
२१

याज्येस्वस्त्ययन्यांरक्षितवंतावग्नेरक्षाणोअंहसस्त्वंनःसोमविश्वतइसग्निःस्वस्तिमा
न्स्वस्तिनोदिवोअग्नेपृथिव्याआरेअस्मदमतिमारेअंहइतिपूर्वयोकेसंयाज्येपुत्रका
मेस्यामग्निःपुत्रीयस्मैत्वंसुकृतेजातवेदोयस्त्वाहृदाकीरिणामन्यमानोग्निस्कविश्व
वस्त्वममित्रिद्विसंयाज्येआग्नेय्याउत्तरेमूर्धन्वतस्कभ्यंताअंगिरस्तमास्यामलंका
ममग्नेतवोतीतिकामायवैमृध्याउत्तरेविनइंद्रमृधोजहिमृगोनभीमःकुचरोगिरि
ष्ठाःसद्युम्निमिंद्रसच्युतिंप्रच्युतिंजघनच्युतिं।प्रनाकाफानआभर।भपप्स्यंनिवस
न्योविनइंद्रमृधोजहि।।चनीखुदघयासपमभिनःसुष्टुतिंनयेतींद्रायदात्रेपुनर्दा
त्रेवायानिनोधनानिकृद्धोजिनासिमन्युना।।इंद्राणुविष्ठिनस्त्वान्यनेनहविषापुनः।
पुनर्नइंद्रोमघवाददातुधनानित्राकोधनीःसुराधाः।।अस्मत्र्यकृणुतांयाचितोम

पृ० सू०
२२

नः श्कशीनइंद्रोहग्विषामृधातीत्याशानामाशापालेभ्योवाशानामाशापालेभ्यश्चतुर्भ्यो
अमृतेभ्यः।इदंभूतस्याध्यक्षेभ्योविधेमहविषावयं॥विश्वाआशामधुनासंसृजाम्यन
मीवाआपओषधयःसंतुसर्वाः।अयंयजमानोमृधोव्यस्यत्वगृभीताःपशवःसंतु
सर्वइतिलोकेष्टः पृथिव्यंतरिक्षंद्योरितिदेवताः पृथिवींमातरंमहीमंतरिक्षमुप
ब्रुवे।बृहतीमूतयेदिवं।विश्वंबिभर्तिपृथिव्यंतरिक्षंविपप्रथे।दुहेद्यौर्बृहतीपयः॥
वर्ममेपृथिवीमर्मेत्वंतरिक्षंस्वस्त्यये।द्यौर्मेशर्ममहिश्रवइतितिस्त्रःपालोंप्रथमेप्र
थमस्योत्तरेमध्यमस्योत्तमाप्रथमाचोत्तमस्य॥१०॥मित्रविंदामहावैराज्यग्निःसोमो
वरुणोमित्रइंद्रोबृहस्पतिःसवितापूषासरस्वतीत्वष्टेत्येकभद्रानाः।अग्निःसोमो
वरुणोमित्रइंद्रोबृहस्पतिःसवितायःसहस्री।पूषानोगोभिरवसासरस्वतीत्वष्टा

रम्
२२

रूपेण समनक्तु यज्ञं। प्रतिलोममादित्य यजेयेय जामहे त्वष्टारं सरस्वतीं पूषणं स
ऽवितारं बृहस्पतिमिंद्रं मित्रं वरुणं सोममग्निं। त्वष्टा रूपाणि दधती सरस्वती भगं पूषं
सविता नो ददातु। बृहस्पतिर्ददरिंद्रः सहस्रं मित्रो दाता वरुणः सोमो अग्निरस्मै
वैराजनं त्रासला सामाधाः षत्केक हविषः स्नुषाश्वशुरीय याभिचरन्यजेतेंद्रः सूरोअ
तरद्र जां सिस्नुषा सपत्नाः श्वसुरो हमस्मि। अहं शत्रूंजयामि जहृषाणो हं वाजेज
यामि वाजसातौ॥ इंद्रः शूरः प्रथमो विश्वकर्मा मरुत्वाँ ऽ अस्तु गणवान्त्सजातैः॥ म
मस्नुषाश्वशुरस्य प्रशिष्टौ सपत्ना वाचं मनसउपासतां॥ जुष्टो दमूना अग्ने ऽ इदं महते
सौभगायेतिसंयाज्ये विमनानां संमंत्रयध्वं संज्ञान्यग्निर्वसुमान्त्सोमो रुद्रवानिंद्रो म
रुत्वान्वरुण ऽ आदित्यवानित्येकप्रदानाः॥ अग्निः प्रथमो वसुभिर्नो अव्यात्सोमो रु

सू०पू०
२२

द्रैरभिरक्षतुत्मना।इंद्रोमरुद्भिर्ऋतुधाकृणोत्वादित्यैर्नोवरुणःशर्मयंसत्।समग्नि
र्वसुभिर्नोअव्यात्संसोमोरुद्रियाभिस्तनूभिः।समिंद्रोरातहव्योमरुद्भिःसमादित्यै
र्वरुणोविश्ववेदाः।आदित्येंद्रामारुतीभेदकामामरुतोयस्यहिक्षये।प्र३।हृयिमारुतायस्व
भानवइत्यैंद्रीमनूच्यमारुत्यायजेन्मारुतीमनूच्यैंद्र्यायजेदिंद्रंपूर्वंनिगमेषुमरुतो
वेंद्रंवाप्रदानादूर्ध्वंमेरुतःप्रकृत्यासंपत्तिकामाः।संज्ञानीचैंद्राबार्हस्पत्यांप्रथ्यमा
णाआनइंद्राबृहस्पतीअस्मेइंद्राबृहस्पतीइतियथर्षींद्रायचोदयेत्।।११।।पवि
त्रेष्वामधामिहंन्यथनंसमुद्रस्यानिवेशनं।अन्यंतेअस्मत्तपंतुहेतयःपावकोअस्म
भ्यंशिवोभव।नमस्तेहरसेशोचिषेनमस्तेअस्त्वर्चिषे।अन्यंतेअस्मत्तपंतुहेतयः
पावकोअस्मभ्यंशिवोभवेतिपावकवत्यौधाय्येपावकवंताज्यभागावग्नीरक्षांसि

रामू
२३

सेधतियोधारयापावकयेत्सृचौषाजेयत्तेपवित्रमर्चिष्याकलशेषुधावतीतिपवि
त्रइत्येतेग्निःपवमानःसरस्वतीप्रियाअग्निःपावकःसवितासत्यप्रसवोग्निःशु
चिर्वायुर्न्नियुत्वानग्निर्व्रतपतिर्दधिक्रावाग्निर्वैश्वानरोविष्णुःशिपिविष्टउतनः
प्रियास्विमाजुह्वानायुष्मद्वानमोभिर्वायुरग्नेगायत्रप्रीवायोशुक्रोअयामितेदधि
क्राव्णोअकारिषमादधिक्राःशवसापंचकृष्टीर्जुष्टोदमूनाअग्नेशर्द्धमहतेसोभ
गायेतिसंयाज्येस्येषासंवत्सरमग्निप्रसवतःशुष्ककामोवोतरेषाभियज्ञगाथागी
यते॥वैश्वानरींब्रातपतींपवित्रेष्टिंतयैवच॥ऋतावानोप्रयुंजानःपुनातिदशपोरु
षमिति॥११॥वर्षकामेष्टिःकारीरीतस्यांप्रतित्यंचारुमध्वरमिळेअग्निंस्ववसंन
मोभिरितियाज्येयाःकाम्बवर्षकामेस्याप्सुमंतावच्स्वग्नेसधिष्टवाह्नसुमेसोमोअग्र

वीरित्यग्निर्द्वामच्छन्मरुतःसूर्यस्त्विषाश्वापिंश्युतन्नराहिरण्यकेशोरजसोविसारद्
तिहेत्वंत्याचिदच्युताधामनेविश्वंभुवनमधिश्रितमनिशावाश्मेवविद्युन्मिमातिपर्व
तश्विन्महिरद्वोबिभायस्रजंनिरग्निमोजसावहिष्ठेभिर्विहरन्यासितंतुमुदीरयथा
मरुतःसमुद्रतःप्रवोमरुतःस्तविषाउदन्यवआयंनरःसुदानवोददाशुषेविद्युन्मह
सोनरोअश्मदिद्यवःकृष्णंनियानंहरयःसुपर्णानिशुत्वंनोग्नामजितोयथानरोग्नेबा
धस्वविमृधोविदुर्गहायंत्वाहेवापिःशुश्रुवानोअग्नइतिसंयाज्येऋचोनूच्ययजुर्भि
रेकेयजंतिसंस्थितायांसवर्णदिश्याउपतिष्ठेतांघावदनवसंगीर्भिराभिरितिचनस्रुभिः
श्वस्तृचंसूक्तेनसूक्तेनवा॥१३॥अतऊर्ध्वमिष्ट्ययनानिसांवत्सरिकाणितेषांफाल्गु
न्यांपौर्णमास्यांचैत्र्यांवाप्रयोगस्तत्राय.एमग्निरिंद्रोविश्वेदेवाइतिष्टप्यागिष्टयोनुस

नमहरहरेकावाग्निहवि दीक्षायणयज्ञे द्वे पौर्णमास्यौ द्वे अमावास्ये यजेत तन्नित्सेपू
र्वेयथासंनयतो मावास्यायानुतरयोरैंद्रं पौर्णमास्यां द्वितीयं मैत्रावरुणममावास्या
यामानोग्निमैत्रावरुणायहुं हि त्वं नाग्निविधे सुदानू इति प्राजापत्यसङ्कादद्धः प्रजापतेन
त्वदेतान्यन्यस्त्ववेमेत्लोकाः प्रदिशोदिशाश्च परावनो निवतउद्वतश्च । प्रजापतेविश्व
सृज्जीवधन्य इदं नो देव प्रति हर्य हव्यमिति द्यावापृथिव्योरयनं पौर्णमासेनामावास्या
दामावास्येन पौर्णमासाद समाम्नातास्तथा तंत्रविकारो ध्रुसुवीर्यथास्मेरद्वे राजंस्त्व
ग्निमंथने धाय्ये त्वे वै केदेवतलक्षणयाज्यानुवाक्यागायत्र्यावतीहूतवत्सु पौत्रवती
पुरस्ताल्लक्षणानुवाक्यात्रिष्टुब्वतीवीतवतीजुष्टवत्सु परिष्टाल्लक्षणयाज्यापि वा
न्यस्य छंदसो न तु याज्याहसीयसी नो स्मिद्गुः इह तीक्ष्णमन्न इह तदग्धवती स्त्वकवर्ज

सू०पू० येव्यक्तेतुदैवतैस्तथैवलक्षणमपिवाव्यक्तेनाधिगछन्त्सर्वेष्वोनाधिगमआग्नेयीभ्यां
२५ व्याहृतिभिर्वादेवतामादिशेत्सप्तगुणयापजेश्चनश्चाभ्यांवेममाश्रृणुधीहवंयंत्वागीर्भिर्ह
वामहे।एदंबर्हिर्निषीदनः।स्तीर्णंबर्हिरानुषगासदेतदुपेळानाइहनोअद्यगछ।
अहेळतामनसेदंजुषस्ववीहिहव्यंप्रयतमाहुतंमइतिनिम्ने आग्नेयावनिरुक्ते॥१४
॥चातुर्मास्यानिप्रयोक्ष्यमाणः पूर्वेद्युर्वैश्वानरपार्जन्यौवैश्वानरोअजीजनदग्नि
र्नैनिव्यसीमग्निंश्छ्ञमयाद्धथानओजसा।दृष्टोदिविदृष्टेशेअग्निःपृथिव्यांपर्जन्याय
प्रगायतप्रवानावांतिपतयंनिविधुतइत्सन्याधेयप्रभृत्यानउपांशुहविषः सोमि
न्यः प्रयश्चित्तिन्योन्वायास्येककपालाः सर्वेत्रवारुणवर्जंसावित्रश्चातुर्मास्येषुप्र राम्
धानहर्वींषिचैकेपित्र्योपसदः सतंत्राः पौनराधेयिकीचप्रागुत्तमाद्नुयाजाद्दिप २५

वासुमंद्रतंत्रा आगूः प्रणववषट्काराउत्रैः सर्वत्र तथाग्रयणेग्निय माहायेत्ले
प्राणसंततः प्रणवः पुरोनुवाक्यायास्तथागूर्वषट्कारोयाज्यायास्तंत्रस्वराण्युपां
शोरुच्चानिमंद्राण्युपांशुतंत्राणां ॥ १५ ॥ प्रातर्वैश्वदेव्यां प्रैषितोग्निमंथनीयाअ
न्वाह पश्चात्सामिधेनीस्थानस्यपदमात्रेवस्थायाभिहिंकृत्याभित्वादेवसवित
मेहीद्योः पृथिवीचनस्त्वामग्नेपुष्करादधीतितसृणामर्धर्चेशिष्ट्वारमेदासंप्रैषा
दन्यत्राप्यंतर्कचोवसानेजायमानेतेतस्मिन्नेवावसानेग्नेहंसन्यत्रिएतमिमिनेसूक्त
मावपेतपुनः पुनराजन्मनोजातंश्रुत्वानंतरेणप्रणवेनाग्निरिष्टमुपसंतनुयात्स्विष्टे
नोत्तरामुत्तरभ्रुवंतुजंतवआयंहस्तेनखादिनमित्यर्धर्चेआरमेत्प्रदेवंदेववीतयइ
तिद्वेअग्निनाग्निः समिध्यतेत्वंह्यग्ने अग्निनातंमर्जयंतंसुक्रतुंयज्ञेनयज्ञमयजं

सू॰पू॰
२६

तद्देवाइतिपरिदध्यात्सर्वत्रोमांपरिधानीयेनैविघाद्धाप्येविराजौनवप्रयाजाःआ
गुत्तमाच्चतुरआवपेत्तदुरोअग्नआज्यस्यव्यंतूषासानक्तारग्नआज्यस्यवीतांदैव्या
होताराग्नआज्यस्यवीतां।इतिस्रोदेवीरग्नआज्यस्यव्यंतित्विस्रग्निःसोमःसवितासर
स्वतीपूषामरुतःस्वतवसोविश्वेदेवाद्यावापृथिवीआश्वविदेवंससतिंगाममघस
वितर्वामिमुष्वःपूर्षतववव्रतेवयंसुकृतंतेअन्यदिहेहवस्वतवसःपवित्रमर्कंशृणतेतु
रायेइतिनवानुयाजाःप्रकृतौप्रथमाद्दिवीद्धारोवसुवनेवसुधेयस्यव्यंतु।देवीउषासा
नक्तावसुवनेवसुधेयस्यवीतां।देवीजोष्ट्रीवसुवनेवसुधेयस्यवीतां।देवीऊर्जा
हुतीवसुवनेवसुधेयस्यवीतां।देवादैव्याहोतारावसुवनेवसुधेयस्यवीतां।देवी
स्तिस्रस्तिस्रोदेवीर्वसुवनेवसुधेयस्यव्यंतित्यनुयाजानांसूक्तवाकस्यशंयुवाक

राम्
२६

स्यवोपरिष्टाद्वाजिभ्यो वाजिनमनावास्यादेशं शंनोभवंतु वाजिनोहवेषु वाजेवा
जेवत वाजिनोनयत्यूर्ध्वज्ञुरनवानं याज्यामग्नेवीहीत्यनुवषट्कारो वाजिनस्याग्ने
वीहीतिवायत्रक्कचैकसंप्रैषेद्वौवषट्कारौसमस्तादिवनन्तद्धिरंतुमंत्रयेतेनचाग्रू
रुभरस्मिन्वाजिनभक्षमिच्छामिवप्रालिशत्सोपहवमिच्छेताध्वर्युउपहूयस्वबलं
नुपहूयस्वाग्नीदुपहूयस्वेतियन्मेरेतःप्रसिच्यतेयद्वामेअपिगच्छतियद्वाजाय
तेपुनः।तेनमाशिवमाविश।तेनमावाजिनंकुरु।तस्यतेवाजिपीतस्योपहूतस्यो
पहूतोभक्षयामीतिप्राणभक्षंभक्षयेदेवमध्वर्युर्ब्रह्माग्नीध्रोयजमानःप्रत्यक्षमि
तरेचेदाक्षिताःपौर्णमासेनेष्टाचातुर्मास्यव्रतान्युपेयात्केशान्निवर्तयीतश्मश्रूणि
वापयीताधःशायीतमधुमांसलवणस्त्र्यवलेखनानिवर्जयेद्दतोभार्यामुपेयाद्वाप

सू०पू०
२७

पनं सर्वेषु पर्वस्वाघोत्तमयोर्वा ॥१६॥ पंचम्यां पौर्णमास्यां वरुणप्रघासैः पश्चाद्दार्श
पौर्णमासिकायावेदेरुपविश्य प्रैषितोऽग्निमणयनीयाः प्रतिपद्यते प्रदेवं देव्याधिये
तितिस्त्रइत्यायास्त्वापद्देवयमग्नेविश्वेभिः स्वनीकदेवैरित्युर्द्धेचे आरभेद्दासीनः प्र
थमामन्वाहोपांशुसप्रणवांनत्रस्त्वानास्त्वानसंक्रमल्लेप्रणवेनावसायानुद्रुत्यो
त्तरां प्रतिपद्यते प्राणसंततंभवतीतिविज्ञायत उत्तरमग्निमनुव्रजंत्युत्तराऽइमंम
हेविद्व्यायसूक्तमयमग्निह प्रथमोधायिधातृभिरितित्तुराजन्यवैश्ययोरपश्चाद्दु
त्तरस्यावेदेरवस्थायोत्तरवेदेस्त्वसोमेषुनिहितेग्नौसीदहोतस्वउलोकेचिकित्वांनि
होताहोतृषदनेविदानइत्तिहेपरिधायतस्मिंनेवासनउपविश्यभूर्भुवःस्वरितिवा
चंविसृजेतान्यत्रापिपत्रानुब्रुवन्ननुव्रजेत्तिष्ठत्संप्रैषेषुतथैवचाग्निसर्गेग्निमंथ

राम
२७

नार्द्दिसमानोवैश्वदेव्याहविषांतुस्थानेषष्ठप्रभृतीनामिंद्राग्नीमरुतोवरुणःकः॥इं
द्राग्नीअवसागतंमथहृत्रसुतससनोगिवाजंमरुतोयस्यहिक्षयेराद्वेवेदचरमाअ
हेवेमंमेवरुणश्रुधितत्तायामिब्रह्मणावंदमानःकयानश्चित्रआभुवद्धिरण्यग
र्भःसमवर्त्ततायत्रइतिप्रतिप्ररूढानावाजिनेतृतीयःसंस्थितायामवभृथंव्रजंति
त्रावभृथेष्टिःकृताकृतातामुपरिष्टाव्याख्यास्यामोहृद्योमासयोर्वैंद्राग्नःपशुः॥१७
॥तथाततःसाकमेधाःपूर्वेद्युःस्तिस्रइष्टयोनुसवनंप्रथमायामग्निरनीकवान
नीकवंतमूतयेग्निंगीर्भिर्हवामहे।सप्तःपर्षदतिद्विषः।सेनानीकेनसुविदत्रोअस्मे
इस्युत्तरस्यांवृधन्वतोमरुतःसांतपनाःसांतपनाइदंहविर्योनोमरुतोअभिदुर्हे
णायुरितिमरुद्भ्योगृहमेधेभ्यउत्तरास्मभागप्रभृतीव्हांनागृहमेधासआगतप्रबुध्या

सू०पू०
२८

वईरनेमहांसोग्निपुष्टिमंतोविराजोसंयाज्येअग्निगरेअन्यत्राप्यनावाहनेआवाहने
ऽपिपश्चायांपत्नीस्तबहुचेतस्यांराज्यामचंभसुवीरंस्तस्याविवासेपौर्णदर्वेजुहुयुर्भेष
भेरवाऐस्तनयित्नोवाश्मीधंहेकेरावयंग्निब्रलपुत्रंवरंतोयग्निहोतारंचोदयेयुस्त
स्ययाज्यानुवाक्येपूर्णदर्विपरापतसुपूर्णापुनरापत।वस्नेवविक्रीणावहाइषमूर्जं
शतक्रतो।देहिमेददामितेनिमेधेहिनितेदधे।अपामिक्यमिवसंभरकौबाहहतेद
हादग्निमरुद्भ्यःक्रीडिभ्यउत्तरोतब्रुवंतुजंलवोयंक्रत्तुरगृभीलइग्नेपरोक्ष्यवार्त्रघ्नौ
क्रीळंवःशर्द्धोमारुतमत्यासोनयेमरुतःस्वंचौजुशोदमूनाअग्नेशर्द्धमहतेसोभ
गायेतिसंयाज्येवाजिनावभृथवर्जंमाहेश्रुकावरुणप्रघासैर्हविषांतुसप्तमादी
नांस्थानइंद्रोवृत्रहेंद्रोमहेंद्रोवाविश्वकर्मातूनइंद्रवृत्रहंनजुषेदाग्यमहइंद्रियाय

राम
२८

विश्वकर्मन्हविषा वावृधानो थालेथा माऽनिपरमाऽया व मेनं॥ १८॥ दक्षिणाग्ने
रग्निमग्निप्रणीयप्रपश्यासा शं ख्वं तालुसजपाहोतारमद्भृथा वषट्कारानुमंत्रणाभि
हंकारवर्जनस्यां शांचिकर्माणि दक्षिणेनराग्निं नथान्वयमु शंनस्त्वाग्निधीमहीत्ये
तांग्निरनवानं ताः सामिधेन्यस्तासामुत्तमेनप्रणवेनावहदेवान्यितृन्यजमानायेति
प्रतिपत्तिरग्निं होत्रा यावह स्वं महिमानमावहेत्येनस्यरूष्ठानेग्निं कव्यवाहनमावा
हयेदुत्तमेचैनं प्रयाजेष्वागाज्यपेभ्योऽनिगमये त्सूक्तवाकेचाग्निहोत्रेणेत्येतस्य
स्थानेनेहप्रादेशोनबर्हिष्मं तौप्रयाजानुयाजौ नेळां यांनक्षमक्षरणेंनमार्जनंनसू
क्तवाकेनामादेशाई क्षिनः सीदहोतरितिवोक उपविश्योज्जीवातुमंतौ सव्यो त्तयुप
स्थाः प्राचीनावीतिनो हविर्भिश्चरंग्निदक्षिणआग्नीध्र उत्तरोध्वर्युर्द्वे हे अनुवाक्ये

सू०पू०
२९

अध्यर्द्धीमनवानमों स्वधेत्याश्रावणमस्तु स्वधेऽतिप्रत्याश्रावणमनुस्वधास्वधेऽतिसं
प्रैषो ये स्वधेत्यागूर्वैस्तथामहऽइतिवास्तथानमऽइतिवषट्कारोऽनित्याः ऋतवः पितरः
सोमवंतः सोमोवाऽपितृमान्पितरो बर्हिषदः पितरोऽग्निष्वात्ता चायमेउदीरतामवरउत्प
रासस्त्वयाहिनः पितरः सोमपूर्वेउपहूताः पितरः सोम्यासस्त्वं सोम प्रचिकितोम
नीषा सोमो धेनुं सोमोऽअर्वन्तमाशुं त्वं सोम क्रतुभिः संविदानो बर्हिषदः पितरऊत्य
र्वागिमाहं पितृन्सुविदत्राँ अवित्सीहं पितृभ्यो नमो अस्त्वघाग्निष्वात्ताः पितरएहग
च्छत ये चेह पितरो ये च नेह ये अग्निदग्धा ये अनग्निदग्धाऽइमं यमप्रस्तरमाहिसी
देति हे परेयिवांसं प्रवतो महीरनु बैवस्ततायचेन्मध्यमायाप्यायेतातृपुर्दैवत्राजेह
मानास्त्वदग्ने काव्यात्वन्मनीषाः प्रसत्त्वयासहसाजायमानऽइत्यग्निः स्विष्टकृत्क

एम्
२९

व्यवाहनः प्रकृत्यानऊर्ध्वंवषट्कारक्रियायांचोर्ध्वमाज्यभागाभ्यामन्यन्मन्त्रलो
पादिकेकाचानुवाक्यायोअग्निःकव्यवाहनस्त्वमग्नईडितोजातवेदइतिसंयाज्ये
भक्षेषुप्राणभक्षान्भक्षयित्वाबर्हिष्यनुप्रहरेयुः संस्थितायांप्राग्वानुयाजाभ्योद
क्षिणाग्नेरुदङ्क्षिणाग्निमुपतिष्ठन्तेनाहत्यानतिप्रणीतंचयथायामयाविश्चाजनय
न्कव्वराणीसहिघृणीहरुर्वरायगातुः॥ सप्रस्कन्देद्रुहणंमध्योअयंस्यापत्तनूंत
न्वामेरयतेस्याहत्यत्वेवेतराश्चाहवनीयंसुसंदृशंत्वेतिपङ्क्त्यागार्हपत्यमग्निंतंमन्यइत्य॥
थैनमभिसमायंतिमाप्रगामाग्नेत्वंनइतिजपंतः पूर्वेणगार्हपत्यंसूक्तेसमाप्यसव्यावृ
तस्त्र्यंबकान्त्र्यंजंतितत्राध्वर्युर्वृःकर्माधीयतेप्रत्येत्यादित्यायचरुंनिपुष्टिमंतोधाय्येवि
राजौ॥१९॥ पंचम्यांपौर्णमास्यांशुनासीरीयंयथावाग्न्युपपत्तिर्वावाजिनवर्जंसमाना

सू०पू० ३० वैश्वदेव्या हविषांतुस्थाने षष्ठप्रभृतीनां वायुर्निंयुत्वान्वायुर्वा शुनासीराविंद्रो वायुनासी
रइंद्रो वायुनः सूर्यउरम आ वायो भूषशुचिपाउपनः प्रयाभिर्यासि दाश्वांसमच्छसत्वं
नोदेवमनसे शुनायैनो प्रहुतिं यस्त आनट् शुनासीराविमां वाचं जुषेथां शुनंनः फालावि
कृषंतु भूमिमिंद्र वयं शुनासीरमस्मिन्यज्ञे हवामहे स वाजेषु प्रनोविषत् ॥ अश्वायंतोग
व्यंतो वाजयंतः शुनंहुवेममघवानमिंद्रमश्वायंतोगव्यंतोवाजयंतस्तरतोविश्वदर्शि
तस्त्रिचंदेवानामुद्गातृनीकमग्नेयाज्यानुवाक्याः समाप्य सोमेन यजेताशक्तौपशु
नाचातुर्मास्यानि वा पुनश्चातुर्मास्यानि वा पुनः ॥२०॥ ॥इति पूर्वषट्कसूत्रे द्वितीयो
ध्यायः ॥ ॥ पशुराविष्टिरुभयतोन्यतरतो वाग्नेयी वाग्नावैष्णवी चोभे वान्यतरा पुर राम
स्तादुक्तमग्निप्रणयनं पश्चात्तासु बंधिका या वेदे रूपविश्यश्रेष नोयूपायाज्यमाना ३०

यांजंतित्वामध्वरेदेवयंतइत्यनेनमेनवचनेनार्द्धर्चआरभेदुच्छ्रयस्वबनस्पतेसमिद्ध
स्यश्रयमाणःपुरस्तादूर्ध्वऊषुणऊतयइतिद्वेजातोजायतेसुदिनत्वेअह्नामित्यर्द्ध
र्चआरभेद्युवासुवासाःपरिवीतआगादितिपरिव्ययेत्तत्रैकतंत्रेबहवःसपत्रा
वांत्संपरिधायसंस्कृत्याहवनमिहिंकृत्यथान्वोनरोदेवयंतोग्निमिम्युरितिषड्भिःपंचभि
र्वानभ्यासमेकेउक्तमग्निमंथनेनतथाधाय्येकृत्वाकृत्वाज्यभागावावाहनेपशुदेवता
भ्योवनस्पतिमनंतरंसंमार्गैःसमृज्यमवदानाहुतीर्जुहुयाज्जुष्टोवाचेभूयासंजुष्टोवा
चस्पतयेहविवाकु॥ यद्वाचोमधुमत्तमंतस्मिन्माधाःस्वरस्वत्यैवाचेस्वाहा॥ पुनरप्य
यूपंचविश्याहंस्वाहावाचेस्वाहावाचस्पतयेस्वाहासरस्वत्यैस्वाहासरस्वतेमहोभ्यः
संमहोभ्यःस्वाहेतिसोमएवेकेप्रशास्तारंतीर्थेनप्रपाद्यदंडमस्मैप्रयच्छेद्दक्षिणेनतरा

सू०पू०
३१

भ्यांपाणिभ्यांमित्रावरुणयोस्त्वाबाहुभ्यांप्रशास्त्रोः प्रशिषाप्रयच्छामीतितथासुक्ता
भ्यामेवेतरोमित्रावरुणयोस्त्वाबाहुभ्यांप्रशास्त्रोः प्रशिषाप्रतिगृह्णाम्यवक्रोविधु
रोभूयासमित्यग्निमग्निस्त्वोत्तरेणहोतारमग्निध्रजेदक्षिणेनदंडंहरेत्प्रचानेनसंस्पृशे
दात्मानंवान्यंवाप्रेषवचनादन्यान्यपिपशांगान्युपयुक्तानिनविहारेणव्यवेयादक्षि
णोहोतृषदनात्सक्तोवरुणायवेधादंडमवष्टभ्यब्रूयात्तेषांस्वादेशमनुवाक्यांचसंप्रे
षपूर्वंप्रेषासमर्यग्निस्तोकमनोनोन्नीयमानसूक्तानिचसोमआसीन्योन्यनू ॥१॥
एकादशप्रयाजास्तेषांप्रेषाः प्रथमंप्रैषसूक्तमुक्तंद्वितीयेध्वर्युप्रेषितोमैत्रावरुणः
प्रेष्यतिप्रैषैर्होतारंहोतायजत्साप्रीभिः प्रेषसलिंगाभिः समिद्धोअग्निरितिशुनका राम
नांजुषस्वनः समिधमितिवासिष्ठानांसमिद्धोअद्येतिसर्वेषांयथऋषिवाप्राजा ३१

पत्सेतुआमहृन्य:सर्वेषांदशसूक्तेप्रैषेनोमेआवरुणोऽग्निर्होतानन्इतितृचंपर्य
ग्नयेन्वाहाध्रिगवेप्रैष्योपप्रैष्यहोतरितिवोक्तौजेदग्निरसनद्वाजमितिप्रैषमुक्तां
तर्वीदिहंउंनिहय्याहअध्रिगुंहोताहव्यंगाग्निंदेवतंपशुमितियथार्थंपुंवन्मिथुनेमेध
पतीमेधायांविकल्पोयथार्थमूर्ध्वमध्रिगोरन्यान्मिथुनेभ्य:सर्वेषुयजुर्निगदेषु
प्रकृतौसमर्थनिगमेषुप्राकृतास्त्वेवमंत्राणांशब्दा:प्रतिनिधिष्वापनाभिरूपमा
मेहोहृवरित्सनूत्याग्नि॥२१॥दैव्या:शमितारआरभध्वमुतमनुष्याउपनयतमेध्या
दुरआशासानामेधपतिभ्यांमेधं।प्रास्माअग्निंभरतस्तृणीतबर्हिरन्वेनंमाताम
न्यतामनुपितानुभ्रातासगर्भ्योनुसखासयूथ्य:।उदीचीनांअस्यपदोनिधत्तात्सू
र्यंचक्षुर्गमयताद्वातंप्राणमन्ववसृजतादंतरिक्षमसुंदिश:श्रोत्रंपृथिवींशरीरं॥

सू॰पू॰
३२

एकधास्यत्वचमाछ्यतात्पुरानाभ्याअपिशसोवपामुत्खिदतादंतरेवोष्माणंवार
यध्वात् । श्येनमस्यवक्षः कृणुतात्प्रशसाबाहूशलादोषणीकश्यपेवांसाछिद्रेश्रोणी
कवषोरूस्रेकपर्णाष्ठीवंताषड्विंशतिरस्यवंक्रयस्ताअनुष्ठ्योच्यावयताद्गात्रंगात्र
मस्यानूनंकृणुतात् । ऊवध्यगोहंपार्थिवंखनतात् । अस्नारक्षः संसृजतात् । व
निष्ठुमस्यमाराविष्टोरूकंमन्यमानानेद्वस्तोकेतनयेरवितारवच्छमितारः । अध्रि
गोशमीध्वंसुशमिशमीध्वंशमिध्वमध्रिगा३उ अपापास्नारक्षः संसृजताच्छ
मितारोपापेत्सुपंथ्वेकधापड्विंशतिरस्तेग्ह्राद्दिबहूनांपुरांतरस्तेचैकेध्रिग्वाहिति
रुकोशमितारोपदत्रसुकृतंकृणवपास्नासुतघदुष्कृतमन्यत्रतद्दिततज्जपेत्वाद
क्षिणात्रद्दावर्ततेनेमेत्रावरुणश्चसस्याहृतोभ्रमत्यजमानोसंज्ञसेपरणावावर्तेरन्

राम
३२

॥२॥ वपायांश्रप्यमाणायांप्रेषितस्तोकेभ्योन्वाहजुषस्वसप्रथस्तमंऽमिमन्ब्रोय
ज्ञऽमित्कक्ष्मारापनंस्वाहाकृतिभ्योहोतायक्षदग्निंस्वाहाज्यस्यस्वाहामेदसइ
तिप्रैषउत्तमाऽग्निथाज्यावपापुरोडाशोहविरितिपशोःप्रदानाऽनितानिष्टयऽज्ञना
देवतेषुमनोतांचनमनोतावत्तैनेत्येकेतेषांसलिंगाःप्रैषास्तेष्वग्नीषोमयोरछा
गेयायापशुदेवताछागस्छानउस्तोगोमैषोऽविकोहयोश्वीन्वादेशोव्यक्तेचोदनामेवं
वनस्पतिःस्विष्टकृत्सूक्तवाकप्रैषेषुप्राजापत्येत्वग्निग्वितासंयुक्तेवायव्यंपसुपु
रोडाशमेकेवायव्येप्राजापत्संलेनपसुदेवतावर्धनइत्याचार्याःपुरोडाशलस्मधा
नत्वात्पुरोडाशाग्निगमेषुपुरोडाशावदुर्वीप्याज्यवर्जेयेषांलेनसमवत्तहोमोमेधो
रभीयानितिपश्वभिधानेआरद्धसत्कररञुषतामघदग्यभीदवीवृधनेऽतिदेवता

नं॥४॥ हुतायां वपायां ब्रह्मकाश्वात्वाले मार्जयंते निधाय दंडं मैत्रावरुण इदमापः
प्रवहत सुमित्र्या न आप ओषधयः संतु दुर्मित्र्यास्तस्मै संतु योस्मान्द्वेष्टि यं च वयं
द्विष्मइत्येतावन्मार्जनं पशौ तीर्थेन निष्क्रम्यासीतामापुरोळाशाः श्रपणान्तेमव
रितास्विष्टकृतावरेयुर्यदि तत्वा यात्याग्निते वग्ने चरेयुर्नतु ते षांनिगमेष्वनुवृ
त्तिर्नान्येषां मूर्ध्वमावाहनादुत्स्पन्नानामिष्टामग्नेपुरुदंसं सनिंगोर्होतायक्षद
ग्निंपुरोळाशस्यस्वहस्वहव्यासमिषोऽदिद्दीहाग्नेपुरोळाशस्विष्टकृत ऊर्ध्वमि
ळायाः॥५॥ मनोतायै संप्रेषितस्त्वंत्वग्ने प्रथमइत्यन्वाह हविषा चरंति तत्र प्रैषेक
रलए वाग्नीषोमाग्नीषोमावेवमिसैतेरेयुर्गणो न्यत्र ह्यद्देवतान्मैत्रावरुणदेवनेचत
थाऽदृष्टत्वात्स्वकृत्या गाणगारिकुसन्वानां स्मृत आम्नायेनर्थभेदेनिरर्थो विकारोया

ज्याया अंतराहुतौवसाहोमआरमेद्धनस्पतिनाचरंत्यप्रैषमग्नेतोयाज्यानुवा
क्येयश्राग्नेराज्यस्यहविषइत्यत्राज्यभागावयाळग्निरग्नेराज्यस्यहविषइतिस्वि
ष्टकृतीकामुपहूयानुयाजेश्चरंतितेषांप्रैषास्तृतीयंप्रैषसूक्तमेकादशोहयाशुभ
माद्धायावपेतद्देवोवनस्पतिर्वसुवनेवसुधेयस्यवेतु।देवंबर्हिर्वारितीनांवसुव
नेवसुधेयस्यवेत्वित्यनवानंप्रैष्यत्यनवानंयजस्कृत्सुत्तमेसूक्तवाकप्रैषेपूर्वस्मिं
न्निगमेगृण्हंतित्सआज्यभागौबध्नंनमुष्मा अमुंबध्नंनमुष्मा अमुमिग्निपशूंश्चदे
वतांश्चदेवतांश्चैवैकपशुकाःपशूंश्चैवैकदेवतानुतरआज्येनेत्याज्यभागावमु
ष्मा अमुनेग्निपूर्वेणोक्तंसमाप्यप्रैषमग्नीदंडमनुप्रहरेद्दनवभृथेवभृथेन्यत्रह्लना
कृतंवेदस्तरणंतीर्थेनतनिष्क्रम्याग्निपशुकेनवान्यव्यवयंतोहृदयशूलमुपोयमा

सू० पू०
३४

नमनुमंत्रयेरंखुगऽसियोस्मांद्वेऽष्टियंचवयंऽद्विष्मस्तमऽभिज्ञोचेऽनेतस्योपऽरिष्टाद्दपउ
पस्पृशंऽनिद्वीपेराज्ञोवरुणस्यगृहोऽमितोऽहिरण्ययः।सनोधृतव्रतोराजाधाम्नोधा
म्नइहमुंचतु।धाम्नोधाम्नोराजंऽनितोवरुणनोमुंच।यदापोअघ्न्याइऽतिवरुणेऽति
शापामहेततोवरुणनोमुंच।मयिवापोमोषधीऽर्हिंसीरतोऽविश्वव्यचाभूस्तेतोवरु
णनोमुंचेग।सुमित्र्यानआपओषधयःसंऽतिऽतिचास्पृष्ट्वानवेक्ष्यमाणाअसंस्पृशं
तःभ्रत्यायंतःसमिधःकुर्वतेऽतिस्वास्तिस्त्रएकैकोऽग्नेःसमिदऽसितेजोऽसितेजोमे
देहीऽतिप्रथमामेधोस्येऽधिषीमहीऽनिद्वितीयांसमिदऽसिसमेऽधिषीमहीऽतितृतीयां
मेत्योपतिष्ठंतआपोअद्यान्वचारिषमितितनःसमिधोभ्याद्धतियथाऽरहीतम राम
ग्नेःसमिदऽसितेजोऽसितेजोमेदाःस्वाहा।सोमस्यसमिदऽसिदुरिष्टेमीपाऽहिस्वा ३४

हा पितॄणां समिदसि भृत्सोम पाहि स्वाहेति तस्संस्थाजप इति पशुतंत्रं ॥ ८ ॥ ग्र
हाणामासुक्ताः श्रेषास्तेषां याज्यानुवाक्याः सर्वेषामग्नेऽग्नेऽनुवाक्यास्ततो याज्या देव
तेन पशुना नात्वमग्ने नय सुपथा राये अस्मान्निविद्वे पाहि नो अग्ने पायुभिरजस्रैः
प्रवः शुक्राय भानवे भरध्वं यथा विप्रस्य मनुषो हविर्भिः प्रकारवो मननावच्यमा
नाए कावेतत्सरस्वती नदीनामुतस्यानः सरस्वतीजुषणा सरस्वत्यभि नो नेषि व
स्यः प्रस्रोहसा धायसा सस्र एषा पावीरवी कन्या चित्रायुर्यस्ते स्तनः शशयो यो
मयोभूस्त्वं सोम प्रचिकितो मनीषेति द्वे त्वं नः सोम विश्वतो वयोधा यानि धामानि दि
वि या पृथिव्यामषाव्हं युत्सु पृतनासु पप्रिं या ते धामानि हविषा यजंति यास्ते पूष
न्नावो अंतः समुद्र इति द्वे पूषेमा आशा अनुवेद सर्वाः शुक्रंते अन्यद्यजतंते अ

न्यस्मपथेपथामजनिष्टपूषापथस्पथः परिपतिंवचस्याबृहस्पतेयापरमापराव
द्दितिहेस्टहहस्पतेअगतियद्र्योअहांत्मृत्तियाउपवात्वः सचंतेसंयस्त्कभोवनयोन
यंत्सेवाग्पत्रेविश्वदेवायत्रहेउविश्वेअघमरुतोविश्वऊत्यानोदेवानामुपवेतुशंस
आनोविश्वआक्रागमंतुदेवाविश्वेदेवाःश्टशुतेमंहवंमेयेकेचज्मामहिनोअहि
मायाअग्नेयाहिदूतंश्माग्रिषण्यइंद्रंनरोनेमधिताहवंतइतितिस्त्वुरुभोलो
कमनुनेषिविद्वान्प्रसस्साहिषेपुरुहूतशत्रून्त्वस्त्वयेवाजभिश्वचर्षणेलःशुची
वोहव्यामरुतःशुचीनांनूर्ध्वरंमरुतोवीरवंतंमावोहोताजोहवीतिसत्तःग्नविश्व
मर्केगृणंतेतुराय्यराद्वैरञ्चेरमाभ्र्हेवयावःशर्मशृशामानायसंत्यारवत्रहणारव
त्रहम्भिःशुष्मैराभरतंशिक्षतंवज्रबाहूउभावामिंद्राग्नीआहुवध्यैशुचित्तुस्तोमं

नवजातवयगीर्भिर्विप्रः प्रमतिमिछमानः प्रचर्षणिभ्यः पृतनाहवेष्वादेवोया
तुसविनासुरत्नः सुधानोदेवः सविनासहावेतिद्वे उदीरयकवितमंकवीनांभगं
धियंवाजयंतः पुरंधिमितिद्वे अवसिंधुंवरुणोद्योरिवस्थादयंसुतुभ्यंवरुणस्व
धावएवावंदस्ववरुणंबृहंतंनत्वायामिब्रह्मणावंदमानइतिद्वे अस्तभ्नाद्यामसु
रोविश्ववेदाइत्येकादशिनाः ॥७॥ अग्नीषोमाविमंसुमेयुवमेतानिदिविरोच
नानीतितृचावावांमित्रावरुणाहव्यजुष्टिमायातंमित्रावरुणासुशस्त्यानोमित्रा
वरुणाहव्यजुष्टिंपुवंवस्यागिरीपीवसावसाथेप्रबाहवासिसृतंजीवसेनोयद्धंहि
ष्ठंनाकिविधेसुदानूहिरण्यगर्भः समवर्तताग्रइतिषट् प्राजापत्याश्चित्रंदेवानां
मुदगादनीकमितिपंचश्रोभोभवपक्षसाशोअक्रावायोभूषस्युग्निपाउपनः प्र

सू॰पू॰
२६

याभिर्यासिदाश्वांसमच्छानोऽग्नेपुरुद्रुहः शतिनीभिरध्वरंपीवोअन्नांरयिवृधःसुमे
धारायेनुयेजज्ञतूरोदसीमेअवायुमच्छाबृहतीमनीषातववायवृतस्पतेत्वांहिसु
प्सरस्तमभिमतिहेकुविद्गमनसायेदधासदईशानाथप्रहुतिंयस्तआनटू अवोवायुं
रथयुजंकृणुध्वमुनत्वामग्निनेमत्थनेहोनउरूकृद्येजेह्निनेर्यजमनिष्टसुत्रामाणंपृथि
वींद्यामनेहसंमहीमूषुमातरंसुव्रतानामदितिद्यौरदितिरंतरिक्षंनतेविष्णोजा
यमानोनजातस्त्वंविष्टोसुमतिंविश्वजन्यांविश्वकर्मेमेपृथिवीमेषएसांत्रिर्देवःपृ
थिवीमेषएतांपरोमात्रयात्वात्वथानेशाववतीधेनुमतीहिभूतंविश्वकर्मन्हविषावा
वृधानइतिद्वेविश्वकर्माविमनाआदिहायाः किंस्विदासीदधिष्ठानंयोनःपिताज
नितायोविधातानाधामानिधामानिपरमाणियावमायइमेद्यावापृथिवीजनित्रीतंनःस्त

राम्
२६

शापमथ पोषयित्नुर्देवस्त्वष्टा सविता विश्वरूपो देवत्त्वष्टर्यद्ध चारुत्वमानट्पित्रं
गरूपः सुभरो वयोधाः श्रथमभाजं यशसं वयोधां सोमापूषणा जनना रयीणामि
ति सूक्तं मादित्यानामवसा नूतनेने मा गिर आदित्येभ्यो घृतस्नूरस्त आदित्यास
उरवो गभीरा इमं स्तोमं सक्रत ओ मे अद्य नि स्तोभूमीर्यार यंत्रीरुत घून्न दक्षि
णा विश्चिकितेन सव्यामही द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे ऋतं दिवे तद वोचं पृथिव्या इ
ति द्वे प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी नमोभिरिति द्वे प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी ऋतावृधा मृळानो
रुद्रोत नो मयस्कृधीति द्वे आ ते पितर्मरुतां सुम्नमेतु प्र बभ्रवे वृषभाय श्वितीच
इति तिस्र आ पश्वा नाना सत्या पुरस्ता हा गोमता नासत्या रथेनेति चलस्तो हिरण्य
वन्नधुवर्णो घृतस्नुरभिक्रत्वेंद्र भूरध ज्मंतं महां इंद्र तुभ्यं हस्ताः सत्राहणं दाधृ

सू॰पू॰
३८

षिंतुम्नामिंद्रं सहस्रानुं पुरुहूतमस्मियंतं स्फलइंद्रो मघवा यद्धवृत्रे वावस्वइंद्रः सत्यः
सम्राडस्य हाग्वद्रं स्यविचेतनोगनिपतं गोवाचं मनसाविबर्ति चत्वारि वाक् परिमिता
पदानि यज्ञेन वाचः पदवीयमायं निनिहे देवीं वाचमजनयंत देवा जनीयं तोन्व
ग्रवइत्तिनिस्रोऽदिव्यं सुपर्णं वायसं बृहंतं स वा वृधेन यो यो ष लासु यस्य व्रतं पश
वोयंतिसर्वे यस्य व्रतमुपतिष्ठंत आपः। यस्य व्रते पुष्टिपतिर्निविष्टस्तं सरस्वंत
मवसे हवेमेतिपशवः सो म्याश्विनिर्मिलाश्वनिर्मिमले ऐंद्राग्नः षाण्मास्यः सांवत्स
रो वा ग्रो आपस्य उपांशु सावित्र सौर्यं वैश्वदेवं वैश्वकर्मणा श्वेतेषां तत्रोपांशुयाज
विकारान्वक्ष्यामः ॥ शेषाग्निरागुरस्थाने आदह्व सत्करग्निरिति चेतानि यथास्थानमु
पांशु ॥ ॥८॥ ॥ सौत्रामण्यामाश्विनसारस्वतैंद्राः पशवो बार्हस्पत्यो वाचस्तु

राम
३८

थ ऐंद्रसावित्रवारुणाः पशुपुरोळाशा माजीयित्वा युवं सुराममश्विनेति ग्रहाणां पुरोनु
वाक्या होता यक्षदश्विना सरस्वतीमिंद्रं सुत्रामाणं सोमानां सुराम्णां जुषंतां व्यंतु पिबं
तु मदंतु सोमान्सुराम्णो होतर्यजेति प्रेषः पुत्रमिव पितरावश्विनोभेति याज्याग्ने वीही
त्यनु वषट्कारः सुरासुतस्याग्ने वीहीति वा नाना हि वां देवहितं सदस्कृतं मा संसृक्षाथां
परमे व्योमनि। सुरा त्वमसि शुष्मिणीति सुरामवेक्ष्याधो बाहू सोम एष इति सोमं यद
त्र रसं रसिनः सुतस्य यदिंद्रो अपिबच्छचीभिः। इदं तदस्य मनसा शिवेन सोमं राजा
नमिह भक्षयामीति भक्षजपः प्राणभक्षोऽत्र ॥१९॥ विध्यपराधे प्रायश्चित्तैः। शिष्टाभा
वे प्रतिनिधिरन्वाहिताग्नेः प्रयाणोपपत्तौ पृथगग्नी भयेयुस्तकश्यं ना अंगिरस्वमेनि वा
ज्याहुतिं हुत्वा समारोपये दयं ते योनिरृत्विय इत्यरणी गार्हपत्ये प्रानितपेत्पाणी वाया

सू० वृ०
३९

रन्यतरा दोषे व्यासिच्य प्रचरेयुः पुरोडाशं वा न त्वस्थाने उभयदोषे ऐंद्राग्नं पंचशराव
मोदनं तयोः पृथक् प्रचर्यैंद्रमेवेत्येके वत्सानां धाने वायवे यवागूमग्निहोत्रमधिश्रितं
स्रवदभिमंत्रयेत गर्भं स्रवंतमगदमकर्मग्निर्होता पृथिव्यंतरिक्षं यतस्त्वा तदग्नावे
वतन्नाभिश्रामोगते निर्ऋतिं परस्तादिति ॥१०॥ यस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टा दुह्यमानोप
विशेत्तामभिमंत्रयेत यस्माद्भीषा निषीदसि ततो नो अभयं कृधि । पशून्नः सर्वान्गो
पाय नमो रुद्राय मीढुष इत्यथैनामुत्थापयेदुदस्थाद्देव्यदितिरायुर्यज्ञपतावधा
त् । इंद्राय कृण्वती भागं मित्राय वरुणाय चेत्यथास्या ऊधसि च मुखे चोदपात्रमुपोह्य
दुग्ध्वा ब्राह्मणं पाययेद्यस्याभोक्ष्यन्स्यात् यावज्जीवं संवत्सरं वा धास्यमानायैयव
संप्रेषयेत्सूयवसाद्भगवती हि भूया इति द्रोणे तं दुग्धं गार्हपत्ये संक्षाप्यान्येन जुहु

राम
३९

पाद्भिर्न्नंसिक्तंवाऽभिमंत्रयेतसमुद्रंवः प्रहिणोमिस्वांयोनिमपिगच्छत। अरिष्टा
अस्माकंवीराभायिगावः संतुगोपतौ विन्नेतियस्याग्निहोत्र्युपावसृष्टा दुह्यमानासं
देनसायत्तत्रस्कंदयेत्तदभिमृश्यजपेद्यदद्यदुग्धंपृथिवीमसृप्तयदोषधीरत्यसृप
यदापः। पयोगृहेषुपयोअघ्न्यायांपयोवत्सेषुपयोअस्तुतन्मयीतितत्रयत्परि
शिष्टंस्यात्तेनजुहुयादन्येनवाभ्यानीयेतद्दोहनोधाप्राचीनहरणात्प्रजापतेर्विश्व
भृतितन्वंहुतमस्मीतितत्ररक्तंनाभिमर्शनं शेषेणजुहुयात्सुनरुन्नीयाच्छेषआज्य
मच्छेषएनदेहोमाद्वारुणींजपित्वावारुण्याजुहुयादहनेत्वेनमान्यस्माद्धोमकालात्सु
नहिंभित्वगाणगार्हपत्येहोत्रंधारधारायत्समोषामुरुमितिद्वेधारमुहाहरेद्वृष्यंहमा
नंमहीद्यौः पृथिवीचनइत्याहवनीयस्यभस्मान्तेऽग्निनयेत्साम्नाभ्याम्यवद्धौ भत्सेभिट

ष्टमित्रो जनान्यातयति ब्रुवाण इति समिधाधानं यत्रवेत्थ वनस्पत इत्येकतरस्या आहु
त्यास्कंदने ॥११॥ प्रदोषांतो होमकालः संगवांतः प्रातस्तु भगिनीयं चतुर्गृहीतमाज्यं जु
हुयाद्यदि सायं दोषावस्तर्नमः स्वाहेति यदि प्रातः प्रातर्वस्तर्नमः स्वाहेत्यग्निहोत्रमु
पस्थाय भूर्भुवः स्वरिति जपित्वा वरं दत्वा जुहुयाद्दिष्टिश्च वारुणी हुत्वा प्रातर्वरदान
मनुगमयित्वा चाहवनीयं पुनः प्रणयेदिहैव क्षेम्य राधि मा प्रहासीरमुं मामुं मामुष्या
यणमिति तल्यष्टिर्मित्रः सूर्योरभियो मगृहे नादिवं । प्रसमिच्चम मैौ अस्कप्रयस्याग्नि
लिसंसृष्टितायां पत्न्या सह गाग्न्यतो ग्नीज्ज्वलतो हरन्नभ्यनुपासीत दध्योर्दुग्धेनवा से
ग्निहोत्रं जुहुयाद्दार्भिप्रेत्यास्मिं द्वितीयमवनयेत्सातगरिष्टरग्निर्ग्नेर्नमृतस्वग्नेव्रत
भृच्छुचिरग्ने देवाँ इहावह ॥ उपयज्ञं हविश्च नः ॥ व्रतानि बिभ्रदू तपा अदब्धो यजा

नोदेवां अजरः सुवीरः ॥ दधद्रत्नानि सुमृडीको अग्ने गोपायनो जीवसे जातवेद
इत्येषैवात्यश्क्रिपालेय पाहवनीयमप्रणीतमभ्यस्तमियाद्बहुर्वि ब्राह्मणोऽग्निं प्रण
येद्दर्भैर्हिरण्येष्वतोऽभिह्रियमाणेऽभ्युदितेचतुर्गृहीतमाज्यंरजतंचहिरण्यंबद्ध्वातो
हरेत्पुरस्थैनदाज्यंजुहुयात्पुरस्तात्स्वज्ञुरवेउपरि ज्योषाः केतुनाजुषतां स्वाहे
तिकालात्ययेनशेषेणोनत्विहाग्निरनुगम्य आहवनीयेचेद्ध्रियमाणेगार्हपत्योनुग
च्छेत्स्वेभ्यएनमवक्षामेभ्योमंथेपुरनुगमयेत्तिनरंक्षामाभावेभस्मनारणीसंस्पृ
श्यमंथयेदितोजज्ञेप्रथममेभ्योयोनिभ्योऽधिजातवेदाः ॥ सगायत्र्यात्रिष्टुभा
जगत्यानुष्टुभाचदेवेभ्योहव्यंवहनः प्रजानन्नितिमथित्वाप्रणीयाहवनीयमुपति
ष्ठेताग्नेसम्राळसिइषेरायेरमस्वसहसेद्युम्नायोर्जेपत्याय। सम्राळसिस्वराळसिसा

रक्षनौत्वोत्सौश्रावनामभ्राद्दं त्वाभ्यपत्यायादधइत्यत एवैवेकेश्रणयंत्यन्वाहत्यदक्षि
णं सहभस्मानं वा गार्हपत्यायतने निधायाथ श्रांच माहवनीयमुद्धरेत्तत इष्टरग्नि
स्तप स्वोजन द्वान्यावक वानायाहित्तपस्वाजनेष्वग्ने पावको अर्चैषा। उपेमां सुष्टु
तिं मम। आनो याहि तपसा जनेष्वग्ने पावक दीधत्। हव्या देवेषु नो दधदिति प्रणी
तेनुगते श्राग्घोमादिष्टरग्नि ज्योतिष्मान्वरुण उदग्नेशुचयस्तवाग्ने बृहद्दुषसा
मूर्ध्वो अस्थादिति संवंध्विदनुगता नादित्यो भुदियाद्वाभ्यस्तमियाद्वाग्न्याधेयं
पुनराधेयं वा समारूढेषु चारणीनाशे।।१२।। अथाग्ने व्युद्दष्ट योत्र नाग्निपक्वौ व्र
तपत्नयेसाग्नावग्नि श्रलयेनेग्निवंतेक्षामायागार दाहेशुचयेसंसर्जनेग्निनान्ये
नमिथ्यश्वो हृविवचये गार्हपत्याहवनीययोवद्वितयेयाम्ये एगसंवर्गायैवैधुनेनाप्सु

मतेवैश्वानरायविमतानामन्नभोजनएषेवकपालेभश्वेनुह्वाऽसितेन्याश्वाऽविलेवा
सुरभयएवयस्मिन्जीवेमृतश्रावद्स्त्वमग्नेव्रतपाअसियह्वोवयंव्रतिनामव्रतान्य
ग्निनाग्निःसामिध्यतेत्वंत्वग्नेऽअग्निनाग्नेत्वमस्मद्युयोध्यमीवाअकंहदग्निस्त
नयग्निवयोर्विलेविश्वग्वातजूतासोअग्नेत्वामग्नेमानुषीरीळतेविशोऽग्नआ।
याहिवीतयेयोअग्निंदेववीतयेकुविल्सुनोगविष्टयेमानोअस्मिन्महाधनेऽस्त्व
ग्नेसधिष्टवयरग्नेहिविजाअस्मग्नेहोतान्यसीदद्यजीयान्त्साध्वीमकर्देववी
तिंनोअद्येतियस्यभार्यागौर्वायमोजनयेहिष्टमरुतःसाध्नायेपुरस्ताच्चंद्रमसा
भ्युदितेग्निर्दातेंद्रःप्रदाताविष्णुःशिपिविष्टोग्नेदाददाशुषेरयिंसयंताविप्रएषां
दीर्घस्तेअस्त्वंकुशोभद्रानेहस्तासुकृतेनतपालीवषट्तेविष्णवासआकृणोमि

प्रतत्ते अघाद्ग्रागप्रविष्ट नामेत्सर्पिवा प्रायश्चित्ते शीनां स्थानेन तस्येन तस्ये देवतायै पू
र्णाहुतिं जुहुयात् ॥ इति विज्ञायते हविषां स्कन्नमभिमृशेद्देवां जनमगन्यज्ञस्ते समो
शीरवसु वर्द्धतां भूरनिर्घृतेन स्रुवं तु यज्ञोयज्ञपते मंहसः ॥ भूपतये स्वाहा भुवनप
तये स्वाहा भूतानां पतये स्वाहा यज्ञस्य त्वा प्रमयोन्मयाभिभया प्रतिमयाद्रप्सश्च
स्कंदेत्याहुतिं श्वेद्रुहिष्परिध्याग्नीध्रए नां जुहुयाद्धुतवले पूर्णपात्रं दद्याद्दैवते अ
नुवाक्ये याज्ये वा गविपरि हरिहृत्साज्ये अवदाने हविषी वायहोदेवा अनिपातया
निवा चाच प्रथुतीं देवहेळनो अरायो अस्मां ॥ अभिदुच्छुनायते न्यत्रास्मन्मरुत
स्तन्निधेतनस्वाहेत्साज्याहुतिं हुत्वा मुखं यथनं ध्यास्यां निनीम नावात्वदेवतामु
पोत्थाया वाहयेन्मनसेत्येकै आज्येना स्थानिनीयं यजेत् ॥ १३ ॥ हविषि दुःश्रुतेच

तुःशरावमोदनं ब्राह्मणान्भोजयेत्सोमेऽग्निष्टेनेष्ट्वा पुनर्यजेत। अग्नेषेपु नराधेयत्रिःभा
गाशाहनाश्चदोषेष्वप्येतत्तं गुणभूतानां भागकल्पिष्टकलेउक्तं प्रधानभूतानामवदान
दोषे पुनरायतनादवदानं द्विःशेत्विह दक्षिणां दद्याद्दक्षिणादानउर्वरोदधात्कपालं
भिन्नमनपहृत्त कर्म गायत्र्या त्वा शतास्रिरयासंदधामीति संधायापोष्यवहरेत्पुर
भिन्नो घर्मो जीरदानुर्यत आर्त्तस्तदगन्पुनः। इध्मो वेदिः परिधयश्च सर्वे यज्ञस्या
युरनुसंचरं तु। त्रयस्त्रिंशत्तंतवो यान्वितन्वते इमं यज्ञं स्वधयाये यजंते। तेभिश्छि
द्रं प्रतिदध्मो यजत्रस्वाहा यज्ञो अप्येतु देवानित्येवमवलीढाभिः क्षिप्तेष्वपएवा।
न्यानि मृन्मयानि भूमिर्भूमिमगान्माता मातरमप्यगात्। भूयास्म पुत्रैः पशुभिर्यो
नो द्वेष्टि स भिद्यतामिति येहि पुरोडाशःस्फुटेद्धोसन्नेत वा बर्हिष्येनं निधायाभिमंत्र

सू॰पू॰ ४३ येतेक्किमुत्सतस्सिकिंमुस्त्रोस्त्रोः शांतः शांतेरिहागहि। अघोरो यज्ञियो भूत्वासीद
सदनं स्वमासीद हेसेनं स्वमिनिमाहिंसीर्देवप्रेरित आज्येमतेजसाज्यस्व मानः
किंचनरीरिषः। योगक्षेमस्य शांत्याअस्मिन्नासीद बर्हिषीत्यग्निहोत्राय कालेग्ना
वजायमानेष्वन्वमानीयजुहुयुः पूर्वाल्लाभस्तनरो नरं ब्राह्मणपाण्यजकृतीदर्भस्तं
बास्तुकाष्ठेषु पृथिव्यांहुत्वात्वपिमंथनं पाणौचेद्वासेनवरोधः कर्णेचेन्मां सर्वज
नंस्तंबेचेभाधिशायीनोप्सुचेदग्निवेकृएनत्सांवत्सरं व्रतं यावज्जीविकं वाग्नावनु
गतेंतराहुतीहिरण्यउत्तरांजुहुयाद्धिरण्यउत्तरांजुहुयात्॥१॥ ॥इतितृतीयोध्या
यः॥ ॥ॐ॥भू॥दर्शपूर्णमासाभ्यामिष्ट्वेष्टिपशुचातुर्मास्यैरथसोमेनोर्ध्वंदर्शपू रामू ४३
र्णमासाभ्यांयथोपपत्त्यैकैप्रागपिसोमेनैकेतस्यार्त्विजश्वत्वारस्त्विपुरुषास्तस्यत

स्योत्तरेत्रयोहोतामैत्रावरुणोच्छावाकोग्रावस्तुदध्वर्युःप्रतिप्रस्थातानेष्टोन्नेता
ब्रह्माब्राह्मणाच्छंस्याग्नीध्रःपोतोद्गाताप्रस्तोताप्रतिहर्तासुब्रह्मण्यइत्येतेहीने
काहेयाजयंस्येतलएवाहिताग्नयइत्यप्रथमयज्ञगृहपतिसप्तदशोदीक्षितास्समो
व्याग्नीस्तन्मुखाःसत्राण्यांसतेतेषांसमावापादियथार्थमभिधानमेष्टिकेतंत्रे
दक्षिणाघनग्नीनामग्निर्मुखमितित्रयाज्यानुवाक्ययोर्ईडप्रदानेप्रेषेषुग्निवि
त्सुघृतयाज्यायांकुक्कोंचोच्छावाकनिगदेपहवप्रत्युपहवेचार्षेयालिगृहपतेः
प्रवरस्तोत्रादीनांमुख्यानामेवंद्वितीयतृतीयचतुर्थानांभावंतोनंतरहिताःसमा
नगोत्रास्तावतांसरूढावर्तयेद्वाद्व्यान्वयाःसंस्काराःसाग्निचित्येषुक्रतुषूखा
संभरणीयाभिष्टिमेकेग्निर्ब्रह्मण्वानग्निःक्षत्रवानग्निःक्षत्रभृदेतेनाग्नेब्रह्मणा

सू०पू०
४४

वारधस्त्वब्रह्मचनेजातवेदोनमश्वंपुरूण्यग्नेपुरुधात्वायासचित्रअग्निचित्रंचित्तयंतम

स्मैअग्निरीग्रोवृहतःक्षत्रियस्याचाभिमतेसुमतिंघोष्यवीगितीदंप्रभृग्तिकर्मणां

ग्रानेस्तरामुत्तरोत्तरमेतत्वपिपौर्णमासीत्स्मार्गणीयावत्सोमप्रवहणमूर्ध्वंप्रथमा

याअग्निप्रणयनीयायाओपवसथ्येनियमैमध्यमादिघमैं॥१॥दीक्षणीयायांधा

य्येविराजावग्नाविष्णू॥अग्निर्मुखंप्रथमोदेवतानांसंगतानामुत्तमोविष्णुरासी

त्॥यजमानायपरिगृह्यदेवान्दीक्षयेदंहविरागच्छतंनः॥अग्निश्चविष्णोतपउ

त्तमंमहोदीक्षापालायवनतंहिशक्रा॥विश्वेदेवैर्यज्ञियैःसंविदानौदीक्षामस्मै

यजमानायधत्तमितिसाग्निचित्येत्रीण्यन्यानिवैश्वानरआदित्याःसरस्वत्यादि

निर्वाधारयंतआदित्यासोअगत्स्थाइमिद्वेएतेएवभुवद्ध्योभुवनपतिभ्योवाने

राम्
४४

इध्मादिषुमार्जनंसर्वाशुहवनीयायाद्इध्मादीळायांसूक्तवाकेचामुष्यशीरुष्णानुउ
पहूतोयंयजमानोस्ययज्ञस्यागुरउदृचमशीयेतेनास्मिन्नुपहूतआशास्तेयंय
जमानोस्ययज्ञस्यागुरउदृचमशीयेत्याशास्तेनचान्वनामादेशः प्रकृत्यांस्यऊ
र्ध्वंपश्चिकायादीक्षितानांसंचरोगार्हपत्याहवनीयावंतराग्नेः प्रणयनाद्दीक्षिणा
द्विरात्रिसंख्यानेनदीक्षा अपरिमिताएकाहप्रभृत्यासंवत्सरात्संवत्सरं त्वेवस
त्रंतेद्वादशाहवापश्चित्तेषुयथासुत्योपसदः कर्माचारस्त्वेकाहानामेकास्तिस्रो।।
वादीक्षास्तिस्रउपसदः सुत्यमहरुत्तमंदीक्षांतेराजक्रयः ।।२१।। तदहः प्रायणीये
ष्टिः पथ्यास्वस्तिरग्निः सोमः सविताऽदितिः स्वस्तिनः पथ्यासुधन्वास्वस्तिद्वेअग्ने
नयसुपथारायेअस्मानादेवानामपिपंथामगन्मत्वंसोमप्रचिकितोमनीषाया

सू॰ पू॰
४५

नेधा मानिर्ऋत्या मा पृथिव्या मा विश्वदेवं सत्सपालं यइ मा विश्वाजा नानिसुत्रामाणं
पृथिवीं द्यामनेहसं म हीमूषु मातरं सुव्रतानां हैसोऽग्निरग्नी रजस्त्वन्यानि तिष्ठ
संयाज्येशं ध्वं नेयमना ज्यभागा संस्थिता या ॥ ३ ॥ राजानं क्रीणंति तं प्रवक्ष्यत्सु
पश्चाद्दग्न सर्गस्विपद माबेंल्यरे एवर्त्तनी अवस्थाय प्रेषतोग्नेभिहिं कारास्त्वं विश्व
स्त्वं कविस्त्वं विश्वानि धारयन् । अपजन्यं भयं नुदेत्य स्यंदयन्या संतु ॥ अपरेन दक्षि
णापां सूं स्थित्रुद प्यानुब्रूयाद्रोदरमिश्नेयः प्रेहि बृहस्पतिः पुरएता ते अस्त्व । अ
थेमवस्व वर ओ पृथिव्या आरे शत्रून्कृणुहि सर्ववीर इतिलिह्यंननुव्रजन्तु नराश्च
नरेणैव वर्त्तनी सोमस्य रत्नेभ्यो भुवइतिलिख्यः संर्वनिं दृतियशा सागतेना गन्दे वक्र
तुभिर्वर्धं तु क्षयमित्यधर्च आरमेदवस्थितेनसि दक्षिणात्सक्षा दभिक्रम्य राजा

राम
४५

नमभिमुखोवतिष्ठते प्रपाद्यमाने राजन्यश्चेणानोनुसंव्रजेयातेधामानिहविषायजं
तामांधियंशिक्षमाणस्यदेवेतिनिहितेपरिदध्याद्द्राजानमुपस्पृशन्वसनेनंशुशुवा
॥४॥ आथातिथ्येळांतालस्याअग्निमंथनंधाय्येअतिथिमंतौसमिधाग्निंदुवस
ताध्यायस्वसमेतुतइतिविष्णुरिदंविष्णुर्विचक्रमेतदस्यप्रियमभिपाथोअश्यांहो
तारंचित्ररथमध्वरस्यप्रभायमग्निर्भरतस्यशृण्वइतिसंयाज्येसंरुढनायामाज्यंगा
नूनघ्नंकरिष्यंतोभिमृशंत्यनाधृष्टमस्यनाधृष्यंदेवानामोजोअभिशस्तिपाः॥अ
नभिशस्त्यंजसासत्यमुपगेषांस्वितेमाधाइतिसुस्कृतोदकंराजानमाप्यायंतीद
मादिमदंतीरब्धर्पउपसत्संशुरंशुष्टेदेवसोमाप्यायतामिंद्रायेकधनविदआतुभ्य
मिंद्रः प्यायतामात्वमिंद्रायप्यायस्वाप्यायायास्मान्त्सखीन्॥ सन्यामेधयास्वस्तिते

देवसोमसुत्या मुहत्वमज्ञीयेति स्पृष्ट्वोदकंनिह्नुवंतैभस्त्वरे पाणींनिधायोत्तानांदक्षि
णान्सव्यान्नीचरश्चारायएषोवामानिभेषेभगाय।। ऋतंभृनवाग्दिभ्योनमोदिवेनमः
पृथिव्याइति।।५।। स्पृष्ट्वोदकंभवर्म्यैराचरिष्यत्सूत्रेरलंखवरंपरिभ्रज्यपश्चादस्योप
विश्यपशेषितोभिष्टुयादगावानमृचमृचमनवानमुक्तोभणुत्यावस्येद्ब्रह्मजज्ञानंप्र
थमंपुरस्ताद्विसीमतःसुरुचोवेनआवः।। सबुध्न्याउपमाअस्यविष्ठाःसतश्चयो
निमसतश्चविवः।। इयंपित्र्येराष्ट्रेत्यग्नेप्रथमायजनुषेभूमनेष्ठाः।। तस्माएतंसुरु
चंह्वारमह्यंघर्मंश्रीणंतिप्रथमस्यधासेः।। महान्महीअस्तेभायद्विजातोद्यांपिता
सद्मपार्थिवंचरजः।। सबुध्नादाष्टजनुषाभ्युग्रंबृहस्पतिर्देवतातस्यसम्राट्।। अ
भित्यंदेवंसवितारमोण्योःकविक्रतुमर्चामिसत्यसवंरत्नधामभिप्रियंमतिंकविं

ऊर्ध्वीयस्यामतिर्भा अदिद्युतत्सवीमनिहिरण्यपाणिरमिमीतसुक्रतुः ॥ कृपास्व
स्तृपास्वरिग्निर्वासंसीदस्वमहाँऽअसीग्निर्संसाधमानैऽजंगतेयंप्रथयंतोनविप्राड्
त्सञ्जमानैपतंगमक्रमसुरस्यमायथायोनः सनुत्यो अभिदासदग्नेभवानोअग्नेसु
मनाउपेताविग्निहृचीः कृणुष्वपाजः प्रसितिंनपृथ्वीमितिपंचषरित्वाग्गिर्वणोगिरो
ऽधिद्वयोरदधाउक्थ्यंवचः शुक्रंतेअन्यद्यजतंतेअन्यद्दृपद्रूपंगोपामग्निवर्धमानंस्त्व
केहृप्सस्यायंवेनश्चोदयत्पृश्निगर्भाः पवित्रंतेविततंब्रह्मणस्पतइत्तिद्वेवियत्पवित्रं
धिषणाअतन्वतघर्मंशोचंतंप्रणवेषुविभ्रतः ॥ समुद्रेअंतरायवोविचक्षणंत्रिर
न्होनामसूर्यस्यमन्वत ॥ गत्यानांत्वाप्रथमश्चयस्यापद्रूपंत्वेत्येतस्यादायायजमानमी
क्षतेद्वितीययापत्नींतृतीययात्मानंकाराधद्वोत्राश्विनावाग्मितिनवाभासग्नियौवा

सू० गृ० ४७ णेवेल्ले द्यावापृथिवी इति भा गुत्तमायां अरूरुचदुषसः पृश्निरग्रिय इत्यावपेतोत्तरे
णार्द्धं चैन पत्नीमीक्षेतोत्तमया पाणिगृहीते समुत्थाप्यैनानध्वर्यवो वाचयंती गिनु पूर्वंपि
रत्ले ॥ ६ ॥ अथोत्तरमुपविष्टेष्वध्वर्युर्घर्मं दुघामाकृयंते स संप्रेष उत्तरस्यानभिहिं
कृत्सो पकृये सुदुघां धेनुमेतामिति हि अभित्वादेव सवितः समीवत्संनमातृभिः सं
वत्सइव मातृभिर्यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूर्गौरिमीमेदनुवत्सं मिषंतं नमसे दुप
सीदत संजानाना उपसीदत्वाभि त्वार्ह शाभि विवस्वतो दुहंति सप्ते कां सस्मिद्धो अ
ग्निरश्विना तप्तो वां घर्म आगतं ॥ दुह्यंते गावो वृषणेह धेनवो दस्रा मदंति कारवः ॥
समिद्धो अग्निर्वृषणा रतिर्दिवस्तप्तो घर्मो दुह्यंते वामिषे मधु ॥ वयं हि वां पुरुतमा राम्
सो अश्विना हवामहे सधमादेषु कारवः ॥ तदु प्रयक्षतमभस्य कर्मेत्मिन्वभोदु ४७

स्येतेघृतंपयउन्निष्ठब्रह्मणस्पतइत्येतामुक्त्वावर्तिष्ठतेदुग्धायामधुस्रग्स्रिप्युषीमिष
मित्याभ्हियमाणउपद्रवपयसागोधुगोषमाघर्मेसिंचपयउस्त्रियायाः।विनाकमरव्य
त्सविनावरेण्योनुद्यावापृथिवीसुप्रणीतिरित्यासिच्यमानआनूनमश्विनोर्ऋषि
रितिगव्यआसुतेसिंचतमश्विषयमित्याजआसिक्तयोःसमुत्येमहतीरपइत्तिमहा
वीरमादायोत्तिष्ठत्सूदुष्यदेवःसविताहिरण्ययंत्यनूत्तिष्ठेत्तेतुब्रह्मणस्पतइ
त्यनुव्रजेदंधर्वइत्थापदमस्यरक्षतीतिखरमवेक्ष्यनमरतिकम्पनाकेसुपर्णमुप
यत्पतंतमितिसमाप्यप्रणवेनोपविशेदनिरस्यतृणंप्रेषितोयजति।।तसोवांघर्मो
नक्षतितस्वहोताप्रवामध्वर्युश्चरतिप्रयस्वान्।मधोर्दुग्धस्याश्विनातनायावीतंपा
तंपयसउस्त्रियायाः।उभापिबतमश्विनेतिचोभाभ्यामनवानमग्नेवीहीत्यनुवषट्

सू०पू०
४८

कारो घर्मस्याग्नेवीहीति वाक्य स्वान षट्कृते जपत्यनुवषट्कृते च विश्वा आशा दक्षिण
सद्विश्वान्देवायया‍ळिह । स्वाहाकृतस्य घर्मस्य मध्वः पिबतमश्विने त्येव मेवापराण्ह
के यद्दुस्त्रिया स्वाहुतं घृतं पयोयं स वामश्विना भाग आगतं । माध्वी धर्तारा विदथस्य
सत्पती तप्तं घर्मं पिबतं सोम्यं मधु । अस्य पिबतमश्विनेति चाश्रोषितो होतानुवष
ट्कृते स्वाहाकृतः शुचिर्देवेषु घर्मो यो अश्विनोश्चमसो देवपानः । तमी विश्वे अ
मृता सो जुषाणा गंधर्वस्य प्रत्यास्नारिहंति । समुद्रादूर्मिमुद्यन्ति वेनो द्रप्सः समु
द्र मभियज्जिगाति । सखे सखायमभ्या ववृत्स्वोर्ध्व ऊषु ण ऊतय इति द्वे तं घर्मस्या
नमास्विनइति प्रागार्यां पूर्वाण्हे काण्वीमपराण्हेन्य न रां वात्यंतं काण्वीत्वे वो नमेपाव
क शोचेन वा हिक्षयंत्युत्क्रो भक्ष्मा कांक्षे हा जिनेन भक्षो पायो हुतं हविर्मधुर्हविरि

एम्
४८

द्रन्तमेघ्नावन्त्सामतेदेवघर्म।मधुमतः।पितुमतोवाजवतोऽगिरस्वतोनमस्तेअ
स्तुमामाहिंसीः।रिन्नभक्षाजपः कार्मिणोघर्मभक्षयेयुः सर्वेतुदीक्षिताः सर्वेषुदी
क्षितेषुगृहपतेस्तृतीयोऽत्रमौभक्षेसंप्रेषितः इसेनोनयोनिंसदनंधियाकृतमाय
स्मिंस्तसवासवारोहंतुपूर्व्यारुहः।अंशुर्हदीर्घश्रुत्तमइंद्रस्यघर्मोअतिथिः।सू
यवसाद्भगवतीहिभूयाइतिपरिदध्याद्युत्तमेशास्त्रमायाहग्वर्हविष्मोमहिसभरे
ष्वमित्यावपेत्।।७।। अथोपसत्स्वांपिष्ट्याजपांचादेशोपवेशनेचप्रकृतसहोप
सद्धउपसघायमीढ्हषड्इति तिस्र एकेकांत्रिरनुवानंताः सामिधेन्यस्त्वास्तामुत्तमेना
ग्निंसोमं विष्णुमित्यावाह्यो पविष्टो आवाहयेद्दितीयेकेनावाहनेष्येताएवदेवताअ
ग्निर्वृत्राणिजंघनत्यउग्रइवशर्यहातंसोमासिसत्पतिर्गयस्फानोअमीवहेंद्रवि

सू० पू०
४९

ष्णुर्विचक्रमेत्रीणिपदाविचक्रमइतिस्विष्टकृदान्तादितुष्यंतेप्रआजा आज्यभागौ
चानित्यमाप्यायनंनिन्हवश्चैषेवापराण्हइमांमेअग्नेसमिधमिमामितितुसामि
धेन्योविपर्यासोयाज्यानुवाक्यानांपात्स्योऽश्वनिन्हवइत्युपसदःसुपूर्वाण्हेस्वपरा
ण्हेचराजकृयाघहःसंख्यानेनैकाहानांनित्यःषड्डाहीनानांद्वादशाचतुर्विंशतिः
संवत्सरइतिसत्राणांप्रथमयज्ञेनैकेघर्ममोपवसथ्यउभेपूर्वाण्हेप्रथमस्यामुप
सदिश्वत्रायांप्रेषितःपुरीष्याचितयेन्वाहहोतादीक्षितश्चेघजेमानोदीक्षितेपश्चा
सदमात्रेवरुत्वायाभिहिंकृत्यपुरीष्यासोअग्नयइतित्रिरुपांशुसप्रणवामपिवा
सुमंद्रंप्रजत्स्वनुप्रजेतिश्वत्सुनिसृष्टवाअम्नणयनेतिब्रूयादथाग्निंसंचलमनुमी
तमनुद्रांसैत्सश्वाहग्निपुच्छस्योपविश्याभिहिंकृत्सामिरस्मिजन्मनाजातवेदा

राम्
४९

इतित्रिर्मध्यमया वाचैतस्मिन्नेवासने वैश्वानरीयस्य यजति प्रथमेन तस्याग्निर्विंसे
ब्रह्मा प्रतिरथं जपित्वा दक्षिणतोऽग्नेर्ब्रीहिर्वा धारुल औदुंबर्याभिहवनादुक्रमग्निप्र
णयने दीक्षितस्रुवसोधारामुपसर्पेत् ॥९॥ हविर्द्धानि प्रवर्त्तयंतित दुक्तं सोमप्रव
हणेन दक्षिणस्य तु हविर्द्धानस्योत्तरस्य च क्रस्यां तरावर्त्सपादयोर्युजे वां ब्रह्म पूर्व्यंनि
मोभिः श्रेतां यज्ञस्य शंभुवा सुवां यमेइव यतमाने यदेतमग्धिद्वयोरदधाउभय्यं च व
इसदूर्वे आरमेदध्यवस्लाविद्दराटौ विश्वारूपाऽप्रतिमुंचते कविरितिव्यवयांमे
ध्योरुपनिहतयोः परित्वागिर्वणोगिर इति परिदध्यात् ॥१०॥ अग्नीषोमौ प्रणेष्य
त्सुतीर्थेन प्रपद्योत्तरेणाग्नीध्रीयायतनं सदश्च पूर्वया द्वारा पत्नीशालां प्रपद्योत्तरेण
शालामुखीयमग्निप्रज्य पश्चादस्योपविश्य प्रेष्य होतानुब्रूयात्सावीर्गृहदेव प्रथमायपि

सू०प्र०
५०

त्रैवर्ष्माणमस्मै वरिमाणमस्मै ॥ अथास्मभ्यं सवितः सर्वताता दिवेदिव आसुवा
भूरि पश्व इत्यासीनो नु मंत्रं जंतुं नराः ॥ तु ब्रह्मणस्पतिर्हो तादेवो अमर्त्यः पुरस्तादु
पत्वाग्ने दिवेदिवे दोषावस्तर्धिया वयं पनिमन इत्यर्द्धर्च आरमेदाग्नीध्रीये निहितेभि
हूयमानेऽग्ने जुषस्व प्रतिहर्य तद्वच इति समाप्य प्रणवेनोपरदुत्तरे साग्नीध्रीयम ॥
लैं व्रजस्त्वनि व्रज्य सोमो जेगाति गातुविद्देवानां लमस्यराजा वरुणस्तमश्विनेत्य
र्द्धर्च आरमेत्य पाध्रमा नं राजानमनु प्रपद्येतां तनश्व भागा अहितिर्भागासि त्येनोन
योनिं सहद्रेनं धिया कृतमस्तभ्ना द्यामसुरो विश्ववेदा इति परिदध्यादुत्तरयावास्मै मा
रैब्रेले वमेव प्रपद्यापरेण वेदिमंतिप्रज्य दक्षिणतः शालामुखीयस्योपविशेत्सहो राम
तारमनूत्थायय प्रेतमप्रत्तो व्रजेद्घद्रिराजानं प्रणयेदुक्तमप्रणयनं ॥ आप्यहविर्द्धा ५०

नेगृहपतयेराजानंप्रदायहविर्द्धानेअग्रेणापरेणवाग्निंव्रज्यदक्षिणतआहवनीय
स्योपविश्यौदग्निमुखस्साग्निमित्यायाभिमतङ्कृत्वासनंप्रशौच्यात्श्वावपाहोमाद्यदि
वैत्वग्रेणप्रत्येयात्सप्राप्यमाने ॥१०॥ अथाग्नीषोमीयेणचरंत्स्तरवेधामार्हंडप्रदाना
दूरंप्रदायमैत्रावरुणमन्यतः कृत्वोत्तरेणहविर्द्धानेअतिव्रज्यपूर्वयाद्वारासदःप्र
पद्योत्तरेणयथास्वंधिष्ण्यावतिव्रज्यपश्चात्स्वस्यधिष्ण्यस्योपविशन्तिहोतावनिष्ठन्
ड्रुतरोयदिदेवसूनांहवींष्यन्वायातयेयुरग्निर्गृहपतिःसोमोवनस्पतिःसवितासत्य
प्रसवोबृहस्पतिर्वाचस्पतिरिंद्रोज्येष्ठोमित्रःसत्योवरुणोधर्मपतीरुद्रःपशुमान्प
शुपतिर्वात्वमग्नेबृहद्वयोहव्यवाळग्निरजरःपितानस्त्वंचसोममनोवरुणोब्रस्वादेवा
नांपदवीःकवीनामाविश्वदेवंसत्पतिंनप्रामियैसवितुर्दैव्यस्यतद्बृहस्पतेप्रथमंवा

सू० पू० ५१

चोअग्नेहंसैरिवसखिभिर्बृहद्भिः प्रससाहिषे पुरुहूतशत्रून्भुवस्त्वमिंद्रब्रह्मणा
महाननमीवासदूळ्हयामहंतः प्रसमित्रमर्तोअस्तुप्रयस्वांस्त्वांनष्टवान्महिमायष्टछ
नैत्वयावद्धोसुमुक्षते ॥ त्वंविश्वस्माद्भुवनात्पासिधर्मणासुर्यात्पासिधर्मणा ॥ यत्किं
चेदंवरुणदैव्येजनउपप्तेस्तोमाम्नश्चुषाइवाकरमितिद्धे ॥११॥ यच्छुवेसर्वश्छान्य
ग्निर्गायत्रस्त्रिष्टुब्दाध्यंतरोवासंनिकंइंदुस्चेष्टुभः पंचहस्तोबार्हतोग्रेभ्योविश्वेदेवा
आगताः सप्तदशोवैरूपावार्षिकामित्रावरुणौवानुष्टुभावेकविंशौवैराजोशारदौबृ
हस्पतिः पाडूःस्त्रिणवःशाकरोहेमंतिकः सवितानिच्छंदास्त्रयस्त्रिंशोरैवतःशैशि
रोदितिर्विष्णुपत्न्यनुमतिः ॥ सामिहिद्राणमाशायानः स्वर्विन्मधुरेतोमाधवः पात्वस्मा रम्
न् ॥ अग्निर्देवोदुष्टरीतुरदाभ्यइदंक्षत्रंरक्षतुपात्वस्मान् ॥ रथंतरंसामभिः पात्व ५१

स्मान्गायत्री छंदसांविश्वरूपा ॥ त्रिवृन्नोविष्टयास्तोमो अन्हांसमुद्रोवातइद्रमोजः
पिपर्तु ॥ उग्रादिशामभिभूतिर्वयोधाः शुचिः शुक्रे अहन्योजसीनां ॥ इंद्राधिपतिः पि
पृतादतोनोमहिक्षत्रंविश्वतोधारयेदं ॥ बृहत्सामक्षत्रभृद्वृद्धवृष्ण्यंत्रिष्टुभौजः शुभि
तमुग्रवीरं ॥ इंद्रस्तोमेनपंचदशेनमध्यमिदंवातेनसगरेणरक्ष ॥ प्राचीदिशांसह
यशायशस्वती विश्वेदेवाः प्रावृषान्हांस्वर्वती ॥ इदंक्षत्रंदुष्टरमस्त्वोजोनाधृष्यंसह
स्यंसहस्वत् ॥ वैरूपेसामन्निहतच्छकेमजगत्यैनंविक्ष्वावेशयामसि ॥ विश्वेदेवाः सप्त
दशेनवर्च इदंक्षत्रंसलिलवातमुग्रं ॥ धर्त्रीदिशांक्षत्रमिदंदाधारोपस्थाशानांमित्रव
दस्त्वोजः ॥ मित्रावरुणाशारदान्हांचिकित्तमस्मैराष्ट्रायमहिशर्मयच्छतं ॥ वैराजेसा
मन्नधिमेमनीषानुष्टुभासंभृतंवीर्यंसहः ॥ इदंक्षत्रंमित्रवदार्द्रदानुंमित्रावरुणा

रक्षसमाधिपत्यै॥सम्राड्दिशांसहस्राम्नीसहस्वत्यृतुर्हेमंनोविष्ठयानःपिपर्तु॥अ
वस्युवाताबृहतीर्नुशक्करीमंयज्ञमवतुनोघृताचीः॥स्वर्वतीसुदुघानःपयस्वतीदिशां
देव्यवतुनोघृताची॥त्वंगोपाःपुरएतोतपश्चाद्बृहस्पतेयाम्यांयुंग्धिवाचं॥ऊर्ध्वादिशां
रंतिराशौषधीनांसंवत्सरेणसवितानोअह्नां॥रेवत्सामातिछंदाउछंदोजातश
त्रुःस्योनानोअस्तु॥स्तोमत्रयस्त्रिंशेभुवनस्यपत्नीविवस्वद्वातेअभिनोगृणाहि॥
॥घृतवतीसवितराधिपत्यैःपयस्वतीरंतिराशानोअस्तु॥ध्रुवादिशांविष्णुपत्न्य
घोरास्येशानासहसोयामनोता॥बृहस्पतिर्मातरिश्वोतवायुःसंध्वानावाताअभि
नोगृणंतु॥विष्टंभोदिवोधरुणःपृथिव्याअस्येशानाजगतोविष्णुपत्नी॥व्यचस्वती
षयंतीसुभूतिःशिवानोअस्त्वदितेरुपस्थे॥अनुमोघातुमतिर्यज्ञंदेवेममन्यतां॥अ

ग्निश्च हव्यवाहनं भवतं दाशुषे मयः ॥ अग्निदनुमते त्वं मन्यासै शं च नस्कृधि ॥ क्र
त्वे दक्षाय नो हिनु प्र ण आयूँषि तारिषदिति वैश्वानरीयं नवमं कायं दशमं कोअपसु
ङ्‌भुरिगात्रतस्येनिद्वै ओपयजेरं गौरैरनभिपरिहारेअयतेर आग्नीध्रीयाच्चैदुत
रेण होतारं शामित्राच्चे दक्षिणेनंमे गावरुणमुपोत्थानमग्ने हृत्वा निष्क्रम्य खेदं ग्र
न्हीयान्नेद मादिशुहृदयश्रूलमवांगनूबंध्यायाः संस्छिते वसतीवरीः परिहरंतिदी
क्षिताः अभिपरिहारयेरन् ॥१२॥ अथैतस्या रात्रेर्विवासकाले आग्वयसांभवास्
लालरनुवाकायामं न्ने ते वाग्यतस्तीर्थेन प्रपद्याग्नीध्रीये जान्वाच्याहुतिं जुहुयादा
सन्याम्मा मंत्रात्पाहि कस्याश्चिदभिशस्त्यै स्वाहेत्याहवनीये वाग्ने गोऽप्स्य एतु सर
स्वत्यै वाचे स्वाहा ॥ वाचं देवीं मनोने ग्रंथि राजसुध्रां जेत्रीमुत्त मामिह भक्षां तामदित्ता

सू॰पू॰
५३

गावमिवारुहेभानुमतां पथिभिः धारयंतीं स्वाहेति द्वितीयामानः समानं ब्रह्मणश्च
श्राप्यहविर्द्धानैरराय्यामभिमृशेत्सुवंतरिक्षं वीहीति द्वार्यैरस्थूणे देवी द्वारो मामासंता
तं लोकं मे लोककृतौ कृणुतमिति प्रपद्यांतरेणस्थूणगधुराउपभिन्द्रयप्रोषितः प्रातरनुवा
कमनुब्रूयान्मंद्रेणापोरेवतीः क्षयथाहि वस्वउपप्रयंत इति सूक्ते अवानो अग्न इत्ये
षकाग्निमीळेग्निंदूतं वसिष्ठाहीति सूक्तयोरुत्तमामुद्धरेत्त्वमग्ने व्रतपा इत्युत्तमामु
द्धरेत्त्वन्नो अग्ने महोभिरिति नवैमे विप्रस्येति सूक्ते पुरुत्वा गृहपते ध्रुवस्त्वमग्ने बृहद्वय
इत्यष्टादशर्चं नस्त्वेति सूक्ते अग्ने पावकदूतं व इति सूक्ते अग्निर्होता नो अध्वर इति नि
त्योग्निर्होताग्न इळ्ळेति चतस्रः प्रवो वाजा उपसद्यायत्त्वमग्ने यज्ञानामिति नित्यावुत्त
मा उद्धरेदग्ने हंस्यग्निं हिन्वंतु नः आग्नये वाचमिति सूक्ते इमां मे अग्ने समिधमिमा

एम्
५३

ग्निरित्र्याणामुत्तमामुद्धरेदिति गायत्रं त्वमग्नेवसूंस्त्वंहिक्षैतवद्ग्नायोहोताज
निष्टप्रवोदेवायाग्नेकद्रातइतिपंचसखायःसंवस्त्वामग्नेहविष्मंतइतिसूक्तेबृहद्
यइतिदशानांचतुर्थनवमेउद्धरेदुत्तमाउत्तमांचादितस्त्र्याणामित्यानुष्टुभमबोध्य
ग्निःसमिधेतिचत्वारिभाग्नयेबृहतेप्रवेधसेकवयेत्त्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वानि
त्येतत्स्यभृतीतिचत्वार्यूर्ध्वऊषुणःसससस्ययद्विषुणेतिपंचभद्रंतेअग्नइतिसूक्तेसो
मस्यमातवसंप्रत्यग्नेरुषसइतित्रीण्याहोतेतिदशानांतृतीयाष्टमेउद्धरेद्दिवस्प
रीतिसूक्तयोःपूर्वस्योत्तमामुद्धरेत्त्वंह्यग्नेप्रथमइतिषण्णांद्वितीयमुद्धरेत्पुरोवोमं
द्रमितिचत्वारित्वंसुप्रतीकमितिषड्देववःसुधोत्मानंनिहोताहोतृषदनइतिसूक्ते
त्रिमूर्धानमितित्रीणिवक्ष्यंयशासमुपप्रजिन्वंमितित्रीणिकानउपगतेरितिसूक्तेहि

सू० पू०
५४

रण्यके द्वा इति निस्त्रोऽ पञ्चयमस्य महत इति सूक्ते द्वे विरूपे इति सूक्ते अग्ने नयाग्ने बृह
न्नित्यष्टानां मुत्र माहुत्र मास्त्ति स्त्रउ द्वरे त्वमग्ने सुहवो रण्व संदृगेति पंचाग्निं वोदेवमि
ति दशानां तृतीय चतुर्थे उ द्वरे हति त्रैष्टुभमेना वो अग्निं भवो यक्षमग्ने विवस्वत्स
खाय स्त्वायमग्निरग्न आयात्युछानः शौर शोचिषमग्नि षळ हशी गानुवित्तम इति
सप्तेति बाहिंतमग्ने वाजस्येति तिस्त्रः पुरुत्वा त्वामग्न ईळिष्वा हीत्सो ष्णिहं जनस्य
गोपास्त्वामग्न ऋ तायव इम मूषुवो अतिथिमुषर्बुधमिति नव त्वमग्ने द्युभिरिति
सूक्ते त्वमग्ने प्रथमोऽ अंगिरा नूचित्सहोजा अमृतो नि तुंदत इति पंच वेदिषद इति
षण्यं तृतीयमुद्वरे दिमं स्तोममर्हते संजागृवद्भिश्चित्र इछि शोचिर्वसुं नश्चित्रमहसामि
ति जागतमग्निं तं मन्य इति पांक्तमित्याग्नेयः कंतुः ॥१३॥ अथोषस्य प्रतिष्ठा सू

राम
५४

नरांकस्तउषइतितिस्रइतिगायत्रमुषोभद्रेभिरित्यानुष्टुभमिदंश्रेष्ठंपश्चूरथइ
तिसूक्तेप्रत्यर्चिरित्यष्टौद्युतद्यामानमुषोवाजेनेदमुत्सदुदुस्त्रियइतिसूक्तेवृषाआ
वोदिविजाइतिषळितित्रैष्टुभंप्रत्युअदर्शिसहवामेनेतिबार्हतमुषस्तच्चित्रमा
भरेतितिस्रऽओक्षिहमेलाउत्साइतिचतस्रोजागतंमहेनोअद्येतिपाङ्क्तंनमित्क्र
षस्यःक्रतुः॥१४॥अथाश्विनएषोउषाःप्रातर्युजेतिचतस्रोऽश्विनायज्वरीरिष
आश्विनावश्वावत्यागोमद्दूधुनासत्येतितृचाद्दूराद्दिहेवेतितिस्रउत्त्यमाउदुरेद्वा
हिष्ठोवांहवानामितिचतस्रउदीराथामामेहवमितिगायत्रंपदवर्षऽइतिसूक्तेआ
नोविश्वाभिस्त्वंचित्रत्रिभिरित्यानुष्टुभमाभात्यग्निरितिसूक्तेग्रावाणेवनासत्याभ्या
मितिप्राणधेनुःसत्यस्यकउश्रवदितिसूक्तेरक्षेषुमरेतिसूक्तेयुवोरजांसीतिपं

वानां तृतीयमुद्धरेत्स्वर्गतिवां रथमिति समानां द्वितीयमुद्धरेद्दितिवैश्वदेवं भमिमाववाम
यं वामेत्यमक्क आरथमिति समघुम्नीवां यत्स्वरइति बार्हतं भ्रश्विनावर्त्तिरस्मदश्वि
नावेह गच्छतमिति तृचौ सुवीरु धूरथं हुवइति पंचदशो स्तोम इह मवो ध्यग्निर्ज्योतिषस्य
भानुरावांरथमभूदिदं यो वां परिज्मेति चौतालोश्विन्नो अद्येळे द्यावापृथिवी इतिजा
गतं प्रनिश्रियमिति पांक्तमित्येते षांछंह सांष्टय स्नूकानि शालरनुवाकः शतपभृ
त्सपरिमितो नान्येराग्नेयं गायत्रमसावपे ब्राह्मणस्य नत्रैष्टुभं राजन्यस्य न जागतं वै
श्यस्याध्यासवदेकपदद्विपदा यथारुद्धानं ध्रुवाणि मांगल्यान्यगन्म महानारिष्ठेळे द्या
वापृथिवी इतिसंजागृवद्भिरिनिचयः प्रेष्यं त्स्वर्गकाम ईळे द्यावीय मावर्त्तपेदानम
सोपघातात्कालउगमयो त्स्पृष्यास्वनान्मध्यमस्थानेन प्रनिश्रियतमामित्कपसंतनुया

स्तुनरुत्तरयोत्तमयोत्तमस्थानेन परिदध्यादंत्तरेण द्वार्ये स्थूणे अनभ्याहतमाश्राव
यंति वाश्रावयंति व ॥ इति सूत्रे च तुर्यः ॥ ॥ ओम् ॥ परिहिते पइष्य होतरित्युक्तोन
भिहिंकृत्या पोन ध्रीया अन्वाह षष्ठेन स्तरां परिधानीया यो स्तासां निगदादि त्रोनेस्त
रां ताभ्यश्चाप्र सर्पणात्सरं मंत्रेण प्रातः सवनं चाध्यर्थे कारं प्रथमाम्र गावानसुत्तरा
दृष्टिकामस्य प्रकृत्यावा प्रकृतिभावे पूर्वेष्वासामर्थे चैषु लिंगानि कांक्षे त्सदेवत्राब्र
स्मणे गातुरेत्विति नवग्रहेनो नानो अध्वरं देवयज्येनिदद्रामी मावर्द्धत नीरथ तुहि
धाराइत्यावृत्ता स्वेक धनासु प्रतियदापो अदश्चमायती रित्ति प्रतिद्रष्यमाना स्वाधेन
वः पयसातूर्ण्यर्थाः समन्यायंत्युपयंत्यन्याइतितीर्थदेशे होतृचमसे पां पूर्वमाए।।
आपोनदेतीरूपर्यंति होत्रियमित्ति समाप्य प्रणवेनो परमे दागत मध्वर्यु मेवैरपोष्व

सू॰पू॰
५६

र्या ३ उद्गतिष्ठ छत्युत्तेमनंन मुरिति प्रत्युक्तो निगदं ब्रुवन्नग्नि निष्क्रामेत्तास्वध्वयेद्रिं
द्रायसोमंसोनामधुमंतं ॥ ३२ ॥ स्वग्नेंतीत्रां तंवहुरमध्यंवसुमते रुद्रवत आदित्यव
तऋतुमते विभुमते वाजवते बृहस्पतिवते विश्वदेव्यावत इत्यंत मनवानमुत्कोद
गासांपथो वर्तिष्ठेतोपानीनांखन्वावर्तेतयस्येंद्रः पीता वृत्राणि जंघनत्स सजन्या
नितारिषो ३ मंब यो यं त्स्वभिरिति तिस्रउत्तमपानु प्रपधेते मा अग्मन्त्रेवतीज इ
वधन्या इग्निहैस भासूत्तरया परिधायोत्तरां छायां भासाय राजानमभि मुखउप
विश्ये हविरस्य तृणं ॥ ३ ॥ उपांशुं हूयमानं प्राणं यच्छ स्वाहा त्वा सुहव सूर्यायप्राण
प्राणं मे यच्छेत्यनुमंत्र्य ऊँः इत्यनु प्राण्यादं त्वर्थमिभ्र पानं यच्छ स्वाहा त्वा सुहव सूर्या
यापानापानं मे यच्छेत्यनुमंत्र्य ऊँ इति चाभ्यपान्यादु पांशु सवनं ग्रावाणं व्यानायत्वे

राम्
५६

त्सभिमृश्य वाचं विसृजेत पवमानाय सर्पणेन्वकं होतोग्नीन्मैत्रावरुणो ब्रह्मत्वाकने

त्सौ नावं तरे एै नरेदीक्षितान्श्वेद्र प्रसृश्य स्कंदे गंनिह्राभ्यां विप्रुड्ढोमौ हुत्वाध्वर्युमुखा॥

समन्वारब्धाः सर्पंत्या नीर्थदेशात्तत्स्तोत्रायोपविशंत्युद्गातारमभिमुखास्तान्हो

तानुमंत्रयते श्येनासीनो यो देवानामिह सोमपीथो यज्ञे बर्हिषि वेद्यां तस्यापि भू

क्ष्याम स्तिमुखमसि मुखं भूयासमिति दीक्षितश्चेद्गजेत्स्तोत्रोपस्थाराय सर्पंत श्यो

रयोः सवनयोर्ब्रह्मन्स्तोष्यामः प्रशास्तरिति स्तोत्रायाति सर्जे तावतिसृजेतो भू

रिद्रवंतः सवितृप्रसूता इति जपित्वों स्तुध्वमिति ब्रह्मा माध्यंतः सवने भुव इति मा

ध्यंदिने स्वरिति तृतीये सवने भूर्भुवः स्वरिंद्रवंतः सवितृप्रसूता इत्यूर्ध्वमाग्निमा

रुतात्स्तुत देवेन सवित्रा प्रसूता ऋतं च सत्यं च वदत ॥ आयुष्मत्य ऋचो मा गात तन

सू०वृ०
५७

नूपात्साम्न ओ३मिति जपित्वाभिमेत्रावरुणस्तुध्वमित्यक्चैः ॥२॥ अथसवनीयेन
पशुनाचरंतियद्देवतोभवत्याग्नेयोऽग्निष्टोमऐंद्राग्नउक्थ्येद्वितीयऐंद्रोवृष्णिः
षोळशिनितृतीयः सारस्वतीमेष्यतिरात्रेचतुर्थइतिक्रतुपशवः परिव्ययणाद्यु
क्तमग्नीषोमीयेणचात्वालमार्जनाद्ध्वंउप्रदानवर्जमुपशिष्याभिहिंकृत्सपरिव्य
यणीयांग्नेरावहदेवान्त्सुन्वतेयजमानायेत्यावाहनादिसुन्वच्छब्दोग्नेयजमान
शब्दादिरिष्टकेषुनिगमेषुनोत्साद्वारयोजनादूर्ध्वंनप्राग्विचंसाधुनेयेजमानदेव
ताओमन्वनीतेस्मिन्यज्ञेयजमानेतिवेभागाज्यपेभ्यः सवनदेवताआवाहयेदि
द्रंवसुमंतमावहेंद्रंरुद्रवंतमावहेंद्रमादित्यवंतमृभुमंतंविभुमंतंवाजवंतंवृहस्प
तिवंतंविश्वदेव्यावंतमावहेतितः सूक्तवाकएवानुवर्तयेत्स्वष्टकृताहुतीर्जुह्वतिवष

राम
५७

ऋकन्नीरोन्येष्वाचावाको स्नात्वाले मार्जयित्वाध्वर्युप्रपथउपतिष्ठंत आदित्यप्रभृतीन्
धिष्ण्यानादित्यप्रभृयेध्वनामध्वपतेश्रेष्ठः स्वस्त्यस्याध्वनः पारमशीयेति यूपादित्या
हवनीयमग्निमैध्यानग्नयः सगराः सगरा अग्नयः सगरा स्थ सगरेण नाम्ना। पात मा
ग्नयः पिपृत मा अग्नयो नमो वो अस्तु मा मा हिंसिष्टेति सव्यावृतः शामित्रो वध्यगो
ह चात्वालोत्करास्तावनेव मेव दक्षिणा हल आग्नीध्रीयम च्छावाकस्य वा दक्षि
णं मार्जालीयं खरश्रमोत्क रुत्तरेणाग्नीध्रीयं परिव्रज्य प्राप्य सदोभिमृशंत्युर्वंतरिक्षं
वीहीति ह्यार्येषु समृ ऽयेवमपरानुपतिष्ठंतेउ परस्थितांस्त्वानुपरस्थितांस्त्वाप्यप्रत्यस्तो
व्यनीक्षमाणाहोतामैत्रावरुणो ब्राह्मणाच्छंसीपोतानेष्टेति पूर्वया द्वारा सदः प्रसर्प
न्त्युरु भोलोकमनुनेषि विद्वानिति जपंतउत्तरेणसर्वान्धिष्ण्यान्त्स भांत्स भानपरे

सू॰पू॰ ५८

णंयथासंधिष्ण्यानांपश्चादुपविश्यजपंतिसोऽअघसोम्योवधोघायूनामुदीरणेति॥
विषूकुहमिवधन्वनाव्यस्याः परिपंथिनं॥ सदसस्पतयेनमइत्येवमपरयाद्वाला
प्रसृप्यदक्षिणापुरस्तान्मैत्रावरुणस्योपविशंतिमन्वंचऋत्विजः प्रसर्पकाः पूर्वेणो
दुंबरीमपरेणधिष्ण्यान्यथांतरमनूपविशंत्येतयाहतान्नीध्र आग्नीध्रीयमप्याका
शंदक्षिणादयोधिष्ण्याउदक्संस्थाः प्रसर्पिणामाघोतुविपरीतौतेषांविसंस्थित
संचरायथास्वंधिष्ण्यानुत्तरेणदक्षिणमधिष्ण्यानां॥३॥ अथैंद्रः पुरोळाशोरस्तु
सवनंचरंतिधानावंतंकरंभिणमितिप्रातः सवनेनुवाक्यामाध्यंदिनस्यसवनस्य
धानाइतिमाध्यंदिनेतृतीयेधानाः सवनेपुरुष्टुतेतितृतीयसवनेहोतापक्षादिंद्र
हरिवांइंद्रोधानाअत्तिवितिप्रैषोलिंगैरनुसवनंमुथस्यादेशपदंतेनैवेज्याहोताय

राम ५८

क्षदसोऽयजयोस्त्वस्थानेऽ आगूर्वषट्कारौ यत्र क्व च प्रैषे वा यजेदथ स्विष्टकृतोऽग्ने जु
षस्वनो हविर्माध्यंदिने सवने जातवेदोऽग्ने तृतीये सवने हि कानिषड्त्यनु सवनमनु
वाक्या होता यक्षदग्निं पुरोळाशानामिति प्रैषो हविरग्ने वीहीति याज्ये तास्त्वनुवाक्या
सु पुरोळाशा वा इदं बहु वदेके विज्ञायते पृथगिति वा एतद्वोक्षरं यदेनदूहति तस्मादत्वं
नोहेत् ॥४॥ द्विदेवत्यैश्चरंति वायवइंद्रवायुभ्यां वायवा याहि दर्शतेंद्रवायू इमे सुता
इत्यनुवाक्ये अनवानं पृथक्प्रणवे होता यक्षद्वायुमग्रेगां होता यक्षदिंद्रवायू अर्हंति
इति प्रैषावनवानमग्रं पिबा मधूनामिति याज्ये अनवानमेकार्थे पृथग्वषट्कारे इद
माधनवानं प्रातः सवने इज्यानुवाक्यैः प्रैषो वोत्तरयोर्ग्रहयोर्हुतैतद्रूह पात्रमाहरत्य
ध्वर्युस्तद्रूह्लीयाद्देतु वसुः पुरूवसुरिति प्रतिगृह्य दक्षिणमूरुमपोच्छाद्य तस्मिन्स्था

हयित्वा काशवतीभिरंगुलीभिरपिदध्यादेवमुत्तरे सव्येन त्वपिधाय तयोः प्रतिग्रहो
भक्षणं च मैत्रावरुणस्यायं वां मित्रावरुणा होतायक्षन्मित्रावरुणा शृणानाजमदग्नि
नैत्यैतेनु वसुविदिंद्र वसुरिति प्रतिगृह्य दक्षिणेनैंद्रवायवं हृत्वाभ्यात्मं सादनमाश्विन
स्य प्रातर्युजा विबोधय होतायक्षदश्विना नासत्या वाङ्धानाशुभस्पतीइत्यैतेनु वसुः
संयद्वसुरिति प्रतिगृह्यैवमेव हृत्वोत्तरेणाशिरः परिहृत्याभ्यात्मतरं सादनमनुवष
नेप्रैषयाज्यासु नेत्सोऽध्वर्युनेतः संप्रैषवन्नीयमाने भ्योन्वा होतावहं त्वसाविहे वभिहो
षयानेत्यनुसवनं होतायक्षदिंद्रं प्रातः प्रातः सावस्य होतायक्षदिंद्रं माध्यंदिनस्यस
वनस्य होतायक्षदिंद्रं तृतीयस्य सवनः स्यैति प्रेषितः प्रेषितो होतानुसवनं प्रस्थि
तयाज्याभिर्यजति नैनामारे अभितरे मस्थास्ला ब्राह्मणाछंसी पोता नेष्टाग्नीध्रो छावा

कृभ्योत्तरयोः सवनयोः पुराग्नीभाग् इदंते सोम्यं मधु मित्रं वयं हवामहे इंद्र त्वा वृष
भंवयं मरुत्वतोयस्य हिक्षयेग्ने पत्नीरिहावहोक्षाभायवज्ञान्नायेति प्रातः सवनिक्यः
प्रस्थितयाज्याःऽपिबासोममभियमुग्रतर्दइतितिस्रो वौडि॰ हिसोमकामंत्वाहुस्त
वायंसोमस्त्वमेह्यर्वाङि॰ इन्द्रायसोमाः प्रदिवोविदानो आपूर्णो अस्यकलशः स्वाहे
ति माध्यंदिन्य इंद्र ऋतुभिर्वाजिवद्भिः समुक्षितमिंद्रावरुणासुतपाविमंसुतमिं
द्रश्च सोमंऽपिबतंबृहस्पते आवोवहंतु सप्तयोरघुष्पदोमेवनः सुहवा आहिगंत
नेंद्राविष्णूपिबतंमध्वो अस्येमंस्तोममर्हते जातवेदसइतितार्तीयसवनिक्यः
सोमस्याग्नेवीहीत्यनुवषट्कारः प्रस्थितयाज्यासुद्वास्त्वयाज्यासुमरुत्वतीयेहारि
योजनेमहिम्न्याश्विनेनवनेरोअहल्येनदेषाभियज्ञगाथागीयते॥ ऋतुयाजांहिदेव

स्०पू०
६०

त्योन्यश्च पात्नीवतो ग्रहः ॥ आदित्यग्रहः सावित्रो नान्त्यः समासु वषट्कृता इति प्रतिव
षट्कारं भक्षणं तूष्णीमुत्तरमेत्याध्वर्युरयाडग्नीदिति पृच्छत्ययाडिति प्रत्याह स भद्र
मकर्येन्नः सोमस्य पायय इष्यतीति होताजपति ॥५॥ ऐंद्रवायवमुत्तरेर्द्धं गृहीत्वाध्व
र्यवे प्रणामयेदेष वसुः पुरूवसुरिह वसुः पुरूवसुर्मयि वसुः पुरूवसुर्वाक्पा वाचं मे
पाह्युपहूता वाक्सह प्राणेनोप मां वाक्सह प्राणेन ह्वयतामुपहूता ऋषयो दैव्यासस्तनू
पावानस्तन्वस्तपोजा इत्यध्वर्युरुपह्वयस्वेत्युक्ताव घ्राय नासिकाभ्यां वाग्देवी सोमस्य
तृप्यत्विति न भक्षयेत्सर्वत्र प्रति भक्षितं होतृचमसे किंचिद्दवनीयानाचम्योपह्वानादि
पुनः संभक्षितान सोमे नोच्छिष्टा भवंतीत्युदाहरंति श्रोषं होतृचमस आनीयोत्सृजेदै
वमुत्तरेन त्वेनयोः पुनर्भक्षोन कंचन गृह्ये देवतानाम नवनीतमवसृजे न्मैत्रावरुणमेषव

राम
६०

सुर्विदद्वसुरिहवसुर्विदद्वसुर्मयिवसुर्विदद्वसुश्चक्षुष्पाश्चक्षुर्मेपाह्युपहूतंचक्षुः
सहमनसोपमाचक्षुःसहमनसाह्वयतामुपहूताऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्व
स्तपोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्तन्वस्तपोजाइत्यक्षीभ्यांत्विहावे
क्षणंदक्षिणेनाथसव्येनपाणिनाहोतृचमसमाददीतैतद्वसूनांपतिर्विश्वेषांदेवानां
समिदसितेनस्यारत्निनातस्योरोर्वसनमपोह्याथतस्मिन्त्सादयित्वाकाशावतीभि
रंगुलीभिरपिदध्यादभिविनंयथाहतंपरिहृत्यपुनःसादयित्वाध्वर्यवेप्रणामयेदेष
वसुःसंयद्वसुरिहवसुःसंयद्वसुर्मयिवसुःसंयद्वसुःश्रोत्रपाःश्रोत्रंमेपाह्युपहूतंश्रो
त्रंसहात्मनोपमांश्रोत्रंसहात्मनाह्वयतामुपहूताऋषयोदैव्यासस्तनूपावानस्तन्वस्त
पोजाउपमामृषयोदैव्यासोह्वयंतांतनूपावानस्तन्वस्तपोजाइतिकर्णाभ्यांत्विहोपोघ्रे

द्दक्षिणापाये निधाय होतृचमसं भक्षयेदध्वर्युउपक्षयस्वेत्युक्तो दाक्षितो दाक्षिता
उपह्वयध्वं यजमाना इति वा मुख्यान्वा पृथग्गोत्रका उपह्वयध्वमिति वा नराने व भित्तरेय
थासभक्षं त्व दाक्षिणामुख्यचमसाद्द चमसाद्द्रोणकलशाद्धोतुः सोमभक्षजपः सर्व
त्र होतुर्वषट्कारे चमसाहूयं नेउ ज्ञातुर्ब्रह्मणो यजमानस्यनेषां होताग्रे भक्षयेदिति
गोतमो भक्षस्य वषट्काराच्च यत्वाद्द भक्षणमितरेषामग्निहोत्रवल्लिः कृतार्थत्वाद्ध
क्षयेयुरग्निगाणगारिः रलः संस्कारत्वात्काच्चनत्वचमसनास्यान्नचान्यः सर्वे पेभक्ष
यित्वा पामसोममम्रता अभूम ग्रंनो भवहृद आपीत इंद्रविग्निमुखहृदये अभिमृश्य
र आप्यायस्व समेतु ते संते पयांसि समुयंतु वाजा इति चमसाना पो पाघोन्मूर्व यो: स
वनयोरशयांस्तृतीयसवने सर्वभ्रात्मानमन्यंत्रे कुपात्रेभ्य आप्यायितांश्चमसान्त्सा

द्यंतित्ते नाराशंसा भवंति ॥ ६ ॥ एतस्मिन्काले ऽपघाच्छावाक उत्तरेणाग्नीध्रीयं परि
व्रज्य पूर्वेण सद आत्मनोऽधिष्ण्यदेशा उपविश्योत्तुरोळाशादगळं प्रत्तग्मिळाग्मि वोघम्न्या
च्छावाक वदस्वेत्युक्तोऽच्छावाको ऽग्निमवस इति तृचमन्वाहांत्येन प्रणवेनोपसंतनुयाद्य
जमान होतरध्वर्येऽग्नीदूत्लन्पोतर्नेष्टरुतोपवक्तरिषेषयध्वमूर्जेर्जयध्वंनि वोजामयो
जिहतान्यजामयोऽनिः सपत्ना यामनिबाधिता सौयजनाभीत्वेरीं जयताभीत्वर्यश्रि
वद्धइंद्रः शृणवद्धोऽग्निः प्रस्थायेंद्राग्निभ्यां सोमं वोचतोपोऽस्मान्ब्रात्स्मणान्ब्रात्स
णाह्वयध्वमिति स मा सेऽस्मिंनिगदे ऽध्वर्युहोतर्युप ह्वयं कांक्षते प्रसेतासुन्वन्यजमानः
सूक्ता वामाग्नभीद्दुत प्रतिष्ठोतोपवक्तरुत नेगावउपहूताउपहूतइत्युपह्वयत उपहू
तः प्रेत्यस्मादुत्क नीयमानायानूच्यमानर्यावभिरागतेभिनियजतिनिधायपुरोळा

सू०पू०
६२

शद्गलंस्पृष्ट्वोदकंचमसंभक्षयेभास्पृष्ट्वोदकाःसोमेनेतराणिहवींष्यालभेरन्भादा
येनशाद्दित्यप्रभृतींधिष्ण्यानुपस्थायापरयाद्वारासदःप्रसृप्यपश्चात्स्वस्यधिष्ण्य
स्योपविश्यप्राश्नीयादुपविष्टेब्रह्माग्नीध्रीयंप्राप्यहविरुच्छिष्टंसर्वेप्राश्नीयुःप्रागेवे
तरेणनाभवंतिप्राश्यप्रतिप्रसृप्य॥७॥ऋतुयाजेष्वरंनितेषांप्रैषाःपंचमंप्रैषसू
क्तेनेनतेनैवप्रैषितःप्रेषितःससयथाप्रैषंयजतिहोताध्वर्युर्गृहपतिभ्यांहोतरे
तयजेत्युक्तःस्वयंषष्ठेगृह्याहुतिपश्चादुत्तरवेदेरुपविश्याध्वर्युःपश्चाद्गार्हपत्यस्य
गृहपतिरथैतद्दत्तुपात्रमानंतेषैएवषट्कर्तारोभक्षयंतिघृपगध्वर्युःप्रतिभक्षयेत
स्मिंश्चैवोपहवः॥८॥पराङध्वर्युर्याजावचनेत्सुमत्सहृद्गेपितामातरिश्वाच्छिद्रापदाधाद
च्छिद्रोक्थाकवयःशंसंत्सोमोविश्वविन्नीथानिनेषद्बृहस्पतिरुक्थामदानिशंसिष

राम
६२

ह्वागायुर्विश्वायुर्विश्व मायुः क इदं शंसिष्यति स इदं शंसिष्यतीति जपित्वानभिहिं
कृत्य शोंसावोमित्यध्वर्यो आहूयत्तूष्णीं शंसं शंसेद्दुपांशु सप्रणवमसंतन्वंनेष आहा
वः प्रातःसवने शस्त्राद्दिषु पर्यायप्रभृतीनां च सर्वत्र चांतः शस्त्रे ते न चोपसंतानः
शस्त्रः स्वरः प्रतिगर ओथामोदैवेति शोंसामोदैवेत्याहावेषु तादिः प्रणवे प्लुताद्दिर
वसाने प्रणवे प्लुत एव आहावोत्तरे वसाने च प्रणवांतो वा पञ्चयत्र चांतः शस्त्रं प्रणवेना
वस्यति प्रणवांत एव तत्र प्रतिगरः शस्त्रांते तु प्रणवो भूरग्निर्ज्योतिरग्नो २ म् इंद्रो । ज्योति
ज्योतिर्भुवो ज्योतिरिंद्रो २ म् । सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः स्वः सूर्यो २ मिति त्रिपदस्तूष्णीं शंसो
यजुर्वेषट्पदः पूर्वे ज्योतिः शब्दे रयेव स्येदु ब्रोति विहृत्य यथा निशां तमग्नेर्देवेद्धइति
नाम्ना आक्षानं न चोपसंतानं उत्तमेन पदेन प्रणोदेवाये त्याज्यमुपसंततु या देतेनग्नि

सू०सू०
६२

विदुत्तराः सर्वेचपदसमाम्नायाउपसंतानस्त्वन्यत्राक्रांतंचनिविदामाज्यापांत्रिः
शंसेदर्धर्चशोविग्राहंतंनिदर्शयिष्यामः ।१ प्रवोदेवायाग्नयेबर्हिष्ठमर्चास्मै ।गमद्देवे
भिरासनोयजिष्ठोबर्हिरासदो २ मित्सृगावानंवेवमेवैतेनाथाः प्रतिपदामनूगावा
नमनुष्रालमणंवानुपूर्व्यमाहूयोत्तमयापरिदधातिसर्वेशस्त्रपरिधानीयास्त्वेवमुक्थ
वाविघोषायत्वेतिशस्त्वाजपेदग्नइंद्रश्चदाशुषोदुरोणइतियाज्योक्थपात्रमग्नेभ
क्षयेत्तत्रश्चमसांश्चमसिनः सर्वशस्त्रमाज्यांतेषुवषट्कर्त्रैकपात्राण्यादित्सग्रह
सावित्रवर्जं ।१९। स्तोत्रमग्रेशस्त्रादेषेतिप्रोक्तउद्गातुर्हिंकारेप्रातःसवनआकयीरे
न्प्रतिहारउत्तरयोःसवनयोर्वायुरग्रेगायत्रंशंसतिनिरलिसस्तानांपुरोरुचांतस्यास्तस्या
उपरिष्टात्त्वंतृचंशंसेद्वायवायाहिदर्शतेतिसस्तनृचाद्वितीयांप्रउगेत्रिःपुरोरुक्य

राम
६३

आक्षयीनेषश्यांग्निरवस्येदद्दुर्चैर्द्दुर्चैउत्तमांनशंसेछंसंत्सेकेतृच आक्रान मशंस
नेमाधुछंदसंभउगमित्सेनदाचस्तनउकंठवाग्निश्लोकायत्वेग्निशस्त्वाजपेहिश्वेभिः
सोम्यंमध्विग्नियाज्याप्रशस्त्वाब्रास्त्नणाछंस्यच्छावाकइग्निशग्स्त्रिणोहोत्रकास्तेषां
चतुराहावाग्निशस्त्वालिभालः सवनेतृतीयसवनेपर्यायेष्वग्निरिक्तेषुचपंचाहावा
निमाध्यंदिनेस्तोत्रियानुरूपेभ्यः प्रतिपदनुचरेभ्यः प्रगाथेभ्योधाय्याभ्यइग्निप्रथ
गाक्षानंहोतुरपिनेभ्यश्चान्यदनंतरमाहोग्निविज्ञानीयानांसूक्तानांमनेकंचेत्प्रथमे
ष्वाहावआपोदेवतेचतृचेतेषांतृचाः स्तोत्रियानुरूपाः शस्त्रादिषुसर्वत्रमाध्यंदि
नेप्रगाथास्तृतीयायथाग्रहणमन्यधाज्यांतानिशस्त्राण्युकंठवाचीत्येषांशस्त्वाजपः
प्रातःसवनऊर्ध्वंचषोडशिनः सर्वेषामुकंठवाचीद्रायेतिमाध्यंदिनउकंठवाचींद्राय

सू०वृ०
६४

देवेभ्य इत्युक्थेषु सषोळशिकेष्वनंतरस्य पूर्वैरात्स्तोत्रियेणानुरूपस्य छंदः प्रमाणलिं
गदेवतान्यार्षं चैक आ नो मित्रावरुणा नो गंतं रिशादसा प्र वो मित्राय प्र मित्रयोर्वरुण
योरिति नवाथानं मित्रावरुणेति याज्या याहि सुषुमा इति हिन षट् स्तोत्रियानुरूपाव
नंतराः ससेंद्र त्वा वृषभमुद्धेदभागिति स्तोत्रिया इंद्र क्रतुं विदं सुतमिति याज्ये इंद्राग्नी
आगतं सुतमिंद्राग्नी अपसस्परि तोशा वृत्रहणा हुव इति स्तोत्रिय इहेंद्राग्नी उपह्वये
वामस्य मन्मन इति नैवेंद्राग्नी आगतं सुतमिति याज्या ॥१०॥ संस्थितेषु सवनेषु
षोळशिनि चाग्निरात्रे प्रशास्त्रः प्रसुहीत्युक्तः सर्पतेति प्रशास्ता स्वाति सृजेद्धोतादक्षिणे
नौदुंबरीं मंजसे तरे परथा द्वारोत्तरां वेदिः श्रोणी मभिनिः सर्पतीति मृगतीर्थमित्स्येतदा
चक्षतत एतेनाभिनिष्क्रम्य यथार्थं नत्वे षाम्य न्यूनेभ्य एतेन निष्क्रम्य कृत्वोदकार्थं वे पांसम

राम
६४

स्तानुपरुध्यायापरया द्वाराग्नित्स्वयाहृतनासदो द्वार्यै वाभिमृश्य तूष्णीं प्रतिप्रसर्पत्येष
वृत्सर्पतेनिवचनेपूर्वथैवगृहपतिः ॥११॥ एतस्मिन्काले ग्रावस्तुत्स्वपघतेस्योक्तसु
पस्थानं पूर्वया द्वाराहविर्धाने प्रपद्य दक्षिणस्य हविर्धानस्य प्रारुद्गुत्तरस्याक्षाग्र
रसस्तृणं निरस्य राजानमभिमुखोवतिष्ठतेनात्रोपवेशनीयो अयसो म्यङ्गनित्वयास्मा
अध्वर्युरुष्णीषं प्रयच्छति तेनहं जलिना प्रतिगृह्य त्रिः प्रदक्षिणं शिरः समुद्वेष्टयित्वा
यदासो मांश्मून भिषवाय व्यपोहंत्यथ ग्राव्णोभिष्टुयान्मध्यमस्वरेणेदं सवनमभित्वा
देवसवितर्युंजतेमनउतयुंजतेधिय आतूनइंद्रक्षुमंतंमाचिदन्यद्वि शंसतप्रेनेवदं
क्षित्स्यर्बुदं प्रातुत्तमायाऽऽवकं जसेप्रवोग्रावाण इतिस्तः कृष्योरंतरोपरिष्टात्सुरस्त्वा
ह्लापावमानीरोप्ययथार्थमाताग्रह ग्रह णाच्छिद्रपापरिधायवेष्टयजमानस्योष्णीष

सू०पू०
६५

माहायपथ्यार्थमंत्येष्वहः सुप्रति प्रयच्छेदितरेष्वथापरमभिरूपं कुर्यादिति गाणगा
रिशाप्याय स्वसमेतु न इति तिस्रो मृजंति त्वा दशाक्षिपणल मुत्संदशाक्षिपो मृज्यमा
नः सुहस्त्यादशाभिविवस्वतो दुहंति सप्तैकामधुश्चुत्स्विष्युषीमिषमा कलशेषुधाव
ति पवित्रे परिषिच्यत इत्येका कलशेषुधावति श्येनो वर्मविगाहन इति हेण तासाम
बुदस्य चतुर्थ्रिसुधृत्सतृचांते शुद्धानवदध्यादाप्याय्यमाने प्रथमं मृज्यमाने द्वि
तीयं दुह्यमाने तृतीयं मासिच्यमाने चतुर्थं बृहच्छब्दे बृहच्छब्दे चतुर्थं माचदन्यद्धि
शंसतेतियदि यावाणः संज्ञादेरंत्समानमन्यदर्बुदमेवेत्येकै प्रबोया भाणइत्येक उ
क्तं सर्पणं स्कले माध्यंदिने पवमाने विहस्यां गाणान् ॥१२॥ हधिघर्मेणचंरते प्रवर्ग्य
वांश्चेनस्योक्तमृगावानैघर्मेरोज्याभक्षिणश्च होतवेदस्येत्स्कंक्तं उनिष्वतावपश्य

राम्
६५

नेत्याह श्रातं हविरित्युक्तः श्रातं हविरित्यन्वाह श्रातं मन्य ऊधऽन्श्रातमग्नाऽविति
यजेत्सग्ने वीहीत्यनुवषट्कारो दधिघर्मस्याग्ने वीहीऽति वा ॥ भक्षयेदिंद्रियं बृहन्म
ऽयि पुष्म सुनक्तुः ऽत्रिः श्रुहद्मौऽविभातुम आकूत्या मनसा सह विराजा ज्योऽतिषा स
हा ॥ तस्य दोहमशीय तेन तस्य तइं द्रपीत स्यऽत्रिष्टुप् छंदस उपहूतस्योपहूतो भक्षया
मीऽति भक्षजपो यं ऽधिष्ण्यवतां श्रांचमं गोरे रऽभिविहरेयुः ॥ भ्रवोत्तरस्यऽधिष्ण्यस्योप
ऽवि श्रयोपहवऽमिष्ट्वा परिस्ताग्ने पुरं वयऽमिऽति जपे दऽनिष्ट्वा दीऽक्षितः सवनीयानां पुर
स्तार्थ्योऽन्वेता भऽतिषेधो सुरोकाव्रणघुर्के माना राशंससादनाऽभलिहऽद्वे देवस्या
ए तस्मिन्काले दक्षिणानीयं नेहीनैकाहेषु हस्याऽजिनाऽनिधून्वंतः स्वयमेव दक्षिणा
पथं यंऽते दीऽक्षिताः सत्रेष्विदमहं मां कल्याण्यै कीर्त्यै तेजसे यशसे मृतत्वायात्मानं
दुपरिष्टाद्यावभृथपुरोकाशेन त्वरस्याऽक्रियामेकेन्यत्र गृहेऽर्थवादे वदनाऽक्रियामारम ३

सू०प्र०
६५

दक्षिणांनयानीऽग्निजपंतउत्तरेष्यमाणास्वाग्नीध्रीयआहुतीर्जुहोतीदंदानीत्वग्निर्दे
हतिवायुराहनयेतितत्।हुंतेऽग्निचंद्रमाःसत्यमादित्यःसत्यमोमापस्तत्सत्यमाभरन्
।दिश्शोयज्ञस्यदक्षिणादक्षिणानांऽग्नियोभूयासस्वाहा।आग्नित्येऽग्धिआग्नेजुषाणाआ
ज्याज्यस्यवेतुस्वाहेतिद्वितीयांकइदंकस्माअदात्कामःकामायादात्कामोदाताका
मःप्रतिगृहीताकामंसमुद्रमाविशकामेनत्वाप्रतिगृह्णाम्यभिकामेनतेऽशिष्टरसंधो
त्वादधातुपृथिवीप्रतिगृह्णात्वित्येतानास्वनुमंत्रयेतनप्राण्यभिमृशेदजारोकन्यां
नसर्वत्रैवंप्रतिगृह्याग्नीध्रीयंप्राप्यहविरुच्छिष्टंसर्वेप्राश्नीयुः।आस्यप्रतिप्रसृप्य॥
१३॥मरुत्वतीयेनग्रहेणचरंतींद्रमरुत्वइहपाहिसोमंहोतायक्षदिंद्रमरुत्वंतंसजो
षाइंद्रसगणोमरुद्भिरितिभक्षयित्वेतसान्त्रंमरुत्वतीयंशस्त्रंशंसेद्ध्वर्योशोंसा

राम
६६

वोऽभित्तिमाध्यंदिने शस्त्रादिष्वाहाव आत्वारथंयथोतय इदंवसोसुतमंध इतिमरु
त्वतीयस्य प्रतिपदनुचरौ इंद्रनेदीयएदिहीतींद्रनिहवः प्रगाथः प्रनूनंब्रह्मणस
तिरिति ब्राह्मणस्पत्यस्तृचाः प्रतिपदनुचराहृचाः प्रगाथा आतोर्धर्चिंसर्वे स्तोत्रि
यानुरूपाः प्रतिपदनुचराः प्रगाथाः सर्वत्रभाक्छंदासि त्रैष्टुभौ त्सर्गाश्चैवाचतुष्प
दाः पंक्तिषुगद्दिरवस्येद्वयोर्द्वयोः पादयोरर्धर्चे शोवाश्विनेपच्छः शास्यगतानुपच्छ ४
समासमुत्तमेपदेपच्छोन्यसादेरवसायार्धर्चांतैः संतानीऽग्निनैनात्वं सोम क्रतुभिः
पिन्वंत्यप इतिधाय्याः प्रवइंद्रायबृहनइति मरुत्वतीयः प्रगाथोजनिष्ठाउग्रइत्येक
भूयसीः शस्त्वामरुत्वतीयांनिविदंदध्यात्सर्वत्रैवमयुजासुमाध्यंदिनएकांतरेचेद्वीयु
ग्मास्वेकांशिष्टातृतीयसवनेक्षिणीमृजानः परिदध्याध्यायंनेन आत्मनोन्यत्राप्ये

सू॰पू॰
६७

नयापरिदद्यदेवंमुक्तंवाचींद्रायशृण्वतेत्वेतिद्वास्त्वाजपेयेत्वाहिहत्सेमघवन्नवर्द्धि
ऽभिनियाज्या ॥१४॥ निष्केवल्यस्याऽभित्वाशूरनोनुमोऽभित्वापूर्वपीतयइतिप्रगाथौ
स्तोत्रियानुरूपौयद्दिदस्थंतरंप्रष्ठंयद्युवैबृहत्तोमाऽद्धिहवामहेत्वंस्येऽहिचेरवइतिप्र
गाथाएतेभवंतितांहूतेनिस्तस्कारंशंसेच्चतुर्थषष्ठौपादौबार्हतेप्रगाथेपुनरभ्यास
तोत्तरयोरवसेहुहतीकारंचेभावेवाहूस्तृतीयपंचमोतुकाकुभेषुप्रस्तावद्यनाद्युत्त
रेवमेतस्प्रष्ठेष्वहः स्विंद्रभिहवब्राह्मणस्पत्यांन्बृहतीकारमितरेषुपृष्ठेषुबृहद्रथं
तरयोश्वनुचरस्तयोहेत्रिकाश्वयेषांप्रगाथाः स्तोत्रियानुरूपाः सर्वमन्यद्यथास्कृतं
परिमितशास्यएकाहः सयद्युभयसामायसवभानेतस्ययोऽनिरनुरूपोयोऽनिस्तौ।
भएवेनामन्यत्रशंसेदूर्ध्वंधाय्यायायोऽनिस्तुानमनेकानंतर्येसक्रुत्पृथग्वाक्तानमेवम्

राम्
६७

र्थमिंद्रंनि हवामह प्रगाथानां च द्वावाने ति धाय्या पिबा सुतस्य रसिन इति साम प्रगाथ
इंद्रस्यनुवीर्याणीत्येतस्मिन्नैंद्रीं निविदं दध्यादनुब्राह्मणं वा स्वरउक्थं वा चौंद्रा योप
शृण्वते त्वेति द्वास्त्वा जपेत्यसि वा सोममिंद्र मंदतु त्वेति याज्या ॥१५॥ होत्रकाणां कयान
श्चित्र आभुवत्कया त्वं न ऊत्या कस्तमिंद्र त्वावसुं स घा ह जातए वाता मिंद्रो शंनुषु
णः सुमना उपाक इति याज्या तं वो दस्ममृतीषहं तत्त्वा यामि सुवीर्यमिति प्रगाथौ स्तो
त्रियानुरूपावुद्दुत्से मधुमत्तमाइंद्रः पूर्भिदुदुब्र त्वा लोत्पृजीषी वज्री वृषभस्तुराषाळि
ति याज्या तरोभिर्वो विदद्वसुं तरणिरित्सिषासतीति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपावुदिन्वस्य
रिच्यते भूय इदिद्ध मा भूरवित्क पोत्तमा मासुद्दरेत्सर्वे अपिबा वर्द्धस्व नव या सुतास इति याज्या
॥१६॥ अथ तृतीयसवनमुक्तमस्वरेण्यादित्यग्रहेण चरंत्यादित्यानामवसा नूतनेन हो

सू०पू०
६८

तायस्सदाऽदित्यास्निग्धयाग्नेयपथाम्न आऽदित्यासो अऽदित्ति मीह्यंताऽमितिनेतं ग्रहमी
क्षेतहूयमानंस्कन्न आभवैषवमानेविहृत्सां गाऽराग्नेनो नादिपस्खिल्लांतंपशुकर्मक्षे
त्वापुरोडाशाऽशुक्रमानाराशंससादनात्तंनेषु मऽदिष्टाः स्पुरोडाशास्यऽनिस्त्रःऽपिंड्यो
दक्षिणतः श्रग्निस्वंचमसेभ्यः स्वेभ्यःऽपितृभ्यउपास्येपुरऽऽपितरोमादयध्वंयथामाद्व
पायध्वमिति स व्याहृत आग्नीध्रीयेप्राप्य हविरुच्छिष्टं सर्वे प्राश्नीयुः श्राद्धप्रतिभस्त
प्व॥१७॥ सावित्रेऽणग्रहेणचरंतसभूर्द्देवः सविता वं घोतुनो होतायक्षद्देवं सवितारं
दमूनादेवः सविता वरेण्यो दधरत्नादक्षऽपितृभ्य आयुनिऽपिबात्सोमंममदंनेनमि
ष्टयःपरिज्माऽचिद्रमते अस्यधर्मण्यऽनिवषट्कृते होतावैश्वदेवं शस्त्रं शंसेत्सवादि
शोथ्यायेछंदसिष्यन्यस्यां हृष्यानना मध्वर्यो शो शों सावोऽमिति तृतीयसवने शस्त्रादि

रामू
६८

ध्वाहा वस्तत्सवितुर्वृणीमहे घानो देवस्सवितारातिं वैश्वदेवस्य प्रतिपदंतु चरावभू
द्वेवएकयाचदशभिश्च स्वभूते द्वाभ्यामिष्टये विंशत्याचतिसृभिश्च वहसे त्रिंशताच
नियुद्भिर्वायविह ताविमुंच प्रघावेत्रिदेघेतमसंस्तुरूपकृत्तुमूतये तस्य त्र्यपमयं वे
नम्श्वोदयस्पृश्निगर्भायेभ्यो मातामधुमत्सिन्वते पयएवा पित्रे विश्वेदेवाय वृष्णेआ
नोभद्राः क्रतवो यंतु विश्वतइतिनव वैश्वदेवं वैश्वदेवाग्निमारुतयोः सूक्तेषु सावित्रा
दिनिविदोदध्यात्स्वनस्तो वैश्वदेवउत्तरास्तिस्त्रउत्तरे सूक्तानां तद्धि देवतं दैवतेन सू
क्तं तोधाय्याश्वात्रे कपालिनीरादितिर्धौरदितिरंतरिक्षमितिपरिदध्यात्सर्वत्र वैश्व
देवे हविः पद्योर्द्वचशः सकृदूर्भिमुपस्पृशंतुकंवाचीं द्रायदेवेभ्य आश्क्रैस्ते सेनेंद्रास्त्वा
जपेद्विश्वेदेवाः शृणुतेमं हवं मे इति याज्या ॥१०॥ त्वं सोम पितृभिः संविदान इति सौम्य

सू० पू०
६९

स्याज्यातं घृतयाज्याभ्यामुपांशू भयतः परियजंति घृताहवनो घृतपृष्ठो अग्नि
र्घृतश्रितो घृतम्वस्य धाम। घृतप्रुषस्त्वा हरितो वहंतु घृतं पिबन्यजसि देवदेवा
निति पुरस्तादुरु विष्णो विक्रमस्वोरुक्षयाय नस्कृधि। घृतं घृतयोने पिब प्रप्रयज्ञ
पतिं तिरेत्युपरिष्टादन्यतरस्मिंश्चैदग्नाविष्णू महि धाम प्रियं वामित्युपांश्वेवाहुतं सो
म्यं पूर्व मुञ्जानृभ्यो गृहीत्वावेक्षेत यन्मे चक्षुर्दैवियत्तु परैयियेने क राज्यमजयो हिना
। दीर्घं यच्चक्षुरदितेरनंतं सोमो नृचक्षा मयि तद्दधात्वि सपश्यन्हृदिस्पृक्क्रतुस्पृ
ग्वर्चोधा वर्चो अस्मासु धेहि। यन्मे मनो यमं गतं यद्वा मे अपरागतं। राज्ञा सोमेन त
द्वयमस्मासु धारयामसि। भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा इति चांगुष्ठोपकनिष्ठिका।
भ्यां माज्येनाक्षिणी अज्यं छंदोगेभ्यः प्रयच्छेद्धूहनेषु ग्रालाकेष्वाग्नीध्रः पात्नीव

राम
६९

तस्ययजस्येभिरग्ने सरथं यात्यर्वाङ् - सुपार्श्वे वने स्थारे वि संस्थितसंचरे रागानुग्रप घतस्यो
परस्थ उपविश्य भक्षयेत् ॥२९॥ अथ यथेतं स्वभ्यग्रमाग्निमारुतं तस्या ग्रां पच्छश्र गावानं
पच्छः ॥ अस्यानेदर्धर्चे अद्य इतरां संतानानमुक्तमे नव वनेनवैश्वानराय पृथुपाजसे शंनः कर
सर्वतेम स्वक्षसः अनवसोय ज्ञाय ज्ञा चो अग्नयेदेवो वोद्रविणोदा इतिप्रगाथो स्तोत्रियानु
रूपो प्रतव्यसींनव्यसी मापोहि ष्ठेतिति स्तोत्रियं तम पउपस्र शान्तवारब्धेष्व पाद तश्शि
रस्कं इदमाद्धि अग्निश्रती कमाकांनं मुत नोहि र्बुध्न्यः शृणोतु । देवानां पत्नी रुशतीरवंतु
न इति द्वे राकामहं मिनि द्वे पावीरवी कन्या चित्रायुरिमं यम प्रस्तरमाहि सीद मातली कव्यै
र्यमो अंगिरोभिरुदीरतामवर उत्सरास आहं पितॄन्त्सुविदत्रॉं अवित्सीदं पितृभ्यो न
मो अस्त्वद्य स्वादुष्किलायमिति चतस्रो मध्ये चाकाशं नमदामोदेवमोदमोदे वोमित्यासं

सू०पू०
७०

प्रतिगरौ यस्योरोजसास्कभितारजांसिवीर्येभिर्वी३र रतमा३ऽविष्ठा। यापत्येते अप्रती
तासहोभिर्विष्णू अगन्वरुणापूर्वहूतौ। विष्णोर्नुकंवीर्याणिप्रवोचं तंतुं तन्वंरजसोभा
नुमन्विहि देवानइंद्रो मघवा विरप्शीं निपरिदध्याद्भूमिमुपस्पृशंनुत्तमेन वचनेन ध्रुवा
वनयनं कांस्येदु कंठवाचीं द्रायदेवेभ्य आघ्नकनायत्वेति शस्त्वाजपेदग्ने मरुद्भिः शुभय
द्भिर्ऋक्वभिरितियाज्येत्यंतोग्निष्टोमोग्निष्टोमः ॥१०॥ इत्याश्वलायनश्रौतसूत्रे पंच
मोध्यायः ॥ ॥ओम् ॥ उक्थ्येतुहोत्रकाणामित्यूक्थशस्त्राणिन आग्निरगामिभारतेश्व
र्षणीधृतमस्तम्भाद्यामसुरइतितृचाविंद्रावरुणा युवमावांराजानाविंद्रावरुणा मधुम
त्तमस्येतियाज्या वयमुत्वामपूर्व्य यो नइदमिदंपुरेति प्रगाथौ सर्वाः ककुभः प्रमंहिष्ठा
योद्धृतोच्छामइंद्रं बृहस्पते युवमिंद्रश्चवस्वइति याज्या धा हींद्र गिर्वण इयं तइंद्र गि

राम्
७०

वेणऋतुर्जेनिश्रीनूमनोभिर्वामित्रः संवांकर्मणेंद्राग्निस्पूमदमतीमदानाग्निरितियाज्येसं
नउक्थ्यः ॥१॥ अथषोळश्यसाविसोमइंद्र तइत्यस्तोत्रियानुरूपौवात्वावहं तुहरयइति
त्रिस्तोगायत्र्यउपोषुशृणुहीगिरः सुसंदृशंत्वावयंमघवन्नित्येकाद्वेचपंक्तीयदिंद्रष्टत
नाज्येयंतेअस्तुहर्यतइंत्योऽस्तिहबार्हतौतृचावाधूर्ष्वस्माइतिद्विपदाब्रह्मन्वीरब्रह्मकृ
तिंजुषाणइतित्रिष्टुबेषब्रह्मायऋत्वियइंद्रोनामश्रुतोगृणेऽ॥ विसुतयोयथापथइंद्रत्व
घंतिराजनयः॥ त्वामिच्छवसस्पतेयंतिगिरोनसंयतइतिगतस्तोत्रद्विपदाः प्रतेमहेविदथेशं
सिषंहरीइतितिस्रोजगत्यस्मिकद्रुकेषुमहिषोयवाशिरं॥ प्रोष्वस्मैपुरोरथमितितृचा
वानिछंदसौपंछः शूर्वंद्वेधाकारमुत्तरमनुष्टुप् गायत्रीकारंप्रचेतनप्रचेतयायाहिपिब
मत्स्व॥ ऋतुंछंदऋतंबृहत्सुम्नआधेहिनोवसविस्यनुष्टुप्रप्रवस्त्रिष्टुभमिषमर्चत

सू॰पू॰
७१

श्राचति। योव्यतीँरफाणयत्सुदिस्ते तृचा आनुष्टुभौँ उत्तमस्यो त्त मांश्री छ्रोत्त मांनिविदंदध्या
ल्लिंगैः पदानुपूर्वं व्याख्यास्या मो मत्सद्दहिं दृत्रम पांजिन्वदुहायसुधांदविस मुद्रं पर्वतं
इहो घद्ध्रुधस्य विष्टपमिंत्ते पारधानीये वात्येवै वाहींद्रं। एवाहि शाको वशी हि शक्र इति
जपित्वा पाः पूर्वं पांहरिवः सुतानामिति यजति ॥१२॥ विहतस्येंद्र जुषस्व प्रवहा याहि
शूरहरी इह। पिबा सुतस्य मतिर्न मध्वश्चकानश्चारुर्मदाय। इंद्र जठरं नव्यं न पृणस्व
मधोर्दिवो न। अस्य सुतस्य स्वर्णोप त्वा मदाः सुवाचो अस्थुः। इंद्र स्तुराषाण्मित्रो न ज
घान दृत्रं यतिर्न। बिभेद वलं भृगुर्न ससाहे शत्रून्मदे सोमस्य। श्रुधी हवं न इंद्रो न गिरो
जुषस्व वज्रीन। इंद्र सयुग्भिर्दिधुं न मस्त्वामदाय महे रणाय। आत्वा विशंतु कवनिसु
तास इंद्र त्वशान। छ्रणस्व कुक्षी सोमो नो बिहि शूर धिया हि यानः। साधुर्न गृध्नुरस्तु

राम
७१

नैऽस्तिवश्रूरस्थमसोन। यानेवभीमोऽविष्णुर्नैत्वेषः समस्तुक्रतुर्नैऽग्निस्तोऽत्रियानुरू
पाऊर्ध्वंस्तोऽत्रियानुरूपाभ्यांनरदेवशास्यंविहरेत्सादान्यवधायार्धर्चशः शंसेत्पूर्वासां
पूर्वाऽलिपदानिगायत्र्यः पंक्तिऽभिः पंक्तीनांतुद्वेद्वेपदेशाष्येनैताभ्यांश्रणुयादुछिहोर्
हतीऽभिरुरस्मिहांतूत्तमान्पादौहोऽकुर्याच्चतुरक्षरमापंक्तिपदाच्चतुर्थाकृत्वाऽथमांऽत्रि
ष्टुभोत्तराऽजगतीऽभिरुत्तमायाश्चतुर्थमक्षरमंत्यंपूर्वस्याद्यमुत्तरस्यानुष्टुभमऽतिछंद
स्त्ववदध्याऽद्वितीयतृतीययोस्तृतीययोः पादयोरवसानतउपदध्यात्सचेतनेऽतिपूर्व
स्यांश्चेतयेत्फत्तरस्यामुत्तराऽस्वितराऽन्यादान्षष्ठान्कृत्वानुष्टुप्कारंशंसेदूर्ध्वंस्तोऽत्रि
यानुरूपाभ्यामानोऽविहतस्तत्रप्रऽतिगर ॐ थामोदैवमदेमदामोदैवोमथ्येऽतेपाज्यो
जपेनोपसृजेदेवात्येवापाः पूर्वेषांहऽरिवः सुतानामेवाहींद्रं। अथोइदंसवनंकेवलं

सू०पू०
७२

ते। एवाऽहि शाक्रो मम मऽद्ध सोमं मधुमंतऽमिंद्र वज्रीऽहि शाक्रः सत्राऽद्दषं जठर आदृषस्वे
ऽति समान मन्यत्स्तोऽत्रियायऽनिविदं परिधानीयायाइत्याहाव आहूतं षोळशिपात्रंसमु
पहावं भक्षयंऽति घर्मेच भक्षिऽणो मैत्रावरुणस्य यम्छंदो गाइंद्र षोळशिं नोजाऽस्विंरस्त्वंदे
वेष्वस्योजस्वंतं मामायुष्मंतं वर्चस्विंतं मनुष्येषु कुरु। तस्यत इंद्र पीतस्याऽनुष्टुप्छं
दस उपहूतस्योपहूतो भक्षयामीऽति भक्षजपः ॥२॥ अत्रिरात्रे पर्यायाणां मुक्तः शास्त्रे
णायो होतुरेऽपि यथा हौत्रकाणां प्रथमे पर्याये होतुराघ्यं वजऽयित्वा प्रत्यृचं स्तोऽत्रिया
नुरूपेषु प्रथमाऽनिपदाऽनिऽहरुत्का वसंऽति शिष्टे समऽसित्वा प्रणुवंऽति सर्वे सर्वासां म
ध्यमे मध्यमाऽनि प्रस्ता दाय ऋऽगं तैः प्रणुवंत्युत्तमान्युत्तमे चतुरक्षराऽणित्वच्छावाकः प्र
तुः शास्त्राः पर्याये होतुराघ्यं याज्याभ्यः पूर्वे पर्यासाः पांतमावो अंधसोपाद्दुग्ध्रिप्रथ

राम
७२

सस्त्यमुवः सत्रासाहऽमितिसूक्तंद्वौ षोऽभित्सुंमेषमध्वर्यवो भरतेंद्रायसोमऽमिति
याज्या प्रवइंद्रायमादनंप्रकृतान्यृजीषिणः प्रतिश्रुतायवोधृषदितिपंचदशऽदिव
श्चिदस्येऽतिपर्यासिः सनोनव्येभिरितिचास्यमंदेपुरुवर्पाऽसिविद्वाऽनिऽतियाज्यावय
मुत्वातऽदिदर्थावयऽमिंद्रत्वायवोऽभिवार्त्रहत्यायेत्युत्तमामुन्द्धूरेऽदंद्रोअंगमहद्भयम
भिन्यूषुवाचमप्सुधूतस्यहरिवःऽपिबेहेतियाज्येंद्रायमद्वनेसुतऽमिंद्रऽमिद्गाथिनो
वृहदेंद्रेसानऽसिमेनोऽन्विंद्रस्तवामेऽआनंमानोअस्मिन्मघवंऽनिंद्रपिबतुभ्यंसुतोम
दायेतियाज्यातूनइंद्रक्षुमंतमाभदवपरावतोनत्वन्यंबबाकरऽमित्यष्टावींखयंतीर
हंदांपावासुतऽमिंद्रोअस्तसोमंहंतावृत्रऽमितियाज्याऽभित्वावृषभासुतेऽभिप्रगोपतिं
ऽगिरातूनइंद्रमज्याऽगऽतिसूक्ते अश्वावतिसोमांपीऽतिंवृष्छायियऽमैस्तत्याऽमितियाज्ये

सं०पू०
७३

इंव सोसुनमंधइंद्रेहि मत्स्यंधसः प्रसम्राजमुपक्रमस्वानरध्रषणात्तदइंस्तैनव्यमस्य
ऽपिबयस्यजज्ञानइंद्रेतियाज्येइंद्रत्वन्नोजसामहांइंद्रोयओजसासमस्यमन्युवेविज्ञ
इतिद्विचत्वारिंशाद्विश्वजिनेतिष्ठाहरीरथआयुज्यमानेनियाज्यात्वेतानिषीदतात्व
शात्रशागहिनकिरिंद्रत्वदुत्तरइत्यनुमामुद्धरेघ्नत्तेदधामीइंद्रत्यसात्रमिंद्रपानमिति
याज्यायोगेयोगेतवस्तरंखंजंतिब्रध्नमरुषंयदिंद्राहंयथेमहऊतीशचीवस्तववीर्यये
तियाज्येंद्रः सुतेषुसोमेषुयइंद्रसोमपानमआघायेअग्निमिंधतइतिसप्तदशाप्यइं
द्रचमसेष्वासोमः प्रवः सताप्रोद्रोणेहरस्यः कमाग्निमिंनितियाज्येतिपर्यायाः पर्यासि
वर्जंगायत्राः ॥४॥ सस्थितेष्वाश्विनायस्तवनेशंसिष्यन्विसंस्थितसंचरेणनिष्क्र
म्याग्नीध्रीयेआज्याचाहुतीर्जुहुयादग्निरजीगायत्रेणछंदसानमइयांतमन्वारभेत

राम
७३

स्मै भामवतु तस्मै स्वाहा ॥ उषा अश्विनी त्रैष्टुभेन छंदसा ताम श्यां तामन्वारभे तस्मै
भामवतु तस्मै स्वाहा ॥ अश्विनावश्विनौ जागतेन छंदसा ताव श्यां तावन्वारभे ता॥
भ्यां भामवतु ताभ्यां स्वाहा ॥ बण्महां असि सूर्येति द्वाभ्यामिंद्रं वो विश्वतस्परीति च
प्राश्याज्यशेषमप उपस्पृश्य भाचामेद्धि ज्ञायते देवरथो वा एष यद्यज्ञो नानाक्षभङ्गः कु
र्वाणीति श्राद्धप्रभृति प्रसृप्य पश्चात्स्वस्य धिष्ण्यस्योपविश्योत्तमस्तजंघोरु ररत्नि
भ्यां जानुभ्यां चोपस्थं कृत्वा यथा शाकुनिरुत्पतिष्यन्नुपस्थं कृत स्त्वेवाश्विनं शंसेद
ग्निर्होता गृहपतिः स राजेति प्रतिपदेकपातिनी पच्छ एतयाग्नेयं गायत्रमुपसंतनु
यात्सानरं तु वाकन्यायेनेतस्यैव समाम्नायस्य सहस्रावम भोदेतोः शंसेद्धाहं तास्त्र
यस्तृचाः श्लोकित्रियाः प्रगाथा वा नानुरूपादनुदेवतं स्वस्य छंदसो यथासूक्तं शंसेये

सू० पू०
७४

षुवान्येषुपच्छोद्विपदाउपसंतनुयादेकपदास्ताभ्यश्चोत्तराऽन्यछंदसउद्धरेदपिवा
तन्यायेनशंसनंनतुपच्छोन्यास्त्रिष्टुप्जगतीभ्यःपांक्तेनोद्दितेसोयाऽग्निराप्रत्नपथ
नेसूर्येनेद्दिवउदुत्यंजातवेदसंमितिनवचित्रंदेवानांमनोऽमित्रस्येंद्रक्रतुंनआ
भराऽभित्वाशूरनोनुमोबहवःसूरचक्षसइतिप्रगाथामहीद्यौःपृथिवीचनस्तेहि
द्यावापृथिवीविश्वशंभुवाविश्वस्यदेवीमृचयस्यजन्मनोनयारोषाऽतिनग्रभदिति
द्विपदाबृहस्पतेअतियदर्योअर्हाऽदितिपरिधानीयाप्रतिपदेपरिधानीयायाइत्था
हावीवृहत्सामचेत्तस्ययोऽनिंप्रगाथेत्रुद्वितीयांतृतीयांवानवाऽश्विनेनग्रहेणसपुरो
डाशेनचरंतीमेसोमासस्तिरोअह्न्यासस्तीव्राऽस्तिष्ठंतिपीतयेयुवभ्यांहविष्मतानां
सत्यारथेनायातमुपभूषतंपिबध्याइत्यनुवाक्याहोतायक्षदश्विनासोमानांतिरो

रामू
७४

अश्व्यानाऽमितिप्रैषः प्रवामं धासि मघान्यस्तु रुभाऽपिबतमश्विनेऽति याज्ये अध्वर्यु
मनवानं यद्येतस्य पुरोडाशस्याऽस्विष्टकृतावरेयुः पुरोडा अग्नेपचतोऽग्नेरुधानआ
हुतिमातिसंयाज्येऽ॥५॥ यद्दिपर्यायिनऽभिसुखे त्सर्वेभ्य एकं संभरेयुः प्रथमाद्धोता
द्वितीयान्मैत्रावरुणोऽब्राह्मणाच्छंसीचोत्तमादच्छावाको द्वौ चेद्धोऽप्रथमाद्धाउत्तमाद
ऽपिबा सर्वेस्युः स्तोमऽनिर्हृत्स्तोऊर्ध्वं स्तोऽत्रियानुरूपेभ्यः प्रथमोत्तमौ स्तृचांछंसेयु
र्निर्ह्रास एवैकस्मिन्होतृवर्जमित्येके आश्विनाये कस्तोऽत्रियोऽग्नेऽविवस्वदुषसद
ऽतितं पुरस्तादनुदेवतं स्वस्य छंदसो यथास्कन्नं शंसेच्चीऽत्यषष्टिशतान्याश्विनेऽविम
तानां प्रसवसंनिपाते संसवानं तर्हि तेषुन पावापवेतेन वाप्येकेऽतऽर्हि तेष्वऽपितथास
ऽतिसंत्वरादेवनावाहनात्कयास्तुभेऽनिचमरुत्वतीये पुरस्तात्स्कस्य शंसेघोजातवे

सू० पू०
७५

ऐतिनिष्केवल्येममाग्नेर्वरुणौवैश्वदेवसूक्तस्याऽपिवैनेष्वेवनिविदोदध्यादुद्धुरेदित
राणिस्थानेचेन्निविदोतिहरेन्माप्रगामेति पुरस्तात्सूक्तंचास्तांन्यस्मिंस्त्वेहेवतेदध्या
त्॥६॥सोमातिरेकेस्तत्रशस्त्रोपजनः प्रातःसवनेऽस्तिसोमोअयंसुतोगौर्धयति
मरुतोऽग्निःस्तोत्रियानुरूपौमहांइंद्रोयओजसातोदेवाअवंतुनइत्येंद्रोभिर्वेष्ठ
वीभिश्चस्तोममतिशस्येंघायजेद्धेष्ठव्यावेंद्रोवेष्ठव्येति गाऽगारिर्दैवतप्रधानत्वा
त्संवाकर्मेणासमिषाहिनोमीतिमाध्यंदिनेबण्महांअसिसूर्यीदुत्यहेऽर्तनंवपुरिति
प्रगाथोस्तोत्रियानुरूपौमहांइंद्रोनृवदिष्ठोनुकेंयाविश्वासांजनितारामतीनामिति
याज्यातृतीयसवनउत्तरोत्तरोत्संस्थामुपेषुरात्रिराश्चादग्निराश्चान्त्वेस्वनतेअघस्त्रैणपि राम
विष्टनामेप्रतद्धिष्णुस्तवतेवीर्येणेतिस्तोत्रियानुरूपौमाध्यंदिनेनशेषस्त्वेषमित्या ७५

समारण्यंदिशमीयुर्वतोरश्मिनिवायाज्या॥७॥क्रीतेराजनिनष्टेदग्धेवापिदग्धानिसंदोह
विधीनान्यनाहृतान्क्रियेरंनाहृतावान्यंराजानंभिमेशुशुयुरनधिगमेपूतीकान्फाल्गुना
न्यन्यावाओषधयःपूतीकैःसहप्रायश्चित्तंवाहुत्वोत्तरमालभेनसुत्यासूक्रमेवमन्ये
तंप्रतियुक्तमानःसवनेश्रुतंमाध्यंदिनेदधितृतीयसवनेश्रायंतीयंब्रह्मसामयदिफा
ल्गुनानिवारवंतीयंयज्ञायज्ञीयस्यस्थानेश्रायंतीयंब्रह्मसामयदिफाल्गुनानिवारवं
तीयंयज्ञायज्ञीयस्यस्थानेश्रायंतीयमेकेएकदक्षिणंयज्ञंसंस्थाप्योदवसायपुनर्यजे
तेतस्मिन्पूर्वस्यदक्षिणांदद्यात्सोमाधिगमेप्रकृत्या॥७॥दीक्षितानामुपतापेपरिहि
तेप्रातरनुवाकेनुपाकृतेवाप्रुष्टिपतेपुष्टिश्चक्षुषेचक्षुःश्रोत्रायप्राणंत्मनेत्मानंवाचेवा
चमस्मैपुनर्धेहिस्वाहेतिब्रह्माहुतिंहुत्वाग्नीन्नोद्धाअपःसमानीयैकविंशतिमासुय

सू०पू०
७६

वान्कुशान्पिंजूलांश्चावधाय ताभिरद्भिरवर्षं कुर्वन्ति ताभिरेनमाप्लावयेज्जीवानामस्थ
ता इममसुं जीवयत जीविकानामस्थता इममसुं जीवयत संजिवानामस्थता इम
ममुं संजीवयत संजीविकानामस्थता इममसुं संजीवयतेत्योषधिसूक्तेन चाप्लाव्या
नुमृजेद्दुपांश्वं तथा मौने प्राणापानौ पातामसाउपांशु सवन स्लेव्यानपात्वसावैंद्रवाय
वस्ले वाचं पात्वसौ मैत्रावरुण स्ले चक्षुः पात्वसावाश्विन स्ले श्रोत्रं पात्वसावाग्रयण
स्ले दक्षक्रतू पात्वसाउकथ्य स्लें गानि पात्वसो ध्रुवस्ल आयुः पात्वसाविति यथासनम
नुपरिक्रमणं त्रातारमिंद्रमिति ताक्ष्यादित्य धिष्ण्यं स्पृदे काहका द्वैश्वदेवं स्वस्त्यात्रेयेन नि
दंदध्यात्सक्तूसागदे ॥१॥ संस्थितेतीर्थेनानिहृत्यावभृथे वा तालं कारान्कुर्वते केशश्म
श्रुलोमनखानि वापयंति नलदे नानुलिंपंति नलदमालां प्रतिमुंचंति निष्कुरीषमके

राम
७६

कृत्वापृषदाज्यंपूरयंतिसहतस्यवाससः पाश्चातः पादमात्रमवछिद्यप्रोर्णुवंतिप्रत्य
ग्दशेनाविः पादमवछेदमस्यपुत्रा अमाकुर्वीरन्नग्नीनस्यसमारोप्यदक्षिणतोब
हिर्वेदिदहेत्पुराहार्यैलानाग्हिताग्निंपत्नींचप्रत्सेत्साहः समापयेयुः प्रातरनभ्यास
मनभिग्रहिंकृताग्निःश्रास्त्रानुवचनाग्निष्टवनसंस्तवनाग्निपुराग्यहम्यहएतात्रीधेनोन्नि
क्रम्यग्निः प्रसव्यमायतनंपरीत्यपर्युपविशंतिपश्चाद्धोतोत्तरोध्वर्युस्तस्यपश्चाछं
दोगाः आयंगोः भूमिर्कमीग्दितिपांसुस्कंवनेस्कन्नेहोताप्रसव्यमायतनंपरिव्रज
न्स्तोत्रियमनुद्रवेदप्रणुवन्यामीश्वप्रेहिप्रेहिपथिभिः पूर्व्येभिरग्नेतिपंचानांतृतीयमुद्
रैन्मेनमग्नेविदहोमाभिशोचइतिषट्पूषात्वेतश्च्यावयतुप्रविद्वानितिचतस्रउपसर्प
मातरंभूमिमेतामितिचतस्रः सोमएकेभ्यउदूरसावसुनृपाउदुंबलागितिचसमाप्य

संचित्य तीर्थेन प्रपाद्य यथासनमासादयेयुर्भक्षितेषु प्राणभक्षान्भक्षयित्वा दक्षिणे मा
र्जालीये निनयेयुर्दक्षिणस्यां वा वेदिश्रोण्यां ससदशामहर्भवति त्रिवृत्तः पवमानारथं
तरपृष्ठोऽग्निष्टोमः संस्थितेवभृथमेके गमयंत्येतस्यैतदहरभिशब्दयंतोऽनिर्मथ्येन
वादग्ध्वाग्निरवार्यसंवत्सरादेनमग्निष्टोमेन याजयेयुर्निर्दिष्ठिनं वा दीक्षयेयुरपवो
स्थानं गृहपतीउक्तस्तनशास्त्रविकारएकाहेषु यजमानासनेशायीत संस्थितेपाय
नीष्ववभृथं गमयेयुरिस्तालेखनः भूर्वैरसदोदहेयुरित्याश्मरथ्य एष एवावभृथः ॥१०
॥ अग्निष्टोमोत्यग्निष्टोम उक्थ्यः षोडशी वाजपेयोऽतिरात्रोऽप्तोर्याम इति संस्थास्तासां
पाशुपर्यग्निरसपाअंते यज्ञपुच्छमनुयाजाः पशुकं पशुनाऽऽशुबुनकाद्दुतमग्रस्त्विहस्रक्तवाक
भैषौवीश्वथनेग्निपुरोळाशादेवतां पशुदेवतामेकेथयदिसवनीयस्य पशोः पशुपुरोळाशं

कुर्युरवीश्वयेतां पुरोळाशैरित्येव ब्रूयात्सवनीयैरेवं ह्येव ह्रूते पशुपुरोळाशेन पशुदेवतो
र्ध्वं शंयुवाकाद्धारियोजनो ग्रः सोममस्तमिंद्र प्रयाहि ॥ धानासोमानामिंद्राद्धि च पिबच
युनज्मितेब्रह्मणाकेशिनाहरीइतीयाज्यानुवाक्ये अंत्ये ष्वहः सुगतिष्ठासु कं मघवन्मा
परागा अयं यज्ञं देववा अयं मियेधइ लीतरेषु परायाहि मघवन्नाच याहीति वानुवाक्या
तरवत्स्वहः स्वनन्तुवषट्कृतेति मैत्रावरुण आहेह मद एव मघवन्निंद्रत्ते श्वरुस्य
घेत्यतिरात्रे घसुत्या मित्रिवनस्यां लक्ष्म त्वाग्नीध्रः श्वः सुत्यां प्राह श्वः सुत्यां वाएषां ब्रा
ह्मणानां तामिंद्रायेग्निभ्यां प्रब्रवीमि मित्रावरुणाभ्यां वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विश्वे
भ्यो देवेभ्यो देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यः सोम्येभ्यः सोमपेभ्यो ब्रह्मन्वाचं यच्छेति ॥ ११ ॥ आहृत
मुभेत्राद्रोणकलशामिवाभिवप्रति गृह्योपहवमिष्ट्वा विक्षेतहरिवतस्ते हारियोजन

पित्रकृतस्यैनसोवयजनमसिस्वाहा ७

सू०पू०
७८

स्यस्तुतस्तोमस्यशस्तोकथस्येष्टयजुषोयोभक्षोगोसनिरश्वसनिः।तस्यतउपहूतस्यो
पहूतोभक्षयामीग्निश्राणभक्षंभक्षयित्वाप्रतिभक्षायदोणकलशमात्मानमाप्याययेयथा
प्रसृप्तंविनिःसृप्याग्नीध्रीयेविनिःसताहुतीजुहुयादयंपीतइंदुरिंद्रमदधादेयंविप्रोवा
चमवंनियच्छन्।अयंकस्यचिद्दुहत्तादभीकेसोमोराजानसस्वाथंश्रिपेधात्स्वाहा।इदं
राधोअग्निनादत्तमागाद्यशोगर्भःसहओजोबलंच।दीर्घायुत्वायशनशारदायप्रति
गृह्णामिमहतेवीर्यायस्वाहेत्याहवनीयेषट्षट्हुत्वाकलान्यभ्यादधाति।देवकृतस्यैन
सोवयजनमसिस्वाहा।मनुष्यकृतस्यैनसोवयजनमसिस्वाहा।यद्दोदेवाश्वकृमजिह्व
यागुर्विंतिचद्रोणकलशाद्धाना गृहीत्वावेदेश्च्यापूर्यास्थानापूरयतेप्रजयाचधनेनच।
इंद्रस्यकामदुघास्थकामान्मेधुक्ष्व प्रजांचपशूंश्चेत्यवघ्रायांतःपरिधिदेशेनिवपेयुः।प्र
आत्मकृतस्यैनसोवयजनमसिस्वाहा।।एनसएनसोवयजनमसिस्वाहा ७

राम
७८

त्येत्स्वीर्यदेशे पांसुनश्मसास्तान्सव्यावृतोव्रजंति हरितृणानि विमृज्य प्रतिस्वंच
मसेभ्यःस्त्रिःप्रसव्यमुदकैरासनःपर्युक्षंतेदक्षिणैःपाणिभिरितरैर्वाप्रदक्षिणंस्व
धापित्रेस्वधापितामहायस्वधाप्रपितामहायेत्युक्त्वंजीवमृतेभ्यःपाणींश्चमसेष्ववधा
पाप्सुधूतस्यदेवसोमतेमतिविदोनृभिःसुतस्यस्तुतस्तोमस्यशस्तोक्थस्येष्टयजुषो
योभक्षोगोसनिरश्वसनिःतस्यतउपहूतस्योपहूतोभक्षयामीतिप्राणभक्षान्भक्षयि
त्वामाहंप्रजांपरासिचमित्येतेनाभ्यात्मंनिनीयाच्छायंवोमरुतश्लोकएत्वित्येतयाऽ
भिमृशंतिदधिक्राव्णोअकारिषमित्याग्नीध्रीयेदधिद्रप्सान्प्राश्यसख्यानिविसृ
जंतउभाकवीयुवानासत्यादाधर्मणस्पती॥परिसत्यस्यधर्मणाविसख्यानिसृजाम
हइति॥१२॥पत्नीसंयाजेष्वरित्वावभृथंव्रजंतिव्रजंतःसाम्नोनिधनमुपयंत्यवभृथे

सू०पू०
७९

भक्षितस्यावभृथोसि ४

ध्यातिष्ठंतश्चरंतिप्रयाजाद्यनुयाजांतानास्याग्निकाष्ठवर्हिष्मंतौप्रयाजानुयाजावसु
मंतौगायत्रेोवारुणंहविरवतेहेडोवरुणनमोभिरितिहेअग्नीवरुणोस्विष्टकृदर्थे
त्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वानितिहेसंस्थितायांपात्राणुदकांतेवदध्युर्नमोवरुणायाभि
ष्ठितोवरुणस्यपाशइतिततआचामंतिभक्षस्यावभृथोसिभक्षंकृतस्यावभृथोसी
तिप्रोथ्यप्रथमेनप्रष्ठीवंतिभगिरंतुत्तराभ्यांततआचम्याप्लुतेआपोअस्मान्मात
रःशुंधयंत्विदमापःप्रवहतसुमित्र्यानआपओषधयःसंत्वितिस्नातयाप्रतिभुस्ये
रन्नेवाप्यदीक्षितातुन्नेतेनगात्रंनयत्युन्नेतरुन्नोंनयोन्नेतर्वस्त्रोअभ्युंनयानद्युन्नी
यमानाजपंत्युद्वयंतमसस्परीत्युदेत्यसमानमनऊर्ध्वेहृदयमूलेनासंस्थाजपा^ राम
त्संस्थाजपेनोपतिष्ठंतेयेयेपदृष्टकमालिः॥१३॥ गार्हपत्यउदयनीययाचरंतिसा ७९

प्रायणीयं यथोक्तापथ्यास्वस्तिरिहोत्रमाज्यहविषांविपरीतास्त्वयाज्यानुवाक्यास्तेचैव
कुर्युर्येप्रायणीयांप्रकृत्यासंयाज्येसंस्थितायांमैत्रावरुण्यनूबंध्यासदस्येकउत्तरवेधा
मेकेहुतायांवपायांयघेकादश्याग्न्ययनः कृताग्नीषोमीयेस्यसंचरेणअग्रजित्वागार्हप
त्येत्वाष्ट्रेणपशुनाचरंत्संज्ञनादिपर्यग्निकृत्वोत्सृजंत्सपुनरायनाययदित्वध्वर्युर्वआ
ज्येनसमाप्नुयुस्तथैवहोताकुर्यात्संप्रैषवदादेशात्पशुवन्निशतान्यघनूबंध्येपशुपुरो
डाशमनुदेविकाहवींषिनिर्वपेयुर्धातानुमतीराकासिनीवालीकुहूः ॥ धाताददातुदा
शुषेप्राचींजीवातुमक्षितां ॥ वयंदेवस्यधीमहिसुमतिंवाजिनीवतः ॥ धाताप्रजानामुत
रायईशेधातेदंविश्वंभुवनंजजान ॥ धाताकृष्टीरनिमिषाभिचष्टेधात्रइद्धव्यंघृतवज्जु
होतेतिदेवीनांचेत्सूर्योघोरुषागोः पृथिवीस्मत्सुरंधिनेआगहीतिद्वेआपांतनोष

रश्मिभिरावहंतीपोष्यावाथाग्नीनता अवरिणुक कारो अश्नुतेनतानशंतिनद्भा
ति तस्करो बध्वित्यापर्वतानां दवहाग्निधावनस्पतीन्यश्वलाभे पयस्यां मैत्रावरुण्यनूबं
ध्यास्थाने आज्यभागप्रभृति वाजिनां तां कर्मिणो वाजिनं भक्षयेयुः सर्वे तु दाक्षिणो
त्थिताः पृथगग्नीन्समारोप्योदग्देवयजमानमधित्वोदवसानीयया यजंते पौनरा
धेयिक्यं विरुतां विरुता ॥ १४ ॥ इत्याश्वलायनश्रौतसूत्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ इति पूर्वष
ट्कं समाप्तं ॥ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ५ ॥ शुभं भवतु ॥ ५ ॥ श्रीरस्तु ॥ श्रीराम ॥
इदं पुस्तकं चिंतामणजोस्युपनाम कटोंकेकर यांचे स्वार्थ परमार्थं च लिख्यते ॥ शके
१७६६ राक्षसनामसंवत्सरे दक्षिणायने शरदृतौ अश्विनमासे शुक्लपक्षे पंचम्यां
सौम्यवासरे प्रथमप्रहरे समाप्तमगमत् ॥ श्रीगौरीशंकरार्पणमस्तु ॥ ५ ५ ५ ५

॥इतिपूर्वषट्कसूत्रंसमाप्तः॥

[OrderDescription]
,CREATED=09.07.20 10:49
,TRANSFERRED=2020/07/09 at 11:07:10
,PAGES=161
,TYPE=STD
,NAME=S0003279
,Book Name=M-2462-AASHWALAYAN SHOTRASUTRA
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF

FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF

FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF

FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF

FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF

FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF

FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF

FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF

FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF

FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF

FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,